

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Balogh Lajos, Berényi Mihály, Bősze Péter, Braunitzer Gábor, Fodor Flóra, Keszler Borbála, Kiss László, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Láng Miklós, Ludányi Zsófia, Nagy Károly, Szabó T. Attila, Szűcs Gábor, Varga Csaba, Varró Vincze 2
-------------------------------------	---

TANULMÁNYOK

<i>Gaál Csaba</i>	■ Meddig még a borsóhányás? 12
<i>Kapronczay Katalin</i>	■ Lovász Imre orvosdoktor, a reformkori nyelvújító törekvések buzgó harcosa 16
<i>Kapronczay Károly</i>	■ A lengyel orvosi nyelv reformjai 20
<i>Kiss László</i>	■ Decsy Sámuel (1742–1816) az orvosi nyelvújítás programadója 23
<i>Kuna Ágnes</i>	■ A Magyar orvosi nyelv korpusza 27
<i>Magyar László András</i>	■ Magyar vonatkozású nevek a régi nemzetközi orvosi-gyógyszerési szókincsben 32
<i>Mészáros Ágnes</i>	■ Szótörténeti adatok a szociális ellátások tárgyköréből III. A járadék szó szócsaládjának kialakulása 35
<i>Nyáry Szabó László</i>	■ COPD – magyarul kehecske, avagy hogyan lett a kehecske szavunk céópédévé? 39
<i>Szabó T. Attila</i>	■ Az első magyar természettudományos kézikönyv (Melius Péter: Herbárium, 1578, Kolozsvár) második mutatójába foglalt orvosi fogalmak 46

SZÓCSISZOLÁS

<i>Bősze Péters</i>	■ Ez is, az is Hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia, Varga Csaba 56
---------------------	--

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Ezúton is köszönöm az először 2013. január 14-én papírra vetett, majd sokáig fiókban szunnyadt, csak 2015-ben beküldött *Mottókereső* című gondolatfelvetésem megtisztelő közlését. (Bevallom, a nemzeti jelmondatok ebben említett külföldi példaválogatásából kedvencem a Saint Lucia országé: „A föld, a nép, a fény”; eredetileg ezt terveztem írássom címeiként.) A Wikipédia magyar változatának *Nemzeti mottók* című oldala láttán született kis cikk megjelenéséig nem is néztem utána másutt e tárgynak. Most azonban kicsit „beleböngésztem” az ide illő ismeretekbe.

Történelmünk folyamán volt már több nemzeti jelmondatunk is. A teljesség igénye nélkül: a Rákóczi-szabadságharcé a „Cum Deo pro Patria et Libertate”, azaz „Istennel a Hazáért és a Szabadságért”; a reformkorban a „Haza és haladás”, az Osztrák–Magyar Monarchiáé az „Oszthatatlanul és Elválaszthatatlanul” volt. Az 1848-as 12 pont mottója: a „Legyen béke, szabadság és egyetértés” szerepel hazánk 2011. április 25-én életbe lépett új Alaptörvénye záró rendelkezéseinek végén is. Végül egy magánszemély által 2013 júniusában az OVB-hez benyújtott, majd elutasított javaslatként szerepelt a „Voltunk – vagyunk – leszünk.”

Hivatalosan nincs nemzeti mottónk, mostanság nem is könnyű közmegegyezéssel alkotnunk, az bizonyos. De kicsoda közös sikerélmény lenne, ha mégis sikerülne! Ehhez leginkább a világnézetileg nem megosztó tartalmú mottók az esélyesek. Vagyis azt kell keresnünk, amely nemzetünkben a legszélesebb mértékben közös. Az írásomra érkezett egyik olvasói levél javaslata épp ilyen: „Sajátságos nyelvünk a világ kincse!” (Láng Miklós)

Az anyanyelvápolás híveként – a szívem szerint való gondolatlat egyetértve – rögtön leírtam ennek a módosított változatát (amely – ha Láng Miklós is egyetért vele – így már kétszerős): „Anyanyelvünk a világ kincse!” (Láng Miklós, Balogh Lajos)

Hivatásomból fakadóan is kiváló ötletforrásnak tartom a másfél évtizede Gazda István professzor és munkatársai által a Millenárison létrehozott *Álmok álmodói – Világra szóló magyarok* című időszaki kiállítás címét is; további mottójavaslatom tehát: „Világra szólunk!”

A javaslatok közül az első számú a Széchenyi István-féle „Nyelvében él a nemzet” mellett a 2011-es Alkotmányunk végén szereplő „Legyen béke, szabadság és egyetértés”-t is nyugodt szívvel nemzeti jelmondatként emelném.

Csak sejthetem, hogy érkeznek még javaslatok a szerkesztőségbe másoktól is. Bízvást remélem, hogy a felvetésem, ha nem is mindjárt jelmondatot, de nemes szándékok szélesedő összehangzását szüli a békés, boldog jövő ígérétében,

amely mindenkié, aki Magyarországon, a Kárpát-medencében, Európában vagy a világban másutt él.

Kelt: Magyarország új Alaptörvénye születése ötödik évfordulójának előestéjén.

UTÓLAGOS HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

A magyarság története sok évezredes: túléltünk háborúkat, birodalmakat, járványokat. Mindig tudtuk miként lehet megmaradni. A megmaradás ösztöne népünk rejtélye; ezért választanám jelmondatunknak: „Megmaradni”.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Olvastam egyszer egy cikket a *kardiovaszkuláris kockázat-csökkentő hatásáról*. Kitaláltam, hogy a szer a nemkívánatos *kardiovaszkuláris „eseményekre”* volt jó hatással. De vajon az idézett mondatrész is arról szól? Minek a jelzője itt a *kardiovaszkuláris*? A kockázatoké vagy a hatásoké? A *kardiovaszkuláris kockázat-csökkentő hatás* vagy inkább a *kardiovaszkuláris kockázatot csökkentő hatás* helyesebb lett volna?

A cikkben a *kardiovaszkuláris* jelző röviden CV-ként szerepelt, ennek megfelelően CV-eseményekről, CV-rizikóról, CV-halálózásról olvashattam. Indokoltan van ezekben a kifejezésekben kötőjel?

Szívesen láttam volna a *kardiovaszkuláris* helyén az egyenértékű magyar jelzőt, de ilyen, úgy tűnik, nincs. A világhálón a *szívérrendszeri*, *szív érrendszeri*, *szív és érrendszeri*, *szív/érrendszeri*, *szív-, érrendszeri*, *szív- és érrendszeri* mellett leggyakrabban talán a *szív-érrendszeri* fordul elő. Melyik volna a helyes: A magyar orvosi nyelv tankönyve szerint (356. old.) a *szív-ér rendszeri*, a Magyar Orvosi Nyelvből vett példák alapján a *szív-ér rendszeri*, *szív-érrendszeri* vagy *szív-ér-rendszeri*?

VÁLASZ

Bősze Péter

A többes jelzőkkel bizony sok nehézség van: nemegyszer ugyanis nehéz megállapítani, hogy a többedik jelző az alaptagra, az egész jelzős szerkezetre, avagy csak a jelzői bővítményre vonatkozik. Ha az alaptag kap ismételt jelzőt, vesszőt teszünk utána, így a szerkezet egyértelmű. Ám nem kell vessző, ha az egész jelzős szerkezetre vonatkozik, de akkor sem, ha a bővítményre. A gond éppen ebből adódik: ugyanis nemegyszer nehéz eldönteni, hogy melyikről van szó, a bővítményről vagy az egész szerkezetről. Ha a szövegkörnyezet egyértelműsít, nincs nagy baj, de a szabato-

sabb fogalmazás akkor is helyesebb. A példánál maradva: a kardiovaszkuláris kockázatot csökkentő hatás.

Ha jelzőt betűszóval helyettesítünk, az azért még jelző marad. Tehát: CV események/rizikó/halálozás stb.

A magyar jelzővel kétféleképpen szabatos: *szív és érrendszere* vagy *szív-érrendszere* (nagyköötőjellel). Természetesen a helyesírási szabályzat szerint a *szív-érrendszere* (köötőjeles) forma sem hibás, és a *szív, érrendszere* sem.

Megfontolás: Nemrégiben levelet kaptam ezzel a megszólítással: „Tisztelt Szexuális Medicina Társaság Tagok, Tisztelt Kollégák!”

A megszólítás második fele (*Tisztelt Kollégák!*) rendben van, az első rész (*Tisztelt Szexuális Medicina Társaság Tagok!*) miatt kérdezek. Hasonló esetekben hogyan szólítsuk meg az egyesületi vagy kollégiumi tagokat?

Jóllehet mindenki érti vagy kitalálja, kiknek szól ez a levél, hogy nem a társaság a tisztelt, de nem sok hiányzik ahhoz, hogy a megszólítás hibátlan legyen. Nyelvtanilag helyes lenne, de nem szép a *Tisztelt Szexuális Medicina Társaság-Tagok*. Egyetlen -i hozzáadása is elég volna: *Tisztelt Szexuális Medicina Társasági Tagok!* Vagy ha a levél fejlécén láthatjuk a küldőt (*Szexuális Medicina Társaság*), elég a *Tisztelt Társasági Tagok!* vagy a *Tisztelt Kollégák!* is. Kollégium esetén: *Tisztelt Kollégiumtagok!* vagy *Tisztelt Kollégiumi Tagok!*

VÁLASZ

Bősze Péter

A fejtegetésben benne van a kérdésre a válasz. Csak annyit teszek hozzá, hogy a *kollégák* helyett *orvostársak* is írható; magam ezzel élek: *Kedves Orvostársak!*

Megfontolás: Lehetne ezt az állapotot szebb névvel illetni: *komplex regionális fájdalom szindróma* (complex regional pain syndrome)?

VÁLASZ

Bősze Péter

környéki fájdalombetegség

Megfontolás: *Keratoconjunctivitis sicca* ≠ *száraz szem tünet*

A világháló magyar nyelvű részén megdöbbentően sokféle neve és írásmódja van a *keratoconjunctivitis*-nek. Ilyenek

például: a *száraz szem tünet*, *száraz szem szindróma*, *száraz szem-szindróma*, *szárazszem-szindróma*, *száraz szem betegség*, *száraz szembetegség*, *száraz szem*, *szárazszeműség*, *szemszárazság*, állatorvosoknál angolból (dry eye disease) fordítva: *szárazszem-betegség*. Íme néhány ide illő mondat:

„A kötőhártya gyulladások közé sorolható a *száraz szem tünet*.”; „A *száraz szem tünet* napjainkban meglehetősen sok embert érint, amely részben a megváltozott környezeti körülmények kialakulásának köszönhető.”; „A káliumot tekintik a legfontosabb ásványnak *száraz szem tünet* esetén.”; „A *száraz szem szindróma* tünetei meglehetősen széles skálán mozognak”; „A *száraz szem tünet* együttes ritkán fordul elő.”; Kezelésére: „*száraz szem szemcsepp*, *száraz szemre szemcsepp*, *szemszárazság szemcsepp*.”

E kiragadott mondatok egyéb hibáitól most tekintsünk el! A költői kérdésem: Miért van e szembetegségnek ilyen sok „beteg” neve? A válasz: Mert használói nem ismerik eléggé a magyar helyesírás szabályait. Az utca embere először mulékony szemszárazságról panaszkodik. Ha orvoshoz fordul, kórismét hall: az előbb felsorolt sokadalom valamelyikét, amelyik a betegség szót is tartalmazza. Amelyik orvos ad magára, *száraz szemről*, *szemszárazságról*, *szemszárazság-betegségről*, *szárazszem-betegségről* beszél vagy ír. A *száraz szem szindróma tünetei* álmában sem jönnek elő, hiszen tudja, hogy a szindróma tünetegyüttes, elég, ha a száraz szem tüneteiről szól. A külön- és egybeírás szabályai szerint a *szárazszemtünet*, *szárazszemszindróma* volna a helyes. Gyógyszerei közül érdekes látvány az egyébként szabályos *szemszárazságszemcsepp*, ugyanis hat szótagig egybeírandó összetétel. Nekem a *szemcsepp szemszárazságra* tetszik, esetleg így tagolnám a négyes összetételt: *szemszárazságszemcsepp*.

Egyetértünk?

VÁLASZ

Kuna Ágnes

A kérdéses szót a magyar helyesírás szabályai szerint a második mozgószabály alapján *szárazszem-tünetként* írjuk. A második mozgószabályt akkor alkalmazzuk, ha úgy jön létre szóösszetétel, hogy két külön írt szóhoz egy harmadik kapcsolódik. Jelen esetben a két szó a *száraz szem*, amelyhez együtt kapcsolódik a *tünet/szindróma/betegség*. A jelentésbeli összetartozás kifejezésére az újonnan keletkezett összetétel előtagját egybe írjuk (amely eredetileg külön volt), az utótagot pedig kötőjellel kapcsoljuk. Azaz: *szárazszem-tünet*, *szárazszem-betegség*, *szárazszem-szindróma*. A két különírt szó lehet akár összetett szó is. Például *tünetmentes beteg*. Ha ehhez jön a gyógyítás, akkor *tünetmentesbeteg-gyógyítás* lesz az írásmód. Ez természetesen feloldható a könnyedebb jelölt birtokos szerkezettel: *a tünetmentes beteg gyógyítása*. A

második mozgószabály alkalmazásakor tehát nem kell számolni a szótagokat.

A szótagszámlálás „hatos szabálya” nem gépies „szabály”. Ahogy láttuk, ebben az esetben sem alkalmazzuk, illetve ha két szóból keletkező összetétel szótagszáma haladja meg a hat szótagot, akkor sem (csak ha három vagy több szóból keletkezik összetétel). Például: az *értelmezésváltozás* hét szótag, de két szóból áll, így nem számolunk szótagszámot. Ha igekötő is van az összetételben, akkor figyelembe kell venni, hogy az egy szótagú igekötő nem számít összetételi tagnak, a több szótagú viszont igen. Így például a *betegfelvétel* esetében nem számoljuk a szótagszámot, mert két tag összetétele; azonban a *páciens-előjegyzés* esetében már igen, mert az *elő-* igekötő két szótagból áll.

Számolni kell a szótagokat a *szem + szárazság + szem + csepp* esetében is, mivel ez négy szóból áll. A szóösszetétel jelentéssűrítő, amelyet ’szemszárazságra való szemcsepp’-ként lehet feloldani. Az összetétel hat szótagból áll, jelentéssűrítő, így egybe írjuk: *szemszárazságszemcsepp*.

Fodor Flóra

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A fenti (augusztusi) számot csak most olvastam, de talán nem baj, ha ilyen későn válaszolok rá. Egy tévedésre bukkantam az 55. oldalon, Ludányi Zsófia hozzászólásában, amelyben a mikrobanevek, ezen belül a jelzőként használt állatnevek kapcsán fejt ki véleményét.

Az angol *simian*, *canine*, *bovine* stb. melléknéveket latin vocativusoknak véli: „A *canine* a latin *caninus* ’kutyától származó, kutyával kapcsolatos’ [...] melléknév vocativusi [...] alakja. Ugyanígy a *bovine* [...]” (A *simiannél* nem tér ki arra, hogyan lesz a *simia* vocativusból *simian*.) Ennek megfelelően a latin jelzős formát a következőképpen javasolja írni: *bovine vírus*, *canine vírus* stb., nyilván *e* betűvel együtt latinul ejtve az eredeti angol ’bovájn, kenájn’ kiejtés helyett. Ez véleményem szerint nem helytálló. A fenti állatmegjelölések jellegzetes képzésű angol melléknévek, az *-ine* végződés számos latin eredetű állatnévhez kapcsolva alkot melléknevet (ld. még: *feline*, *porcine*, *equine*, *ovine* stb.), de akad más jelentésű szó is ezzel a végződéssel: *alpine*, *divine*, *argentine* (’alpesi’, ’istení’, ’ezüstös’). Ugyanígy a *simian*hez hasonlóan: *avian*, *hungarian*, *utopian* (’madár-’, ’magyar’, ’utópista’). Ezeknek nincs közük a vocativushoz, így nem használhatók a vírus szó latin jelzőjeként, egyszerűen le kell fordítani magyarra: *majomvírus*, *marhavírus*, *kutyavírus*. Ha a két szó között áll még más jelző is, akkor különírva.

Az első számtól kezdve lelkes olvasója vagyok a lapnak. Gratulálok a szerkesztőnek, és további gazdag lapszámokat kívánok hosszú évtizedekig!

VÁLASZ

Ludányi Zsófia

Köszönöm a tévedésem javítását.

Láng Miklós

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Együtt kaptam meg XV/1. és a 2. számot, melyeket köszönettel és a szokott érdeklődéssel vettem kézbe. Egyben hadd tegyek szerény javaslatot a MOTTÓKERESŐ c. felsoroláshoz, hazánk részére: „*Sajátságos nyelvünk a világ kincse!*” További eredményes munkát kívánok. (Vö. Balogh Lajos levelével)

Szűcs Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A *Magyar Orvosi Nyelv* 2015. évfolyamának 1. (augusztusi) számában olvasható Kiss László: *Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében* című írása. Ebben a szerző Ján Junas nyomán analógiát von Petőfi és Markusovszky Lajos között; hiszen senki sem merte volna megjósolni, hogy a mai Szlovákia területén született Markusovszky egyszer a nemzet és haza jeles személyiségévé válik, „[m]int ahogy a nyolc évvel később, a horvát Petrovics Ivan és a Liptóval határos, Turóc megyei szlovák Hružík Mária gyermekeként napvilágot látott Alexanderről sem jóslták meg, hogy pár évtizeddel később Petőfi Sándor néven magyar költő lesz belőle.”

Petőfi apját köztudottan Petrovics Istvánnak hívták (saját ruhaládájára *Stefanus Petrovics* formában írta föl a nevét, Petőfi keresztelési anyakönyvében *Stephanus Petrovicsként* szerepel). Ha jóhiszeműek vagyunk, Istvánból legfőbb elírás során lett Ivan a hivatkozott Ján Junas munkájában, amelyet sajnos nem volt módom megtekinteni. Kiss László azonban nem szó szerint idézi a szerzőt, nem is használ idézőjelet, tehát vagy át kellett volna írnia *Istvánra* az *Ivant*, vagy valamilyen formában meg kellett volna jegyeznie, hogy a költő apját természetesen nem Petrovics Ivannak hívták.

A szlovák szerző ráadásul Petőfi apját horvátnak nevezi, noha a Petrovics család már generációk óta a felvidéken élt, Petrowitz Tamás, István apja szlovákuul beszélt, az egész család elszlovákosodott, és szlováknak is tartotta magát. Ugyanakkor Petrovics István már Kartalon született, s Valkón járt iskolába. Mindkét (Pest-Pilis-Solt vármegyéhez tartozó) település magyar volt. Petőfi apja tehát magyarok között szocializálódott, beszélt is magyarul, sőt azt is tudjuk, hogy magyarnak tartotta magát. Amikor Bagó Kis István szabadszállási asztalosmester 1828 márciusában tótnak nevezte, még tettelegességre is sor került. A család orvos barátjától, Sass Istvántól is tudjuk, hogy Petrovics sokra tartotta magyarságát, büszke volt rá. Később az apa is fölvette a Petőfi nevet.

Ha tehát nem vagyunk jóhiszeműek, a jellegzetesen szláv Ivan név kiválasztását, Hrúz Mária szlovákságának nyomatékosságát és az apa indokolatlan horvátnak nevezését a helyi (szláv) sovinizmus jelének is tekinthetjük.

1923-ban, Petőfi születésének századik évfordulóján, a *Slovenská Politika* c. újságban talán először nevezték Petőfit elfajzott szlováknak. Később Pavol Bujnák, a prágai majd a pozsonyi egyetem magyar tanszékének professzora hangoztatta előadásában, hogy Petőfi szlovák és szerb szülők gyermeke, aki később tudatosan eltitkolta származását. Ráadásul a költő a családi házban nem, csupán egyik pesti iskolájában tanult meg magyarul, sőt forradalmisága is a szlovák jellem és az idegen környezettel való érintkezés konfliktusából eredeztethető. Pavol Bujnákkal, aki támogatta a fajelmélet helyi változatát, a józan csehszlovákiai kortársak sem értettek egyet.

Legutóbb 2007-ben Ján Slota mondta azt, hogy Kossuth és Petőfi szlovák volt. 2011-ben pedig, a magyar középiskolákban március 15-én (!) megírandó szlovák nyelvi érettségi vizsgában szlovákosították a költő nevét. Idézem az *Új Szó* egyik vonatkozó cikkét: „A diákoknak kedden arra a kérdésre kellett választ adniuk, hogy mely magyar költő alkotásával lehet összehasonlítani Janko Kráľ műveit. A kérdésben megadták a megválaszolandó költő monogramját is: Š. P. A helyes (ragozott) válasz ez volt: Šándora Petőfiho. A tesztlapokat készítő Oktatásiügyi Szabványosított Mérések Nemzeti Intézete (NÚCEM) a kiértékelési útmutatóban külön felhívta a tanárok figyelmét, hogy csak ezt a választ fogadják el, és ha valaki lágyítójel nélkül, Sándornak írta Petőfi keresztnévét, annak a választát érvénytelennek kell tartani.” (<http://ujso.com/napilap/kozelet/2011/03/17/a-helyes-valasz-sandor-petofi>).

Petőfi Sándor nevét az érvényes szlovák irodalmi tankönyvekben, valamint a szlovák iskolák számára összeállított monitorisztben is lágyítójel nélkül tüntették fel. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége szerint a lágyítójeles alakot még a *Szlovák helyesírás szabályai* című könyv sem ismeri el. A lágyítójeles forma megkövetelése tehát Szlovákiának a kisebbségi magyarokra irányuló asszimilációs politikájának része.

Ha esetleg a Kiss László idézte szlovák szerző is – akár szándékosan, akár akaratlanul – ennek az asszimilációs törekvésnek a terjesztője, semmiképp sem tartom szerencsésnek a kritikátlan idézését. Ha azonban pusztán elírásról és tájékozatlanságról van szó, akkor is elvárható lett volna Kiss László (vagy a szerkesztő) javítása. Mivel azonban nem szó szerinti idézetet közöl, az sem zárható ki, hogy Kiss László írta el a nevet – ám aligha valószínű, hogy a költő apjának nemzetiségét is ő tévesztette volna el. Mindenesetre Petőfi apja nem Ivan, hanem István, és nem horvát, de még csak nem is szlovák, hanem magyar. Bízom abban, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* következő számában helyreigazítást közölnek ezzel kapcsolatban.

VÁLASZ

Kiss László

A *Magyar Orvosi Nyelv* XV. évfolyamának, 2015 augusztusában megjelent 1. számában a *Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében* című dolgozatomban Petőfi Sándor atyját egy szlovák nyelvű közlemény alapján „Petrovics Ivan”-nak neveztem. A hivatkozott szlovák nyelvű szövegben is „Ivan” szerepel:

„[...] žiadalo by sa uviest' popri Šandorovi Petőfim, synovi Anny Hrúzovej z turčianskych Necpál a Ivana Petroviča, Chorváta [...]” (Junas, Ján 1995. Ludovít Markušovský. Slovenský lekár, 5–6: 61, 9–11. sor).

Természetesen ez nem csökkenti a felelősségemet: fel kellett volna figyelmem a téves keresztnévre. Petőfi atyját nem Ivannak, hanem Istvánnak keresztelték.

Köszönöm Szűcs Gábornak, hogy e figyelmetlenségből eredő elírásra felhívta a figyelmet.

Varga Csaba

HOZZÁSZÓLÁS A HOZZÁSZÓLÁSOKHOZ

Érdeklődéssel, vegyes tisztelettel olvastam a szaknyelvi csoportnevek írásával kapcsolatos Bösze Péter-féle javaslatokat és hozzászólásokat. Már csak azért is, mert általam korábban megpendített kérdésekkel is foglalkozott a szerző a munkatársaival. Egy-két régi hibás beidegződés azonban – nyilván a nagyon szerteágazó témák miatt óhatatlanul is – tetten érhető a hozzászólásokban.

Itt van például mindjárt a „zsúl” kérdése (49. oldal). A *Joule* mértékegység, azonban a mértékegységeknek csak a betűjele használatos (*J, kJ* stb.) a tudományban, kiírva pedig az egyes népek máshogy használhatják. *Ampère* például nálunk egyszerűen *amperré* vált, de a nagy *A* egyértelműen jelöli a mértékegységet. *Zsúlt* viszont azért nem írhatunk, mert nem úgy kell ejteni. Sajnos a magyar közoktatásban elterjedt kiejtés a franciás néven alapszik, *Joule* azonban brit volt. Idézem az ide vonatkozó adatokat az internetről:

James Prescott Joule FRS (/dʒuːl/); (24 December 1818 – 11 October 1889) was an English physicist and brewer, born in Salford, Lancashire [...]” Although some people of this name call themselves (dʒaʊl), and others (dʒəʊl) [the OED format for /dʒəʊl/], it is almost certain that J. P. Joule (and at least some of his relatives) used dʒuːl.”

Vagyis helyes kiejtése megközelítőleg *dzsúl* vagy *dzsoul* lenne.

Számos félreértést, szakmaiatlanságot találtam a nevezék-tannal foglalkozó részekben. Én biológus vagyok alapvettségem szerint, így annak idején igen alapos képzést

kaptam e téren, ellentétben az orvosokkal és persze a nyelvészekkel. Vegyük sorra a kifogásaimat. Pongyola megfogalmazás (50. oldal), hogy a nemzetséget (genus), nevezik nemnek is. A botanikában nemzetség van, a zoológiában pedig nem. Tudományos nevük egységesen genus. A különböző rendszertani szintekre jellemző végződéstől sem foszthatjuk meg a tudományos neveket, mert ezek nem „kétszeres jelölések, túlíráások” hanem ez a szabatos nevük a magyar szövegben is. A rendszertanoknak épp oly rögzült normáik vannak, mint a kémiai helyesírásnak (lásd később). Messzemenően nem értek egyet azzal, hogy az ezen a területen nem szakemberek módosíthassák a taxonómusok által kidolgozott szabályokat. A rendszertani szintnek meg kell jelenni a tudományos névben is. Tehát nincs *Poxvirus* család, mert ez egy őszvérszerkezet, szakmailag értelmetlen, valamint a nemzetközi gyakorlattal sincs összhangban. Ide citálhatnám még a 70. oldalról a *streptococcus* törzsek kifejezést. Fajoknak vannak törzseik: például *Streptococcus mutans* törzsek, *S. faecalis* törzsek stb. Persze ezek összefoglalóan mind „streptococcus törzsek”, de csak bizonyos szöveggörnyezetben használhatók így. A törzs egyébként is rázós kategória, hiszen egy nagy taxonómiai egységnek (phylum) is ez a neve, lásd gerincesek törzse (Vertebrata).

A példa a galambgombákról leegyszerűsítő, és annyiban is sántít, hogy ha egyszerűen galambgombáknak nevezzük a Russulaceae családba (familia) tartozó gombákat, akkor minek nevezzük a Russulales rendbe (ordo) tartozókat? Azok is összefoglalóan galambgombák. Ugyancsak nem kérdőjelezhető meg, hogy a rendszertani nevekben a *virus* rövid *i*-vel írandó. Summa summarum, az én – belátom nem udvariaskodó – véleményem szerint ne ötleteljünk laikus módon egy másik szakma szabályairól.

Az 55. oldalon sok mindent nem értek. Ha a *mikrobát* rövid *o*-val kell írni – habár én még nem hallottam senkit röviden ejteni –, akkor miért *rubeóla* (volt eddig), *limfóma*, *szarkóma*, *szindróma* stb.? De azt is olvasom: „a Human Immunodeficiency Virus (HIV) helyes magyar írásmódja: humán immunodeficiencia-vírus.” Szerintem az előtag nem *immuno*-, hanem *immun*-, például *immunelektroforézis*, *immunsejt* és *immundeficiencia* (Varga 2007).

Következő felvetésem inkább kérdés. A *shock* valóban írható *sokknak*? Én írnám, de találkoztam már igen vehemens ellenállással is. Jó néhány éve, OTDK-konferencia zsűrijében egy idősebb professzor az egyik igen szép hallgatói előadást azért pontozta le felháborodottan, mert az illető *sokknak* írta a *shockot* az ábráin. Szegénynek ez akkor sok(k)ba került.

És végül az örökzöld téma: a kémiai nevek. A 61. oldalon ezt olvasom: „az elveket a Magyar Kémikusok Egyesülete külön is megfogalmazta a nemzetközi elvek (IUPAC...) hazai átültetésével (például *glukoz-6-foszfát-dehidrogenáz*...)”. Újra megnéztem, hiszen néhányszor már megnyilvánultam

a *glükóz* kérdésében (Varga 2005). Ilyen nincs az érvényes nevezéktanban. Most sem találtam mást, minthogy a szőlőcukor (dextróz) magyar tudományos neve: *glükóz*. Nem tudom honnan került elő megint a helytelen *glukoz* formula. Ebben a formában az orvosi irodalmon kívül sehol sem használják, és a magyar kémiai helyesírás is rögzíti a *glükóz* írásmódot. A Google-t felkeresve is azt látjuk, hogy csak az orvosi fiziológia, orvosi biokémia, laboratóriumi medicina stb. használja, minden más tudomány: szerves kémia, agrokémia, növényélettan stb. a helyes nevet alkalmazza. És ez igaz a származékokra is természetesen: például *glükóz-6-P-dehidrogenáz*. Lehet ellenkezni, hivatkozni a megszokásra, orvosi hagyományokra, de ez akkor is egy kémiai név.

Végezetül még egy kis akadékoskodás. Az *endothelium* miért nem lehet magyarosan *endotel*/-tél? Huszonöt éve hibásan írom magyarosan, hogy *mezotelióma*?

IRODALOM

- Varga Csaba 2002. Közegészségtan, népegészségtan, megelőző orvostan és preventív medicina. Nyelvében él...? *MONy* (1): 35–39.
Varga Csaba 2007. Scripta manent. *Magyar Epidemiológia*. (4): 50–52.
Varga Csaba 2005. Hozzászólás. *MONy* (2): 7.

VÁLASZOK

Berényi Mihály

Varga Csaba okfejtését a *joule* kiejtését illetően csak elfogadni lehet. Némelyik mértékegység (*volt*, *amper*) írásmódja eltér a névadó tudóstól (*Volta*, *Ampère*), másoké (*becquerel*, *joule*) csak a kezdőbetűben (*Becquerel*, *Joule*). El tudom képzelni, hogy idővel ezek a nem éppen egyszerű írásmódú egységek is fonetizálódni fognak (*bekörel*, *zsúl*).

A genus a zoológiában nemet jelent, a botanikában nemzetséget. Ez utóbbit az Osiris-féle *Idegen szavak szótára* sem tudta, viszont a SZTAKI angol szótárában csak a nemzetség szerepel. Van itt bőven rendet rakni való. Ezért sem nevezném Bösze Péter javaslatát „pongylóának”, mértéktartóbb lenne a „nem tökéletes”.

Az erdőben a *Russulaceae* család nem sértődik meg, ha a gombászok egyszerűen galambgombáknak szólítják a tagjait.

Rendszertani nevekben szerintem is a rövid *i*-s *virus* a helyes. Ebben mindannyian megegyeztünk.

Biztos vagyok abban, hogy hamarosan a *mikróba* és a *mezotelióma* lesz a hivatalos írásmód.

Egyszerűen sajnálatos nyomdai hibának tekintem az *immunodeficienciát* és a szemet nagyon bántó *glukoz-t*. A Varga Csaba által javasolt *glükóz-6-P-dehidrogenáz* írásmódot sem tartom helyesnek, hisz a *P* foszfort jelent, nem foszfátot.

Ludányi Zsófia

Egyetértek. Valóban, a magyar nyelvhasználatban a [zsúl] kiejtés terjedt el, holott *dzs*-vel kellene ejteni. Ez azonban mit sem változtat a lényegen: a jelenlegi helyesírási kodifikáció szerint *joule*.

A nevezéktani kérdés nem a nyelvészek szakterülete, így érdemi hozzáfűznivalóm nincs. Ha a biológusszakmában az a gyakorlat, hogy a különböző rendszertani szintekre jellemző végződések nem hagyhatók el, akkor javasolt mindezt az orvosi nevezéktanban is megtartani.

Hogy az AkH.¹¹-ben miért *rubeóla* volt a magyaros írásmód, annak feltehetőleg az az oka, hogy jó pár évtizeddel ezelőtt az lehetett az elterjedt kiejtés, erről azonban nincsenek adataim, így csak feltételezés marad. Egy személyes megjegyzés: jómagam rövid *o*-val ejtem a *mikrobát*, és többször hallottam így, de tény, hogy nem lévén biológus szakember, meglehetősen ritkán ejtem ki. A kiejtése tehát ingadozik, mint ahogy sok más szónak is, de ez természetes jelenség. Hogy a *szindrómánál* meg a *sarkómánál* ingadozik-e a kiejtés, arról sincsenek adataim, de feltételezéseim szerint ott inkább jellemző a hosszú *ó*-s ejtémód, azért kerültek bele a szótárba ilyen helyesírással. Amely a *lymphomát* illeti, az *Orvosi helyesírási szótár* csak az idegenes írásmódú *lymphoma* alakot jegyzi.

A HIV feloldása véleményem szerint egyaránt lehet *humán immunodeficiencia-vírus*, illetve *humán immundeficiencia-vírus*. Javaslatomat az *Orvosi helyesírási szótár* alapján fogalmaztam meg: a szótárban az *immunodeficiencia* alak szerepel (ennek alapján tettem meg korábbi javaslatomat), ugyanakkor a szótárbeli *variábilis immundeficiencia* alakulatban csupán *immun-* előtaggal jelenik meg. Ha a szakmában az *immundeficiencia-vírus* a természetes, a szokásos, akkor használgák továbbra is azt.

Igen, írható mindkét alakban, a szótár is feltüntetni mindkét alakot: *shock* → *sokk*. Ez azt jelenti, hogy az az alak, amelyre a nyíl mutat, a főváltozat, a javasolt alak, míg a másik (jelen esetben a *shock*) kevésbé javasolt, inkább csak bizonyos alakokban fordul elő. A szótárban még a két következő formában fordul elő: *electroshock* → *elektrosokk*, *serumshock* → *szérumsokk*. Nem tudom, mi lehetett a hallgatói dolgozatban a szövegkörnyezet, esetleg érdemes lenne a kifogásolt szakneveket alaposan megvizsgálni.

Az *Orvosi helyesírási szótár* is csak a *glükóz* alakot tünteti fel. Ettől függetlenül úgy tűnik, terjedőben van a *glukóz* ~ *glukoz* forma az orvosi írásgyakorlatban. Mivel létezik rögzített írásmód, ezért inkább azt (a *glükóz* formát) javaslom.

A jelenlegi helyesírási szótári változatnak csak az idegenes írásmódú *endothelium* alak felel meg, s ugyanez a helyzet a *mesotheliománál* is. Természetesen előfordulhat, hogy az írásgyakorlatban annyira elterjed a magyaros írásmód, hogy a szakemberek idővel úgy döntenek, a kiejtésnek megfelelő

írásmódot (is) feltüntetik a szótárban. Ahhoz, hogy tényként beszélhessünk a magyaros írásmód elterjedéséről, mindenképpen szükséges korpuszon alapuló vizsgálatokkal alátámasztani a feltételezést. Egy majdani új orvosi helyesírási szótár készítésekor vélhetőleg megtörténik majd az említett szavak helyesírásának felülvizsgálata is.

Bősze Péter

Kedves Csaba, igen köszönöm a leveledet, a módfelett hasznos hozzászólásodat; ilyenekre van igazán szükségünk. Pontokba szedve válaszolok:

1. A mikrobák neveinek írásánál elkövetett „járatlanságokra” nincs mentségem, még az sem, hogy a kérdést sokszorosán tárgyaltuk számos mikrobiológussal, de egyik sem bírálta.

A kifogásolt rész: A vírusrend, a víruscsaládok, a vírusalcsaládok és a vírusnemzetségek nemzetközi nevei mindig egy- szavasak; a besorolásukra a szóvégződések (*-virales* [rend], *-viridae* [család], *-virinae* [alcsalád], és a *virus* [nemzetség]) utalnak (*Mononegavirales*, *Poxviridae*, *Chordopoxvirinae* és *Orthopoxvirus*). Ezeket tulajdonnévként kezeljük, mert egyedi végződésű rendszertani osztályok nevei; tehát nagy kezdőbetűsek. Hozzájuk az utótagokat kötőjellel kapcsoljuk (*Poxviridae-fertőzés*, *Orthopoxvirus-fertőzés*).

Magyar szövegkörnyezetben elhagyhatjuk a nemzetközi nevek végződéseit (*-virales*, *-viridae*, *-virinae*, *virus*), helyettük a *vírus* szót írjuk, és ehhez csatoljuk a *rend*, *család*, *alcsalád*, *nemzetség* névjárlékokat különírvá (*Mononegavírus rend*, *Poxvírus család*, *Chordopoxvírus alcsalád* és *Orthopoxvírus nemzetség*). A *vírus* szó névtartozék, ezért egybeírjuk a nevekkal. Ilyenkor eltekintethetünk a nagy kezdőbetűtől, hiszen az előtagok azonosak a vírusok általános neveivel – a fogalmak nem a forrásnyelv szerintiék (*mononegavírus rend*, *poxvírus család*, *chordapoxvírus alcsalád* és *orthopoxvírus nemzetség*); tankönyvekben, szakíráásokban gyakori az utóbbiak szerinti írás (vö. általános mikrobanevek). Tudományos közleményekben szokásos, hogy a magyarosan írt család-, alcsalád-, nemzetségnevek első említésekor az idegen nevet is kiírjuk zárójelben (*Poxvírus/poxvírus család* [*Poxviridae*]; *Micrococcus/microrococcus család* [*Micrococcae*]).

Megfontolás: Az AkH. nem szabályozza a magyar változat írásmódját: nagy vagy kis kezdőbetű?

Berényi Mihály

Ha például a *Poxviridae* köznevesül és magyarosodik, akkor helyes lehet a *poxvírus család* forma. A *Poxviridae-fertőzés* helyett nem jobb a *poxvírusfertőzés*? A Russulaceae családba tartozó gombákat – kis kezdőbetűvel – *galambgombáknak* nevezzük.

Keszler Borbála

A magyarosodott változatot nem szükséges nagybetűvel írni!

Kovács Éva

Magyaros változatban kisbetűvel, latin névnel nagybetűvel lenne logikus: *poxvírus család* (*Poxviridae*).

Megfontolás: Megfontolásra felvetném, hogy egy ilyen tagolás elképzelhető-e: *mononega vírusrend, pox víruscsalád*.

Kuna Ágnes

Amennyiben ezek köznevek, írjuk kisbetűvel őket. Ez a biológiában a növények és állatok esetében is így szokás.

Laczkó Krisztina

Ha a szakmai megfontolások alapján valóban kijelenthető, hogy köznevesültek ezek a formák, akkor értelemszerűen a kisbetűs írásmód lesz a megfelelő.

Ludányi Zsófia

Írhatjuk kisbetűvel: *poxvírus család*, esetleg kiírható zárójelben: [*Poxviridae*], ahogy a példában is szerepel.

A honi szakirodalomban szokásos a nemzetközi név (*Mono-negavirales, Poxviridae, Chordapoxvirinae*) és a magyar névjárulék (*rend, család* stb.) együttes írása (*Poxviridae család, Chordapoxvirinae alcsalád*), jóllehet ez kétszeres jelölés; túlírás.

Megfontolás: Elfogadható-e ez a gyakorlat?

Berényi Mihály

A névjárulékok 182. pont alapján (*Duna folyó*) a földrajzi nevekhez magyarázólag – legtöbbször fölöslegesen – hozzákapcsolt közzsót kis kezdőbetűvel különírjuk (de soha nem mondjuk, hogy a *Duna folyóban* fürödtem), akkor például a *Poxviridae család*-ot se tekintjük hibásnak. Hová sorolunk adott vírust: a *Poxviridae*-be vagy a *Poxviridae család*-ba? Nekem az utóbbi hangzik jól.

Keszler Borbála

Lehetséges, elfogadható ez a gyakorlat.

Kovács Éva

Igen, a család, alcsalád stb. mintegy magyarázója a végződésnek.

Kuna Ágnes

Igen, főleg nem szakembereknek szánt szövegben. Számukra ez egyáltalán nem fogalomisméltés, hanem az értelmezést segítő elem.

Laczkó Krisztina

Mindenképpen megengedhető, hiszen a köznév ebben az esetben úgynevezett értelmezőszerűen kapcsolódik a tulajdonnévhez, mintegy a figyelemirányítást segítő: pontosít, egyértelműsít stb.

Ludányi Zsófia

Megengedhető (l. függelék)

Megfontolás: Csaba, véleményed szerint a fajok feletti osztályok neveiből nem hagyható el a nemzetközi végződés, vagyis csak így írható: *Poxviridae* (a poxvírusok családjáról van szó). Elterjedt a *Poxviridae család* írásforma – változatlanul túlírásnak érzem, hiszen a *viridae* már jelzi, hogy családról van szó. Ám a mikrobiológiai és más egyetemi tankönyvben lépten-nyomon előfordul, ezért hagyományos alkalmazását elfogadhatónak ítéltük.

A gyakorló orvosokat nem nagyon izgatja, hogy hova tartozik az a vírus, amelyik a beteget életveszélyesen megbetegítette: családba, alcsaládba stb. Ezért is használjuk a mikrobák általános neveit, a fenti példa szerint *poxvírus, poxvírusok*. Az általános név teljesen független a nevezéktani besorolástól. Ha van általános név, akkor a magyar szövegkörnyezetben miért ne lehetne utána írni, hogy család (a *poxvírusok családjába* tartozik). Ezzel még nem feszítjük keresztre a nevezéktant. Természetesen, ha a biológusok taxonómiai előírása ezt tiltja, az orvosi nyelvben is célszerű követni az előírásokat. Ennek értelmében nem lenne írható az, hogy a *poxvírusok családjába* tartozik, csak úgy, hogy a *Poxviridae családba* tartozik. Vagy az sem írható, hogy a *poxvírusok családjáról* van szó, csak úgy, hogy a *Poxviridae családról* van szó.

Nagy Károly

Poxviridae jelenti a (főleg angolul írt) tudományos közleményekben, hogy ez a hímlővírus család maga. Magyar szövegben azonban teljesen jó megfogalmazás a *poxvíruscsalád*. (Az angol *Poxvirus family* azonban nem helyes).

Tehát én mint orvosi virológus egyetértek Berényi Mihály, Keszler Borbála és Kovács Éva véleményével: kisbetűvel írva helyes: *poxvíruscsalád, herpeszvírus-család*. Annak ellenére, hogy a ma hivatalos, mind a 4 hazai Orvosi Egyetemen használatos tankönyv: Az orvosi mikrobiológiai tankönyve (szerk.: Pál Tibor, Medicina, 2. átdogozott kiadás, 2013) 171. oldalán így áll: „A *poxvírusok (Poxviridae család)* a legnagyobb méretű [...]” A szövegben tovább is többször így áll. Helyesebb lenne: *poxvíruscsalád (Poxviridae)*. A 2003-as kiadású Orvosi Mikrobiológia tankönyv (szerk.: Gergely Lajos, Aliter Kiadó) 360. oldalán címként ennyi áll: *Poxvírusok*. Rendszertani fejtegetések nincsenek. *Poxvírusokról, poxvírusfertőzésről, poxvírus-betegségekről* tesz említést a fejezet.

A Gram-pozitív anaerob pálcák közé tartozó baktérium, magyar nevén *Sugárgomba* névvel ellentétben nem gomba, hanem baktérium!), nómenklatura néven: *Actinomyces* (genus). Ez egyes számban van. Többes számban a fent idézett 2013. évi kiadású tankönyv kisbe-

túvel így ír: „[...] az *actinomycesek* emlékeztetnek a [...]”, ill. így: „Az *Actinomyces* genus tagjai hozzátartoznak [...]”. Az általuk kiváltott betegség: *actinomycosis* (c-vel és s-sel, mivel még nem köznevesült). Az orvosi mikrobiológiában nem nagyon részletezik az egyes mikroorganizmusok teljes nevezéktanát, általában a genus a fontos.

Új problémának tartom az újonnan felbukkanó („emerging”) vírusok nevének magyar használatát. Nemrégén okozott világijárványt az új, humán koronavírus, a SARS (nagybetűvel, Acute Severe Respiratory Syndrome) vírusa. Hogyan ejtse ezt ki a tantermi előadó? SARS vagy Szars, vagy Szarsz vírusa? És mi a helyzet a még újabb közel-keleti koronavírussal, a MERS (Middle East Respiratory Syndrome) vírusával? MERSZ?, MERS? Körülírni lehet, de nagyon körülményes. Ugyanakkor az elnevezés a vírus által kiváltott betegséget jelenti/jelöli, nem magát a vírust. Tehát mindig hozzá kell tennünk: a SARS vírusa.

A némenklátúra kérdése lezáratlan terület, újabb és újabb mikroorganizmusok kerülnek felfedezésre, kimutatásra, elnevezésük nagyon vegyes. A MIMI-vírusok például fénymikroszkóppal is látható óriási DNS-vírusok. Helyes-e az elnevezés? Vírus-e, amelyet találtak? Eddig úgy tanítottuk, hogy a vírusok kis méretük miatt csak elektronmikroszkóppal tanulmányozhatók. Akkor a MIMI vírus-e? Igen, mert a molekuláris biológiai meghatározás szerint vírus az a valami (élőlény?), amely csak egyféle nukleinsavat tartalmaz: a MIMI-ben csak DNS van. Így folyamatosan bukkannak fel kérdések is a némenklátúrára vonatkozóan. Állandó „karbantartásra” van szükség.

Szabó T. Attila

1. Szigorú szakszövegben: *Fam. Poxviridae* vagy a *Poxviridae* közé tartozó vírusok.
2. Magyar szövegkörnyezetben: *poxvírusok családja*.

Varga Csaba

Biológusnak a végződés már mindent elmond, ezért biológiai szakszövegben nem is írják ki, hogy család, rend stb. Laikusoknak szóló szövegben viszont én kiírnám, mert más számára a végződés nem mond semmit. És most e tekintetben az orvosokat is a laikus csoportba sorolnám.

Összegezve (Bősze Péter):

1. Rend, család, alcsalád, nemzetség nemzetközi neveit a rendszertan egyes csoportjainak egyedi nevéként kezelhetjük, tehát tulajdonnévszerűen, ezért nagy kezdőbetűsek. Mindegyik egyetlen szóösszetétel, és a szóvégződésükkel utalnak a besorolásukra (*Chordopoxvirinae* [a *virinae* jelzi, hogy ez alcsalád]; *Streptococcaceae* [az *aceae* jelöli, hogy a streptococcusok családjáról van szó]; *Phycomycetes* [a gombáknál a mycetes végződés utal a családra]). Mivel a végződés

jelöli a rendszertani besorolást, főleg a nemzetközi név után kiírni a rend, család, alcsalád vagy nemzetség névjárlékot (*Chordopoxvirinae alcsalád*). Ez az írásmód azonban elterjedt, hagyományossá vált, és az egyértelműsítés végett alkalmazható is, annak ellenére, hogy kétszeres jelölés (*Poxviridae család*).

Magyar szövegkörnyezetben, általános értelemben, nem pedig szigorú nevezéktani jelölésként, alkalmanként használhatjuk az általános nevet is (*poxvírusok családja*). Erre főleg ismétléseknél kerülhet sor, hogy írásunk változatosabb legyen. Első alkalommal azonban írjuk utána a nemzetközi nevet zárójelben: *a microrococcusok családja* (*Micrococcae*).

Megjegyzés: az -ae kettős betű olyan gyakori, kiváltképpen az orvosi nyelvben, hogy már nem tekintjük szokatlannak betűalaknak, ezért a toldalékot/utótagot közvetlenül kapcsoljuk (*Poxviridae* közé tartozik).

2. Köszönöm, hogy rávilágítottál a félreérthető fogalmazásomra: „a nemzetséget (genus), nevezik nemnek is.” Nem pontosítottam, hogy nemnek csak a zoológiában nevezik. Az emberi mikrobáknál nemzetségről beszélünk.

3. Senki nem mondta, hogy a nevezéktani névben a vírust hosszú í-vel kell írni:

A vírusfajoknak csak a Linné-féle rendszertani kettős nevük tulajdonnév. A kettős név a nagy kezdőbetűs nemzetség (nomen genericum) és a kisbetűs faji névből (nomen specificum) tevődik össze, voltaképpen tulajdonnévi idegen szó szerkezet, ezért a magyar szövegben is szigorúan a forrásnyelv (görög–latin) szerint írjuk (*Herpesvirus varicellae*, *Flavivirus fabricis*). A toldalékokat a kettős névhez közvetlenül tesszük (*Herpesvirus varicellae*-vel, *Flavivirus fabricis*-t), az utótagokat különírjuk (*Herpesvirus varicellae* fertőzés, *Flavivirus fabricis* járvány). A fajok egyéb nevei azonosak az általános neveikkel.

Megfontolás: A rendszertani kettős nevekben a vírus utótagot rövid -i vel írjuk. Elfogadható?

Berényi Mihály

Sőt, csak a rövid i a helyes.

Kovács Éva

Ha latin a kifejezés, akkor a *virus* mindenképp rövid i-vel írandó: *Herpesvirus varicellae*, de *herpeszvírus*.

Kuna Ágnes

Elfogadható, így egységes az írásmód egy szakkifejezésen belül (*herpeszvírus* – *Herpesvirus*).

Ludányi Zsófia

Itt tulajdonnév, tehát a forrásnyelv szabályai szerint, vagyis rövid i-vel. Igen, elfogadható.

4. Írod: „Ha a *mikrobát* rövid o-val kell írni – habár én még nem hallottam senkit röviden ejteni –, akkor miért *rubeóla* (volt eddig), *limfóma*, *szarkóma*, *szindróma* stb.?” Nem szeretném elkövetni azt a hibát, hogy orvosként nyelvészeti kérdésben szólok, de azt már megtanultam, hogy a helyesírást nem mindig vezeti az ésszerűség, a hagyomány sokszor a meghatározó. Az AkH.¹² a *mikrobát* most is rövid o-val javasolja, de a *rubeolát* is.

5. Teljesen egyetértek a HIV (*Human Immunodeficiency Virus*) helyes magyar írásmódjáról tett megjegyzéssel. Valószínűleg gépiesen fordítottam az angol kifejezést, ezért a hiba. Természetesen magyarul helyesen *humán immunodeficiencia-vírus*. Egyébként a hazai szakirodalom különírja: *humán immunodeficiencia vírus*.

6. A *shock* magyar írása: *sokk* – az AkH.¹² csak így javasolja.

7. A *glükóz* a helyes írásmód; az AkH.¹² is így rögzíti. Többször is javítottuk, végül mégis a hibás változat került bele. Ez az én felelősségem – egyetlen mentségem: *errare humanum est*. Tehát: *glükóz-6-foszfát-dehidrogenáz*.

8. Végezetül az *endothelium* kérdése. Görög–latin főnév, az erek belhártyáját nevezzük így. Mondják *endothelnek* is; szabatosan *endothelium*. Szaknyelvi jövevényszó, ezért írható magyarosan is: *endotélium*, *endotél*, jöllehet az orvosi szótáraink nem rögzítik ebben a formában, de *endothel* formájában sem található. A szaknyelvi jövevényszavak írásáról azt javasoltuk, hogy az orvosi tudományos közleményekben a görög–latin szóalakot írjuk, az ismeretterjesztő írásokban a magyarosat. Tudom, hogy más az alaptudományok (biológia, kémia, fizika stb.) nézőpontja, ott mindent magyarosan írnak. Magam mégis *endothelioma*, *mesothelioma* formájában írom, és ezt javaslom.

EGY KÉRDÉS IS

A 25 éves tisztiorvosi szolgálat alapján kérdezném, hogy helyes-e az általam kizárólagosan használt *tisztiorvos*, *tisztifőorvos*, *országos tisztifőorvos* stb. írásmód? Ez számomra így logikus, illetőleg az ÁNTSZ betűszóból is így vezethető le. Sokan azonban a *tisztí orvos*, *tisztí főorvos* írásmódot alkalmazzák, leginkább éppen a szolgálaton belül.

VÁLASZ

Bősze Péter

A Magyar helyesírás szabályaiban (AkH.¹²) *tisztiorvos*, *tisztí főorvos* található. Ez az elfogadott.

Varró Vincze

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Érdeklődéssel olvastam a *Magyar Orvosi Nyelv* 2015. augusztusi számában Braunitzer Gábor értékes írását a tudományos közlemények etikai és jogi vonatkozásairól. A magyar szerzők e témában írt dolgozatai közül csak a 2000 után megjelent írásokat idézi.

Szeretném felhívni figyelmét arra, hogy ebben a témában – legjobb tudomásom szerint – 1989 és 1997 között munkatársaimmal hat magyar nyelvű közleményünk jelent meg, melyek különböző aspektusból tárgyalják ennek a kérdésnek egyik vagy másik részletét. Természetesen a szerző joga, hogy ezek közül melyiket tartja idézésre alkalmasnak, de – úgy gondolom – legalább egy megjegyzése érdemes lett volna utalni arra, hogy a XX. század második felében – elsősorban Varró Vince – több közleményben foglalkozott a tárgyalt kérdéssel, és véleményét is kifejtette.

Ettől függetlenül Palkovits Miklós dolgozatát, amely 2005-ben jelent meg a lapjukban, kiváló útmutatásnak tartom ebben a sokat vitatott kérdésben.

VÁLASZOK

Braunitzer Gábor

Varró professzor úrral a legteljesebb mértékben egyetértek, levele nyomán magam is sajnálattal voltam kénytelen azt a következtetést levonni, hogy a téma magyar irodalmának lényeges szelete maradt ki összefoglalómból – egyben biztosíthatom is, hogy nem szándékosan kerültem meg értékes munkáit. Az eset talán arra mutat rá legjobban, hogy a „digitális kor gyermekének” lenni nem feltétlenül előny. Az információáramlás sebességének megnövekedésével az egyes tudományos részterületek irodalma áttekinthetetlen terjedelműre duzzadt, így, ha egy téma kutatója válogatott és még feldolgozható mennyiségű irodalommal kíván dolgozni, a különféle keresőmotorokra (PubMed, ScienceDirect, Google Scholar) kénytelen hagyatkozni. Ezek az eszközök hasznosak, de olykor – mint a jelen esetben is – nem mutatnak meg olyan eredményeket, amelyek pedig lényegesek lennének. Oka ennek persze az is, hogy a kérdéses közlemények olyan időszakban születtek, amikor a tudományos vita fóruma a nyomtatott folyóirat volt, a világháló pedig, különösen Magyarországon, éppen csak elkezdett kiépülni. Ezek eredője az, hogy a szóban forgó közlemények a világhálón akkor kereshetők eredménnyel, ha az, aki keres, már eleve tud róluk. Számomra ezek a közlemények ismeretlenek voltak, talán bocsánatos módon, hiszen megjelenésük idején még az általános iskola padjait koptattam, a közlés etikai és jogi vonatkozásai iránt pedig csak mostanában kezdtem érdeklődni.

Köszönöm Professzor Úrnak, hogy felhívta a figyelmemet tájékoztatásomnak erre a fehér foltjára, egyben javasolom a *Magyar Orvosi Nyelv* szerkesztőségének, hogy a kérdéses cikkek jegyzékét jelen válaszlevellel együtt adjuk közre, hiszen ezek valóban érdeklődésre tarthatnak számot a téma kapcsán.

Varró Vince

Köszönöm, hogy közreműködésével a kérdés ilyen korrekt és kollegiális módon rendeződött: Kérésének megfelelően az alábbiak a szóban forgó közlések:

IRODALOM

1. Varró Vince 1989. Ki lehet tudományos közlemény szerzője? *Magy. Belorv. Arch.* 42: 12.

2. Varró Vince 1989. Klinikai kutatások; problémák és perspektívák. *Magy. Belorv. Arch.* 42: 21.

3. Varró Vince 1996. A belgyógyászatban alkalmazott invazív eljárások etikája. *LAM*.12: 11.

4. Varró Vince 1996. Az orvostudományi kutatás kriminológiája. *Orvosi Hetilap.* 137: 633.

5. Varró Vince 1996. Scientometria, impakt faktor, citációs index: gondolatok. *Orvosi Hetilap.* 141: 1133.

6. Varró Vince 1997. Kutatás és etika. *LAM.* 7: 742.

7. Boda Domokos – Varró Vince 1997. Ajánlás a nemzetközi és hazai tudományos és szakirodalmi munkásság egységes értékelésére. *LAM.* 67: 234.

8. Kovács Ildikó – Domokos Margit – Klatka Marianna – Varró Vince 2000. A hazai orvosi közlemények néhány szerzői jellegzetességének változása 1967 és 1997 között. *Orvosi Hetilap.* 141: 19.

HELYREIGAZÍTÁS

Legutóbbi számunkban az utolsó belső oldalon E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI rovatban tévesen írtuk Kiss László szerzőnk munkahelyét, amely helyesen: Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony.

Szerzőink jegyzékéből kimaradt Balogh Lajos – Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely –, akinek a MOTTÓKERESŐ című írását a 2015/1. szám 41. oldalán közöltük.

Az érintettektől és kedves olvasóinktól elnézést kérünk.

A Magyar Orvosi Nyelv szerkesztősége

Gaál Csaba

Meddig még a borsóhányás?

„Korunk tárcaíróinak egy része a köznyelvhez igyekszik közelíteni stílusával, s ahelyett, hogy a tömegeknek és a fiataloknak példát mutatna [...], nyegleségüket vagy alpáriságukat veszi át.”

Sárközi Máttyás

BEVEZETŐ GONDOLATOK Szerkesztői tevékenységem során számtalan jelét láttam az anyanyelvi műveltség fogyatékoságának: tómondatok halmozása, szószegénységből eredő szóismétlések, alapvető nyelvtani hiányosságok (egyeztetések zavarossága, vonatkozó névmások felcserélése, idegen szórend stb.). Néhány egyetemi jegyzet, sőt tankönyv rossz magyarsággal megírt oldalai is hozzájárulnak a szaknyelvi kultúra hanyatlásához. Egynémely egyetemi oktatónál még megtalálhatók a szép magyar nyelv iránti szeretet és művelés ismérvei, ez azonban a nemzetközivé válóknál nem igazán jellemző. Mélyen megdöbbenett, amikor az egyik családi orvosi lap főszerkesztője maga vallotta be, hogy az *egyelőre* szót bizony ő is gyakran – vagyis mindig – egyenlőként ejti ki! Akkor mit várhatunk a folyóiratban megjelenő írások színvonalától?

A közszereplők és a mintát mutatni hivatott közcsatornák nyelvében is sok a hiba (*egyelőre* helyett *egyenlőre*, *ideiglenes* helyett *ideglenes*, *vákuum* helyett *vákum*, a *közben* szó kötőszóként szerepel, lépten-nyomon *ugyanakkor* és *közben*, holott semmi egyidejűségről nincs szó). Ez azért is elgondolkodtató, mert nem egy műveltnak hitt diplomás is fenntartás nélkül átveszi ezeket a fordulatokat. Óhatatlanul eszembe ötlök Kocsis Zoltán két évtizede nagy felhőrdülést kiváltó kezdeményezése, aki a Nemzeti Filharmonikus Zenekar újdonsült vezetőjeként előírta a tagok bizottság előtti próbajátékát minőségellenőrzés céljából: ha valaki nem alkalmas, ne legyen tagja a testületnek. Bizony elkelve egy szigorú nyelvi vizsga minden köztévé szerkesztője, bemondója részére, még ha doktori címe is van!

Az orvosi szaknyelv ápolásának feltétele az általános és középiskolák kellő színvonala. A mai nyelvi igénytelenség hátterében további tényező az egyre ritkább iskolai feleltetés,

az így zsugorodó aktív szókincs (Balázs 2015) és ennek következtében a kifejezésre való képtelenség. Ezen a területen sajnos nagy adósságok törlesztésére van szükség. Az iskolai oktatást az orvosi szakma képviselői nem befolyásolhatják, vagyis „hozott anyagból” kell dolgozniuk.

A számos ma ismert nyelvi helytelenség sora hosszú, én azonban most csak a határozatlan névelő, valamint az *ugyanakkor* szó (szak)nyelvi használatával foglalkozom.

HATÁROZATLAN NÉVELŐ Az *egy* szó eredetileg csak szám-név volt, később alakult ki határozatlan névelői és névmási szerepe (Grétsy–Kemény 2005). A számnévi használat egyértelmű, de a határozatlan névelői alkalmazással, illetve a két szerep felcserélésével számtalan visszaélés észlelhető.

A határozatlan névelő szerepe, hogy bizonyos egyedre irányítsa a figyelmet anélkül, hogy az egyedet pontosan meghatározná (Rácz–Takács 2011). „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öregasszony.” Egy a sok közül, mert nem neveztük meg, melyik öregasszonyról van szó, hiszen ismeretlen személyről írtunk.

Idegyszerű (főként németes: *ein*, *eine* vagy angolos: *a*, *an*), indoeurópai és felesleges az *egy* határozatlan névelő a névszói állítmány bizonyos fajtája előtt, például Arany *egy* nagy költő. Jól emlékszem gimnáziumi tanárom megjegyzésére, valahányszor ilyen szerkezetet hallott tőlünk ezt kérdezte: „Egy nagy költő, nem kettő?” Joggal, hiszen a mondat magyarul így hangzik: Arany nagy költő.

Gyanítom, hogy a fordítások elszaporodásával sok „illetéketlen”, azaz megalapozott anyanyelvi műveltség híján lévő, sajnos azt kell írnom „kontár”, önjelölt fordító megjelenésével felhígult ez az egykor oly becses foglalatosság. Korábban többnyire szépírók, irodalmárok ültettek át külföldi műveket magyarra, ma azonban Dunát lehet rekeszteni a magukat fordítóknak vélő emberekkel. E lap hasábjain 2013-ban közöltem gondolataim egy könyvbírálat során (Gaál 2013), igaz, nem részleteztem a jelen kérdést, de a kiadvány tele ide

vonatkozó példákkal, melyekben a magyar füleket zavaró egy szócska gond nélkül elhagyható.

Ez egy új alapszükségletté vált.
[...] most egy globális ügy [...]
A Globish egy hatékony eszköz [...]
Az angol egy kulturális nyelv.

Véletlenül szokott kezembe kerülni egy-egy gyógyszerismertető vagy behozott eszköz használati utasítása, mely rendkívül alkalmas annak érzékeltetésére, hogyan nem szabad fordítani, és hogy nem csupán magyartalan, de néha érthetetlen szövegeket adnak kézbe a forgalmazók. Az anyanyelven rosszul megfogalmazott, kifacsart és magyartalan szerkezetű mondatokat második lépcsőben „magyarról magyarrá” kellene fordítani, mert egyre több a rossz, nehezen érthető szöveg.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének kitűnő fordítóink is.

KÖZNAPI PÉLDÁK A határozatlan névelő helytelen használatát a napi sajtóban, a rádióban, és televízióban nap mint nap halljuk, látjuk. Az alábbi példákkal is személyesen találkoztam (szögletes zárójelben tüntetem fel a javasolt formát):

Makovecz egy [felesleges] nagy építész.
Egy [Az] ünnep, ami a múltunkról szól.
A fiam egy [szükségtelen] jó apa.

MEGJELENÉS A SZAKÍRÁSBAN Ha az orvos unos-untalan a határozatlan névelő hibás használatát olvassa, ezekkel találkozik mintaként a szakkönyvekben, hallja tudományos rendezvényeken, csoda-e, hogy a fordulat meghonosodik, rögzül a szaknyelvi közegben is? Az egy szó a következő idézetekben nyugodtan elhagyható, illetve határozott névelővel helyettesíthető. (A példákat a *Sebészet* című könyv 10. kiadásához beküldött kéziratokból vettem át, amelyeket – mint a könyv szerkesztője – nyilván nem ilyen formában iktattam be.)

Egy [A] pancreatitis gasztroenterológiai és sebészeti vonatkozása – címként
A decollement sérülés egy [elhagyható, elhagyandó] ritka sérülés [...]
Amennyiben egy [a] törés nem gyógyul [...]
Ez egy [elhagyandó] hasi övvel egészíthető ki [...]
Például egy [az] egyelektrodás készülék [...]
A máj egy [elhagyandó] ritka betegsége [...]
Rosuvastatin – egy [az] erős hatású statin [...]
[...] az ún. Killian háromszög, mely egy [szükségtelen] viszonylag gyenge pontja [...]
Leggyakrabban egy [felesleges] szálkát, egy [felesleges] szúrást vagy apró sebet követően [...]
[...] a sebészorvos élete egy [szükségtelen] küzdelem, egy [felesleges] harc [...]

EGY, A/AZ A határozatlan névelő helytelen és indokolatlan használatának folyománya, hogy a nevezett kapcsolat nem más, mint jó ideje divatba jött, választékosnak vélt újságírói, bemondói fordulat.

Patikussegéd volt Grimstadtban egy, a sarkkörhöz közeli városkában.

Helyesen:

- (1) Patikussegéd volt Grimstadtban, egy sarkkörhöz közeli városkában.
- (2) Patikussegéd volt Grimstadtban, a sarkkörhöz közeli városkában.

Egy, a reneszánszból származó ládika.

Helyesen:

- (1) Egy reneszánszból származó ládika.
- (2) A reneszánszból származó ládika.

[...] ha megszabadulnánk egy, az országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.

Helyesen:

- (1) [...] ha megszabadulnánk egy országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.
- (2) [...] ha megszabadulnánk az országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.

Felesleges modorosság, hiszen az *a* elhagyásával is teljesen érthető – és jóval egyszerűbb – mindhárom mondat. Ahogy az várható volt, mindez beszüremkedett immáron a szaknyelvbe is:

Az elfolyás egy [felesleges], *a* mélyben futó collateralis hálózaton keresztül történik [...]

Mennyivel világosabb lenne így: Az elfolyás a mélyben futó collateralis hálózaton keresztül történik. Csak hát akkor hol marad az a ravasz modorosság, amely – vélik egyesek – fennköltebbé teszi írásukat?

UGYANAKKOR A szó két mondatrész közötti *egyidejűség*re utal ('egyszersmind, egyben, egyúttal'), azt mondja, hogy épp akkor történik valami, amikor más cselekvés is végbe megy:

Cs. Szabó ugyanakkor tartózkodott a fény városában, mint a vele egyidős József Attila.

Vagy:

Az elszaporodott angol szavakat és kifejezéseket igyekeztünk magyarul írni, ugyanakkor zárójelben közöltük az eredeti formát, a rövidítést.

Manapság azonban az idegen észjáráshoz igazodó papagájnyelvben ellentétes értelmet szánunk a szónak a mondatban:

Elvállalta, ugyanakkor (‘de’) feltételeket szabott.

Újabban már szinte csak szembeállító, ellentétes értelemben fordul elő a szócska, azaz divatszóvá magasztosult, feledve eredeti jelentését.

Annyira félre nem érthető egyidejűségről van szó, hogy józan ésszel felfoghatatlan, hogyan fordíthatták ki ilyen mértékben az eredeti értelmet. Csak rá kell kérdezni: mikor? Ugyanakkor. És íme, rögtön kiviláglik a szó határozói mivolta. Még inkább kilóg a lóláb, ha a rokon értelmű szóként ismert *ugyanekkor* szóval helyettesítjük az *ugyanakkort*, ezzel ugyanis vitathatatlanul egyértelművé válik a határozószó alkalmazása: próbaként kérem ezzel felcserélni az alábbi példamondatok megfelelő szavát. Az Akadémiai Kiadó által megjelentetett *Magyar értelmező kéziszótár* (2003) pongyolának nevezi az ilyenféle használatot – és akkor még finoman fogalmazott! Az egyre gyakoribb és helytelen köznyelvi előfordulásból ez a szerkezet is átment a szaknyelvbe.

A donor mindig anonim. *Ugyanakkor* [ellenben, viszont] fontos tudni, hogy [...]

Az elmúlt évszázadban *ugyanakkor* [azonban] az idegsebészet műszerkészletében forradalmi változás állt be.

Az előny sokkal kisebb, mint hittük. A program igazgatója *ugyanakkor* [viszont] leszögezte, hogy [...]

A hyperventilatio az agyi erek összehúzódását váltja ki. *Ugyanakkor* [nem szükséges!] a [A] preventív hyperventilatio [...]

A fenti mondatokban még nyomokban sincs szó egyidejűségről, vagyis a határozószó jelentésellenesen szerepel sok esetben kötőszóként, és immáron a szakíróknak is kedvelt szerkezetévé vált. Igényes szerző nem vetemedhet ilyen szófordulatra.

UTÓGONDOLATOK Romlásnak indult valami, és vele az anyanyelvem is. Mondják, hogy a nyelv is fejlődik. Mindig azonban nem tudták pontosan megadni azokat a tényezőket, amelyek félreérthetetlenül mutatnák a haladás, tehát egy céltudatos kultúrfolyamat tényét. Gondoljuk jóindulattal, hogy fejlődünk. De mi felé? Azt a folyamatot nevezzük haladásnak, amelynek tanúi vagyunk? Mert ez a „fejlődés” a természeti és a szellemi értékek lerombolása árán valósul meg. És ha – tételezzük fel, valamiképpen – fejlődünk is, mit használ az olyan haladás, amely bár egyre tökéletesebb gépeket hoz létre, de közben az ember – emberi mivolta és akár nyelve tekintetében – visszafejlődik? Ez az a jelenség, amelyet Molnár Tamás, neves filozófus az atlanti kultúra kiteljesedésének nevez (Molnár 2006).

„A nyelv változik” – hangoztatják egyes nyelvészek. Igazuk van. A változás azonban lehet rossz és jó irányú. A nyelvhasználatnak vannak alapvető törvényei. Ezek némelyikének feladása is „változás”. Ha ezt passzívan elfogadjuk, ez a legkényelmesebb álláspont. A rossz elleni harc és nevelés

helyett önmagunk lustaságának és felelősségének felmentése. Ölbe tett kézzel nézni a nyelvromlást, hadd burjánozzon szabadon, hiszen az „élet” alakítja a nyelvet. Nem ez lenne a nyelvészek egyik nagy feladata? Attól tartok, hogy túlságosan elnéző a szellemi hatóság! Hasonló ez azokhoz a rest és tohonya szülőkhöz, akik az „antiautoriter” divatos irányzat mögé bújva nem nyirbálják gyermekeik vadhajtságait. De kell-e befolyásolnunk a nyelv mozgásait? Mindenképpen, hiszen magányos nyelv a miénk ezen a tájon, körbefonva rendszeridegen szomszédos nyelvekkel. Ezek az indoeurópai hatások mállasztják nyelvünk sajátos szerkezetét, főleg szórendünket és mondatunkat. Kár lenne ebek harmincadjára juttatni eme kincsünket, mert ez a személyiségünk és nyelvközösségünk legsajátabb vonása (Benyhe 2005).

Tombol az ész, a ráció, de veszendőben van a szellem, a lélek. Ismert mondás, miszerint a nyelv tükrözi a társadalom állapotát. Ha megnézzük Európa magára vállalt gyökértelenségének eredményét, jelen állapotát, benne hazánk részbeni „felzárkózását”, nem csodálkozhatunk. A jelenleg áramló tömegeket tekintve Európa éppen most adja fel önmagát. Ebből a sorból nem lóg ki önkéntes nyelvi önmegtagadásunk: úszunk az áradattal („main stream”), közömbösen nézzük a hanyatlást. Tolsztoj írta: „A nyugat előttünk jár, de tévúton.”

A gondolkodó, művelt olvasónak az a benyomása, hogy sokan ma „nem érzik a nyelvet”, ahogyan kihalófélben van a hazaszeretet is, divat a világpolgárság („Ott a haza, ahol a jólét”). Elképzelhető persze az is, hogy – legyünk jóindulatúan jámborok – csupán kényelemről, a mások divatos majmolásáról vagy tájékozatlanságról van szó, bár ez nem mentség, legfeljebb bűnös magyarázatkísérlet.

Kiirthatatlanok ezek a mindenütt hallható és olvasható hibák, gondoljunk csak a *rezidens* szó fogalmi zavarára! Írhatunk néhányan ebben a lapban, magam szaklapokban is, a butaság termékeny talajra talál, meghonosodása kétségbe ejt. S bár felállt a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, jogosultsága elméleti, tanácsadói síkon rekedt, így tehetetlen. „Hányjuk a borsót”, de hovatovább reményt veszítve kérdezem: minek? Eszembe jut latin tanárom egyik fejtegetése azzal kapcsolatban, miszerint valahol olvasta, hogy egy szerző a *sőt* szó helyett – hogy fokozza a hatást – azt írta: *sőt*, mi *sőtebb*. Meggyőződéssel állította, hogy nem az emberek mennek az Akadémia után, hanem az Akadémia kullog az emberek után. Mennyire igaza volt!

IRODALOM

Balázs Géza 2015. *Buli az élet. Tanítványaink. Édes Anyanyelvünk.* 4: 5.

Benyhe János 2005. *Dohogó.* Budapest: Kortárs Kiadó.

Gaál Csaba 2013. Nerrière J. P. – Hon D.: Globish az egész világ. Nyelvi gondolatok egy könyvértékelés kapcsán. *Magyar Orvosi Nyelv* XI/1:14–15.

Grétsy László – Kemény Gábor 2005. *Nyelvművelő Kéziszótár.* 2. kiadás. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Molnár Tamás 2006. *Az atlanti kultúra kibontakozása*. Budapest: Kairosz.

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Rácz Endre – Takács Etel 2011. *Kis magyar nyelvtan*. 10. kiadás. Budapest: Gondolat–Talentum.

SZERKESZTŐSÉGI MEGJEGYZÉS A szerző véleménye szerint az *ugyanakkor* kizárólagosan egyidejűsége vonatkozó határozószó. Tanúi vagyunk annak, hogy bővül az *ugyanakkor* jelentése: a 'másfelől', 'másrészt'; továbbá a szerző által is említett 'ellentétben', 'azonban' jelentésben is megjelenik. Ez nem „hibáztatható”, a nyelvi tevékenységben zajló természetes folyamat, a nyelvművelési szemlélet szerint azonban igényesebb az időre vonatkoztatva alkalmazni.

SZERZŐI VISZONTMEGJEGYZÉS A szerkesztő szerint bővül az *ugyanakkor* jelentése. Bővül, de (Tolsztoj után immáron szabadon) oktalan módon. Írásomban felvettem az ellenőrző kérdés használatát: *mikor? – ugyanakkor*. Miért kell minden értelem nélküli, az utca nyelve által elburjázott változatot felértékelni azáltal, hogy meghunyászkodunk előtte, holott van helyette számos más szavunk is, legyen az akár a *másrészt*, *másfelől*. Ez is arra utal, hogy vészesen beszűkült szókincsünk okán olyan nyakatekert magyarázatot viszünk egy-egy szóba, magunk mentjük a kialakult nyomorúságos helyzetet, amely egyértelműen a köznyelvi kifejezőképesség szegénységével magyarázható. Feltétlenül kell nekünk segédkezni ebben?! Ne mi (a nyelv) adjuk fel tartásunkat, igényességünket, hanem kényszerítjük a körülményeket hozzánk.

LŐRINCZE LAJOS ARANY JÁNOSRÓL

„...Állásfoglalása következetes, határozott, ha a nyelvünket fenyegető betegségekről beszél. »Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most – írja a Visszatekintésben –, hogy a magyar nyelvet éktelenítő és megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem dalendam-ot.« Vagyis azt, hogy ki kell irtani őket, de sohasem válik egyoldalúvá, dogmatikussá, a nyelvtani igazság mellett sohasem feledkezett meg a nyelv művészeti szempontjairól, a nyelvteremtő írók, költők szabadságáról. Persze ennek a szabadságnak is látta korlátait: »... én tagadom a költő azon szabadságát – írja egy alkalommal –, hogy a szókat – élő nyelvbeli használat ellenére – tetzés szerint nyirbálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja.«”

Anyanyelv és nemzet (Lőrincze-breviárium)

Kapronczay Katalin

Lovász Imre orvosdoktor, a reformkori nyelvújító törekvések buzgó harcosa

A tudománytörténetben gyakori jelenség, hogy egy emblemikus egyéniség munkásságának elemzése kapcsán felbukkannak olyan elmaradhatatlan „epizodisták”, akiknek véleménye ugyan döntően nem befolyásolta a történések alakulását, mégsem képzelhető el historikus feldolgozás nevük említése nélkül. Bugát Pálról és a reformkori szakmai nyelvújításról szóló feldolgozások kivétel nélkül megemlítik Lovász Imre orvosdoktor mint Bugát és az orvosi nyelvújítás „éles hangú, kérlelhetetlen” kritikusát. Egy-egy frappáns mondatát idézik, de tüzetesebben nem mélyednek el gondolatai, nézetei feltárásában.

Valljuk be, Lovász orvosi munkásságáról, életéről vajmi keveset tudunk. Pontosan nem ismerjük születése évét, csak annyit jegyeztek fel az egyetemi matrikulában, hogy Debrecenben látta meg a napvilágot, és 1831-ben szerezte meg orvosdoktori oklevelét a pesti egyetemen (Rupp 1871: 156). Más forrás szerint (Szinyei 1900: 1435–1436.) Bécsben kezdte el orvosi tanulmányait és Pesten fejezte be. Kezdetben Mezőtúron dolgozott gyakorló orvosként, de miután elvált feleségétől, Pestre költözött. Tanult szakmájában, az orvoslásban nem volt különösebben sikeres, viszont a szépirodalom és a nyelvészet iránt nagy érdeklődést tanúsított. Nevéhez fűződik Fazekas Mihály 63 költeményének és a *Ludas Matyinak* egy kötetben való kiadása 1836-ban. Szakmai cikkei a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Társalkodóban* jelentek meg. Két nagyobb terjedelmű önálló, orvosi témájú munkát írt (Lovász 1836, 1838). A nyelvújításról írott műve is eredetileg a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain jelent meg az 1834. évi kötetben (Lovász 1834), majd a következő évben önálló kiadvány formájában is kinyomtatatta (Lovász 1835). 1843-ban elhatalmasodott rajta a tüdőbaj, és a Rókus kórházba tartva az utcán holtan esett össze.

A NYELVÚJÍTÁS BÍRÁLATA A nyelvújításról szóló értekezésében három különböző műfaj képviselőjében választotta ki a pellengérré állított szerzőket, illetve írásműveiket: az orvosi szakirodalmat Bugát Pál és a nevéhez köthető kiadványok (mindenek előtt az *Orvosi Tár* című folyóirat, továbbá az

általa fordított könyvek) képviselték; a nem szakmai folyóiratokat a Helmezy Mihály szerkesztésében közreadott *Jelenkor*. Végül kritika tárgyává tette Fáy András: *Bélteki ház* című regényét, annak nyelvezetét.

Szóljunk röviden a bírált munkákról. A Széchenyihez közelálló, támogatását élvező *Jelenkor* című politikai sajtóorgánum (1832–1848) és melléklapja, a *Társalkodó* egyértelműen a reformkor legjelentősebb sajtóvállalkozása volt. Bár azt a politikai szerepet nem sikerült elérnie, amelyet az induláskor Széchenyi remélt, de a közvélemény tájékoztatásának újszerű formáit indította el. A szerkesztést Széchenyi Kisfaludy Károlynak szánta, az alapítási engedélyt is ő kapta meg, de súlyos betegsége és halála miatt új embert kellett keresni. Ekkor esett a választás Helmezy Mihályra (1792–1853). Helmezy papnak készült, de később mégis a bölcséleti pályára lépett, bölcséleti doktori címet szerzett, sőt jogi tanulmányok után az ügyvédi vizsgát is letette. A nyelvészet és az irodalom érdekelte leginkább, csatlakozott az Auróra-körhöz, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, majd pénztárnoka lett. A nyelvújítás lelkes, egyesek szerint kérlelhetetlen híve volt. Furcsa szóalkotási módszere miatt a kortársak gúnyosan így emlegették nevét: „*Helmezy, aki a szavakat elmetszi*.” Az utókor kissé felszínes jellemzése is elfedi a valóságot, hogy bár Helmezy szolid modorú, szorgalmas szerkesztő volt, mégis különösebb eredetiség híján, a szerényebb képességű, másodvonalbeli tehetségek közé tartozott (Kókay 1979: 372–374).

A másik erős kritikával vizsgált mű Fáy András: *Bélteki ház* című regénye volt. Fáy András (1786–1864) a reformkor irodalmi és társadalmi életének egyik legtevékenyebb alakja: író, politikus és „nemzetgazda” volt. Széchenyi elkötelezett híve, a reformkori társadalmi átalakulás lelkes támogatója, ahogyan Mikszáth megfogalmazta: „a nemzet napszámosa”. Közéleti tevékenysége kiegészítése volt a szépirói munkásság. A *Bélteki ház* című kétkötetes regényét 1832-ben adta ki, az irodalomtörténet a társadalmi átalakulás szükségességének bemutatása mellett mindenekelőtt a munka nyelvezetét illeti dicsérettel (Pándi 1965: 500–503).

Bugát Pál személyét, nyomtatásban kiadott műveit, nyelvújítói tevékenységét nem szükséges bemutatni. Lovász Imre írása bevezető gondolatoként igyekszik leszögezni, hogy nem tartja feleslegesnek a nyelvújítást, különösen vonatkozik ez a szakmai nyelvre, ahol a kifejezéseknek rövideknek és pontosaknak kell lenniük. Lovász a megvalósítást, annak formáit vélte elfogadhatatlannak. Az alapvető nehézség mindenképpen az, hogy a tudomány nyelve eddig vagy a latin, vagy a német volt. „A magyar mint magyar nem tökéletesítette magát, hanem vagy deákká, vagy németté, vagy rendesen mind kettővé kellett lennie, ha a' bőltesség forrásából meríteni akart” (Lovász 1835: 7).

Nagyra értékelte a Tudós Társaság ezirányú érdemeit, és remélte a magyar nyelvű munkák minél nagyobb számban való kiadását. Számos elődjéhez hasonlóan a hazai tudományosság és műveltség színvonalát az anyanyelvű kultúra nemlétével, illetve hiányosságaival hozta összefüggésbe: „[...] ha nintsenek magyar tudományos könyveink, vagy számok szembe sem tűnő: hol vette volna nyelvünk azon tökéletességét, hogy rajta akármedly tudományt elő lehetne adni?” (Lovász 1835: 10)

A hozzá nem értő nyelvművelőt és nyelvművelést a kuruzsláshoz hasonlította, a nép ösztönös újításaival szembe állítja a tudós emberek erőltetett nyelvújítását. Ekkor hivatkozott először az *Orvosi Tárra*: „Minden jobb ízlésű magyar undorodással olvasta, vagy is inkább vetette el magától sok helytelen mesterszavai miatt – mert ki kívánna olyan tudományos munkát olvasni, mellynek többnyire örök halálra és feledékenységre méltó mesterszavait hasonlíthatatlan mustárai a' minden tekintetben rosz neologismusnak – az Orvosi Tárnak kivált elsőbb füzetjeit” (Lovász 1835: 15).

Majd így folytatta: „Az újabb tudományos magyar közt különösen az Orvosi Tár, Hasonszenv (a' Hahnemann Hopoeopatiájának magyar fordítása), az Éptan, (Bugát 1830.) az Egészséges emberi Test Bontztudományának Alapvonatai (a' Hempel Anatómiájának magyar fordítása), (Hempel 1828.) és a' Jelenkor tzmű Ujság vagynak tele olyan új szókkal, mellyek ha lábra találnának kapni, nyelvünket minden eredeti szépségéből 's sajátosságából kivetkeztetnék [...]” (Lovász 1835: 16). A felsorolt művekhez kapcsolódóan jegyezzük meg, hogy a kortársak előtt nyílt titok volt, bár a könyv címlapja nem tüntette fel, hogy Bugát Pál (1793–1865) és Horváth József (1794–1849) közös fordítói munkája eredményeként jelent meg először magyar nyelven Hahnemann nagy érdeklődésre számot tartó munkája.

Nem értett egyet a régi, bevált szavak lecserélésével: például *orvos*, *orvosság*, *doctor*, *patika*, *patikás*, *professzor*, *szemorvos*, *seborvos* helyett a *gyógyász*, *gyógyszer*, *tanár*, *gyógyszertár*, *gyógyszerész*, *szemész*, *sebész* stb. „idétlenségek” gyakorlatban való alkalmazásával (Lovász 1835: 26). A példák kivétel nélkül olyan kifejezések, amelyek később meggyökereszkedtek, használatukat elfogadta mind a szakma, mind a köznyelv. A szakmai nyelvet bírálók között nem Lovász az első, aki például az *allóvet* kifejezést nem tartotta elfogadhatónak, sőt

egyenesen ízlésrombolónak vélte: „A' kristély szót minden értette, 's nem is undorodott anyira tőle, mint az allóvet nevezettől, melly azon eszköznek functionját cynicus nyíltsággal adván elő, némelly gyenge gyomrú olvasókra nézve tartarus emeticus helyett szolgálhat” (Lovász 1835: 26). A jó ízlésre és az illendő stílusra hivatkozva javasolta továbbá a *húgyerőlködés* helyett a *nehéz vizelés*, *hányganéjlás* helyett a *hányás és hasmenés* stb. használatát (Lovász 1835: 29).

Elmélkedett a jövevényszavakról, és határozottan leszögezte, hogy nem létezik nyelv, melyben nincsenek idegen szavak, ezért a teljes purizmus sem helyes: „Ha eledeleink, öltözetünk 's a't. közül mind azokat ki akarnánk vetni, mellyek – későbbben vagy régebben mindegy – idegen nemzetektől kerültek hozzánk, ha tudományos eszméreteink közül mind azoktól megválnánk, mellyeket más nemzetek szorgalmának köszönhetünk, majd meglátnánk, melly nagy testi lelki szegénységben maradnánk. Ha az említett dolgokra nézve purismust akarni képtelenség volna, nem szinte olly képtelenség-e az a' nyelvre nézve is?” (Lovász 1835: 27). „[...] az idegen, de jó szók által inkább eszközöltetik a' világosság és érthetőség, melly az előadásnak fő érdeme, mint az anyanyelvből formált helytelen új szók által [...]” (Lovász 1835: 28).

Érvelésében ismételtelen visszatért a felesleges újításokhoz, fájalta a régi, megszokott magyar szavak lecserélését. „Valósággal nem tudja az ember, bosszankodjék-e, vagy tsudálkozzék inkább az újítás lelkének azon viszketegén, melly a' legrégibb 's jobb magyar szavainkat 's kitételeinket bolygatni, 's helyettek az olvasóra rosszul formált új szókat tolni nem átal” (Lovász 1835: 31). A példának felhozott szavakat Fátyól idézte. Nem helyeselte a *falatozás* helyett az *étkezés*, *apránként* helyett az *apradán*, *lassanként* helyett a *lassadán*, *járkálni* helyett a *járdalni*, *gazdagodás* helyett a *vagyonodás*, *hazafi* helyett a *honos*, *ébredés* helyett az *ébrülés*, *szomjúhozni* helyett a *szomjazni*, *szorongás* helyett a *szorunkodás* stb. szavakat (Lovász 1835: 31–33). Ha meggondoljuk, sok esetben igaza volt.

Az orvosi szavak köréből is kigyűjtött jó néhány indokolatlannak tartott változtatást. Határozott véleménye, hogy nem kellene használni a *székletétel* helyett a *székelést*, *nem volt havi tisztulása* helyett a *nem havadzott*, a *szorongás* helyett a *szorunkodás*, a *szívdobogás* helyett a *szív debegés* stb. kifejezéseket (Lovász 1835: 33).

Kifogást emelt a nyelvújítók által kedvelt szóalkotási mód, a furcsa szavakat eredményező, szokatlan rövidítésekkel kapcsolatosan: például a *láthatlan*, *halhatlan* szavak elterjedését a nemcsak megszokott, de jobban is hangzó *láthatatlan*, *halhatatlan* stb. változat helyett. A *j* hang elhagyása szintén furcsa változatokat hoz létre: *állapota*, *hona*, *haraga*, *pataka* az *állapotja*, *honja*, *haragja*, *patakja* helyett. A kritizált változatok egy részét később a köznyelv befogadta.

„[...] Újítóink sok eredeti, és épségben lévő, a' nyelvnek természetere szerint formált legrégibb szavainknak sem kedveznek,

hanem azokat kíméletlenül tsonkazzák, bénázzák, kurtítják, rútítják. Hosszú szavaink vagynak, úgy mondnak újítóink, eltsufítják nyelvünket, 's neveltségessé teszik az idegenek előtt, ártsunk tehát nekik, a' hogy lehet: egyiknek a' fülét vágjuk el, másiknak a' farkát: egyiknek a' szemét szúrjuk ki, másiknak a' szívét rántsuk ki" – háborog Lovász (1835: 57–58).

A szükségtelen szórövidítésekre az orvosi szaknyelvben is számos példát talált, és javasolta a korábban megszokott és használt kifejezések visszavételét. A felsorolt példák alapján nyilvánvaló, hogy bírálata teljességében jogos, a jó hangzás és kiejtés is kívánatosá tette a *ködtsömör* helyett a *köldöksömör*, *szemöld* helyett a *szemöldök*, *üteg* 'exanthema' helyett a *kiütés*, *tsiptont* helyett a *tsipőtsont*, *fogfáj* helyett a *fogfájás*, *hasfáj* helyett a *hasfájás*, *fejfáj* helyett a *főfájás*, *dag* helyett a *daganat*, *genye* helyett a *genyetség*, *szemérm* helyett a *szemérem* stb. újbóli használatát (Lovász 1835: 58). Indokolatlanul maradtak ki egyes betűk a szóalkotásnál, szintén rossz hangzást eredményezve. A példák az orvosi vegytanból származnak: *guajak* – *gajak*, *kámfor* – *káfor*, *terpentin* – *terpetin* stb. (Lovász 1835: 58).

Helytelenítette a jelentésükben megszokott igekötők megváltoztatását. A példákat a szépirodalom szolgáltatta: az ellenséget *felemészteni* helyett az ellenséget *elemészteni*, a gyűlést *felosztatni* helyett a gyűlést *elosztatni*, az ellenséget *feldühíteni* helyett *megdühösíteni* stb. kifejezések ily módon értelmükben módosultak (Lovász 1835: 38–39).

A szabálytalan szóképzés gyakori hibája volt az *-ékony* képző nem megfelelő alkalmazása, az így létrehozott új szavak egy része szintén a negatív példák sorát gyarapította. Például: *izgékony*, *indulékony*, *írthatékony*, *fertőződékeny* stb. De Lovász ellenezte a ma már teljesen elfogadott *gyűlékény*, *tanulékony*, *hiszékény* szavakat is (Lovász 1835: 48).

Az *-ász/-ész* végződésű szavakkal kapcsolatban is sok kifogása volt, amelynek egy része jogos, mindamellett ez a csoport is számos, a köznyelvben később teljesen meghonosodott kifejezést tartalmaz. Feledésbe merült az *ásász*, *költész*, *árkász*, *erdész* és *Istenész*; meggyökeresedett többek között az *építész*, *hírász*, *szobrász*, *lelkész*. Az „idétlen szülemények” között említette az *éptan* 'élettan', a *posláz* 'malária', a *hasonszenv* 'homeopátia', *prüszszer* 'prüszköltető szer', a *bősz-düh* 'mánia', a *gyógyszer* stb. szavakat is. „Ilyen kifejezésekkel van tele a Hasonszenv és az Orvosi Tár” – ezért Lovász ebben látta az *Orvosi Tár* megjelenése, az előfizetők elmaradása körüli bajokat, nem pedig az olvasók közömbösségében (Lovász 1835: 63). Majd tárgyilagosan megállapítja: „[...] bár literatúránk jelen állapotában egy tzelírányosan tiszta magyarsággal készült Orvosi Tárnál alig volna valamire nagyobb szükség.” Egyébként 1835-ben, Lovász írásának megjelenésekor az *Orvosi Tár* közreadása már éppen két esztendeje szünetelt, csak 1838-ban indult meg ismét.

Összehasonlította a német szaknyelvet a magyar nyelvújítással, és úgy gondolta, hogy a németek nem követték el a szaknyelvvel azt, amelyet Bugáték, akik „a magyar nyelvet

meggyomrozták [...]. Ha az Orvosi Tár szerkeztetőjére bízta volna a' német orvosi terminológia készítését, képzelem, melly tsonkázst, bennázást, nyomorgatást vitt volna véghez a' szegény német szókon” (Lovász 1835: 63).

A Magyar Tudós Társaság által kiadott magyar helyesírási szabályokkal (*Magyar helyesírás...* 1832) kapcsolatban is kifogásai voltak. Úgy vélte, hogy ha a szóalkotás területén olyan engedékeny a hosszú várakozás után végre megszületett szabályozás, annak eredménye csakis a létrehozott sok elrettentő orvosi kifejezés lehet, mint például: a *lobláz* 'febris inflammatoria', az *aszláz* 'febris bectica', a *gyógymód* 'ratio methodus medendi', a *gyógyterv* 'Heilplan', a *lépdag* 'lépdaganat', a *léptápfoly* 'lienteria', a *vértelj* 'bővérőség/plethora', a *hökhurut* 'tussis convulvius', a *bömtsö* 'tuba Stentoria', a *gerj* 'miazma', a *szenv* 'affectio', a *tápanyag* 'tápláló anyag helyett', a *posellenes* 'antisepticum', a *lobellenes* 'antiphlogisticum' stb. (Lovász 1835: 64).

„Ha az újítók azon szerény tartózkodással 's okos vigyázással látnának kedves foglalatosságokhoz, hogy mikor egynéhány új szónak lételt adnak, azon felől a' mások vélekedését, reflexióját tsendesen elvárván, belőlők a' mi jó magoknak sinórmértékül vennék: úgy többeknek egyesített ereje által középszerű ember is sok hasznot tehetne. Ellenkező esetben, mikor t.i. valaki senkit sem kérd sem hall, hanem csak a' maga esze után megy, bár olly nagy légyen is az, hogy tíz embernek is elég volna, felette sok károkat tehet, 's tettek is csak nem minden újítóink [...]” (Lovász 1835: 42)

Az egységes grammatika szükségességével Lovász is egyetértett, de belátta, hogy mindez csak hosszabb, közös munka eredményeként válhat sikeressé. „Amelly magyar grammatikát a' magyar tudós társaság tekintete meg fog állapítani, annak a' szerzője vagy szerzői is csak emberek lévén, annak is meglesznek a' maga fogyatkozásai, és így a' sem lesz minden részben tökéletes, annál fogva állandó sem. [...] Amelly magyar grammatikák eddig világot láttak, azokban minden hibáik és fogyatkozásaik mellett is van annyi jó, hogy a' ki azokat húzamosan olvasta és tanulta, tsakugyan nem fog az a' nyelv rontás vétkébe hunyorítással is részesülni, 's inkább egy új szót sem kohol, mint éretlen buzgóságával nyelvének rontására járjon” (Lovász 1835: 43). A folyamatosan elkövetett nyelvtani, szóalkotási és szóhasználati hibákat a meglévő szabályok hiányos ismeretében, vagy figyelmen kívül hagyásában vélte megtalálni. „Nem a' grammatikák nem léte, hanem azoknak fel sem vevése oka tehát íróink részéről az elkövetett számtalan hibáknak [...]” (Lovász 1835: 44)

A nem egyszer kemény, gunyoros szavak dacára sem állíthatjuk, hogy a személyes ellenszenv vezérelte Lovász Imrét, hanem a magyar nyelv iránti elkötelezett szeretet és a tenni vágyás. Erre utal az a rövid megjegyzés, amely a *Conversations lexikonban*, Almási Balogh Pál és Bugát Pál között – az *agy* vagy *agyvelő* szavak helyessége tárgyában – lezajlott szóváltásra utal, és amely kérdésben nyíltan Bugát véleménye mellett foglalt állást (Lovász 1835: 54).

A nyelvújításról vallott nézeteit, és a szükséges feladatokat a következőkben összegezte Lovász: „A nyelvújítás helytelenségeinek megorvoslását az időtől várni, 's azt mondani, 'a' mit 'a' nyelvrontásnak egyik esmeretes hősse közönségesen elmondani nem áttalott: addig éljünk az új szóval, ha roszt is az, míg az 'a' szokás által jóvá nem lesz: kétségbe esést, 's ügyéhez való bizalmatlanságot mutató, és 'a' kritika nyilainak kikerülésére kigondolt nyilatkozatás. Ezen maxima, ha lábra találna kapni, felette sok kárt tenne az emberi esméret különböző ágai által [...] A Homaopathicus addig gyakorolná 'a' homoeopathiát, ha tudná is, hogy veszedelmes az, míg 'a' szokás által jóvá nem lenne: 'a' politicus 'a' status kormányán ülő addig követné az új, de roszt systemát, az oeconomus addig gazdálkodnék az új de roszt theoria szerint, míg azok 'a' szokás 's' gyakorlás által jókká nem lennének [...]. De ki gondolkodni szeret, 's' valaminek 'a' jóságát, vagy rosszaságát, annak sem óságtól, sem újságtól fel nem függeszti, hanem mindent 'a' fontolgató okosság törvényszéke eleibe idéz” (Lovász 1835: 71–72).

IRODALOM

Pándi Pál (szerk.) 1965. *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. A magyar irodalom története.* III. kötet. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó. 500–503.

Kókay György (szerk.) 1979. *A magyar sajtó története.* I. (1705–1848). Budapest: Akadémiai Könyvkiadó. 372–374.

Bugát Pál 1830. *Éptan.* Pest: Landerer.

Hempel, Adolf Fridrik 1828. *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonatai.* (ford. Bugát Pál.) Pest: Trattner és Károlyi.

Lovász Imre 1834. A magyar nyelvújításról és annak némelly nevezetesebb hibáiról. *Tudományos Gyűjtemény.* 18. esztendői folyamata. X. köt. 1–53.

Lovász Imre 1835. *Értekezés a magyar nyelvújításról, és annak némelly nevezetesebb hibáiról.* Pest: Trattner és Károlyi.

Lovász Imre 1836. *Értekezés a tanuló gyermekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyítékről, philosophiai és orvosi szempontból tekintve.* Pest: Beimel.

Lovász Imre 1838. *Mit tartunk a homoeopathiáról? Dr. Kraus, Most, Caspari és Hufeland német munkáik után (főképp) a nem orvosok számára közrebocsátotta.* Pest: Beimel.

Magyar helyesírás' és szóragasztás főbb szabályai. 1832. Kiadja a Magyar Tudós Társaság. Pest: Trattner és Károlyi.

Organon-a (Életműve) a gyógyművészségnek, vagy Hahnemann Sámuel Homoeopathiája (Hasonszene). 1830. Pest: Wigand. 122.

Rupp Nep. János 1871. *Beszéd, melyet a magyar kir. tudományegyetem orvosi kar fennállásának százados ünnepén 1871. május 13-án az egyetem dísztermében mondott. [...]* (Adatokkal a magyar kir. egyetem orvosi kar százados történetéhez.) Buda: Egyetemi nyomda. 156.

Szinnyei József 1900. *Magyar írók élete és munkái.* VII. kötet. Budapest: Hornyánszky. 1435–1436.

ÍRÁS ÉS HELYESÍRÁS

Az írás a közlendők rögzítése látható jelekkel. A helyesírás valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közérdekből szabályozott módja, illetőleg az ezt tükröző, rögzítő és irányító szabályrendszer.

A magyar helyesírás

Írásunk jellege:

- Írásunk betűíró rendszerű, mert legkisebb egységei nem szavakat vagy szótagokat rögzítő írásjegyek, hanem hangokat jelölő betűk.
- Írásunk a latin betűs írások közé tartozik, mert a sajátos magyar betűsor a latin betűkészletből alakult ki.
- A magyar írás hangjelölő, mert betűi legtöbbször a kiejtett hangokat jelölik.
- Helyesírásunk sokat tükröz a magyar nyelv rendszeréből: a szóalakokban általában ragaszkodunk a szóelemek feltüntetéséhez; az írásmóddal érzékeltetjük a tulajdonnevek különféle fajtáit; a különírás és az egybeírás révén megkülönböztetjük egymástól a szókapcsolatokat és az összetételeket; az összetett szavak elválasztásakor tekintettel vagyunk az összetételi tagok határára stb. Mindez hozzásegít a közölnivaló árnyalt kifejezéséhez és értelmezéséhez. Helyesírásunkat – többek között – ezért nevezhetjük értelem-tükrözőnek is.

A magyar helyesírás szabályai. 12. kiadás

Kapronczay Károly

A lengyel orvosi nyelv reformjai

A lengyel irodalmi nyelv fejlődése szempontjából lényeges volt a könyvnyomtatás elterjedése, továbbá a krakkói könyvnyomdák lengyel nyelvű könyvkiadása. A XVII. századtól már jelentős példányszámban adtak ki orvosi felvilágosító munkákat is, bár ebből a szempontból nem volt különös jelentőségű a krakkói egyetem orvostképzése. Itt az orvostképzés latin nyelven folyt, az orvosi kar tanárait kevésbé érdekelte a lengyel nyelvű orvostképzés szükségessége. Igaz, a jezsuiták befolyása alatt álló orvosi karra az 1760-as évek végén egyetlen hallgató sem iratkozott be, de a többi kar is halódott. A krakkói egyetem állapota azonos lett a lengyel királyságban uralkodó helyzettel. A XVIII. század elejétől a szomszédos hatalmak – Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom – fokozatosan működésképtelenné tették, elsősorban a lengyel országgyűlés sajátos törvényalkotási gyakorlatát. A döntésképtelen ország gazdasága megrekedt, egymást követték a pénzügyi válságok, a királyi hatalom meggyengült. Végül 1772-ben a szomszédos hatalmak feldarabolták Lengyelországot egymás között. Stanisław Ágost király kényszerhelyzetében maga állt a reformmozgalom élére, és a királyi hatalmat latba vetve kívánta a lengyel királyság új arculatát megformálni. A reformok mintájául a porosz rendszer szolgált, amely nemcsak kiváló közigazgatással rendelkezett, de színvonalas közegészségügyet, orvostképzést és iskolarendszert is teremtett. A Királyi Tanács alá rendelt Köznevelési Bizottság rendezte az orvostképzést, valamint az orvosügyeket. Az országban jellemző volt az orvoshiány, valamint a pusztító járványok okozta kár. Hiányzott továbbá a betegellátó rendszer: a kórházak, a gondozóintézmények, és az egészségügyi ismeretek nagyfokú hiányosságait kezelő orvosi felvilágosítás. Ez utóbbit lengyel nyelven lehetett megvalósítani. A lengyel nyelvű orvosi felvilágosítás megteremtője Ludwik Perzyna (1742–1812) irgalmas rendi szerzetes és orvos lett, aki írásaival valóságos programot adott a lengyel viszonyok megváltoztatására. A korabeli lengyel közvéleményre is nagy hatást gyakorolt. Lengyelül és népszerű stílusban írt, és megteremtette a lengyel orvosi nyelvet.

Perzyna 1742-ben született Krakkóban, ugyanitt hunyt el 1812-ben. Családjáról, neveltetésének körülményeiről alig tudunk valamit. Orvosi tanulmányokat bizonyosan folyta-

tott, bár erre vonatkozó írásos adatok nem állnak rendelkezésre. Az 1760-as években Wroclawban élt, a neves Trailles és Krocker orvosok társaságához tartozott. Az 1770-es évek elején meghívásra megfordult a Havasalföldön, Podoliában, a Szepeességben, a román fejedelmi udvarban, továbbá lengyel főnemeseknél és lengyel–német polgári városokban gyógyított. 1780 körül meghívták Varsóba városi orvosnak, de 1782-ben váratlanul belépett az irgalmas rendbe. Novíciusi éveit a varsói kolostorban töltötte, miközben a rend Szent János Kórházában gyógyított. 1786-ban tett örökfogadalmat, és továbbra is Varsóban élt. 1790 és 1793 között a Szent János Kórház orvosa és vezetője volt, majd Kaliszban megszervezte az ugyancsak irgalmas rendhez tartozó Szent Lélek Kórházat. Ezt követően rövid ideig Lowiczban működött, később Krakkóban élt haláláig, 1812-ig.

Bár kitűnően tudott latinul, mégis legszívesebben lengyelül írt. 1791-ben megjelentette a *Vallás és erkölcs* címet viselő egyházfilozófiai könyvét, amelyben nemcsak etikai kérdésekkel foglalkozott, hanem a szabadkőművességet is tárgyalta. Élően bírálta Frigyes porosz királyt és II. József császárt, mivel engedtek a liberális polgári eszmék terjedésének, így az élesen vallásellenes szabadkőművesség meghonosodásának. Átfogalmazta az irgalmas rend lengyelországi szabályzatát, amelyben hangsúlyos szerepet kapott a rendtagok betegápolási és -gyógyítási képzése. A hároméves novíciusképzésben közel két éven át ezen ismeretek elsajátításán volt a hangsúly, állandó gyakorlatot biztosítva a rendi kórházakban.

A betegápolók gyakorlati képzésével kapcsolatos, hogy Perzyna *A sebészi tudomány* címmel kétkötetes lengyel nyelvű munkát írt a sebészképzés számára. A 750 oldal terjedelmű könyv bevezetőjében Perzyna kifejtette, hogy a sebészeti ismereteket korszerű, orvosi alapokra kell helyezni, nem elégségesek a céhmesterek gyakorlati tanításai. A sebészeknek alapvető anatómiai ismeretekkel kell rendelkezniük, enélkül nem lehetséges a sebészi beavatkozás. Itt is javasolta az egyetemi sebészképzés teljes átalakítását, részben ezért is írta könyvét. A könyv nemcsak az ismeretek bővítését szolgálta, hanem felkészítést is jelentett a sebész önálló, vidéki

munkájához. Önálló fejezetei: az igazságügyi orvosi ismeretek, a járványtan, a mérgezések felismerése, az egészségügyi felvilágosítás. A sebészek ilyen irányú kiképzésére azért volt szükség, hogy a lakosság képzett szakemberekhez forduljon a betegségeivel, ne pedig a kuruzslókhoz.

Ugyanilyen munkát – bár rövidebb tartalommal – írt a bábáknak *Szülészeti tudomány* címmel (1790), amelyhez néhány illusztrációt is mellékel. Az egyetemi szülésznői tanfolyam számára írta meg *A szülészet tudománya* című két-kötetes könyvét (1792, 1793) összesen 750 oldal terjedelemben. Külön jegyzetet írt az igazságügyi orvostan oktatásához. Figyelemre méltó a nemi betegségekkel foglalkozó jegyzete is. Ezekhez a munkákhoz külön latin–lengyel orvosi szótárat szerkesztett. Ezzel megnyitotta a lengyel orvosi szakszótárak sorozatát.

Leghatásosabb munkája a lengyel nyelven írt *Orvosi tanácsok* című írása volt, amelyben elkötelezettséget mutat a tisztaság mellett mind az iskolában, mind az otthonokban. Kifejti, hogy csak ennek szabályait megtartva lehet a betegségeket kivédeni. Leírja az epilepsziát, amelyet betegségének tart, nem pedig az ördög megszállásaként kezel. Keletkezési okát a női menstruációban látja. E munkában szól néhány járványos betegségről is: így a maláriáról, amelynek gyógyítására ajánlja a kinint. Szól a lengyel copfról, a koltámról, amely tisztátalan környezetben találja meg terjedési lehetőséget. Ennek megelőzésére ajánlja a rendszeres hajmosást. Leírt továbbá egy sebészeti beavatkozást is az összeragadt haj eltávolítására, amelyet a feltételezések szerint maga csinált meg. A tanítók feladatának tartja a gyerekek hajának rendszeres ellenőrzését. Ha például összeragadt hajfonatot találnak, akkor azt javasolja, hogy azt azonnal sebészkeszéllel távolítsák el. A magas vérnyomás csökkentésére a köpölyözést ajánlotta. Pontos leírást ad a tuberkulózisról, amelynek ellenszerét az elkülönítésben látja.

Perzyna lengyel nyelvű munkáival nagy hatást gyakorolt a lengyel közvéleményre. Munkáit azért is jól fogadták, mivel ebben az időszakban éppen az irgalmas rend volt a legnagyobb hatású szervezet a gyógyítás területén. Perzyna, látva a lengyel király, Stanislaw Ágoston erőfeszítéseit, Lengyelország felvirágoztatása érdekében, mindenképpen be akart kapcsolódni az orvostképzés megreformálásába. Sebészeti és szülészeti tankönyveit oktatták a krakkói orvostképzés sebészorvosi tanfolyamán, valamint az egyesített bábaképzésen. Ezekben a munkáiban nagy hangsúlyt fektetett az anatómia oktatására.

A középkori lengyel állam bukása, Lengyelország háromszori felosztása megváltoztatta a lengyel társadalom rétegződését és a nemzeti törekvések céljait. Eltűnt a lengyel nemesi „arany szabadság”, a porosz, az osztrák és az orosz uralom alatt levő lengyel területek szellemi élete is más volt. Az ún. orosz Lengyelország központja Varsó volt, amely a lengyel gazdaság és szellemi élet szívének jelentette. A fejlődés szem-

pontjából Varsó mögött a porosz és az ausztriai lengyel területek elmaradtak. A lengyel főnemesség a cár híve lett, ez nyitott számukra kaput az egyéni meggazdagodáshoz, míg a lengyel nemesség jelentős része elszegényedett, és nem látott kiutat a nyomorúságából. A vagyontalanoknak az értelmiségi pálya adhatott lehetőségeket, amely egyúttal a forradalmi eszmék „melegágya” is lett. Varsó nemcsak a lengyel szellemi élet, hanem a szaktudományok és a természettudományok kutatások fellegvára is vált. Nemzeti szempontból nagy eredményeket ért el a nyelvészet: Samuel Bogumil Linde 1807–1817 között kiadta a lengyel nyelv szótárát; Feliks Bentkowski 1814-ben kétkötetes irodalomtörténetet írt. Fejlődésnek indult a régészet, a jogtörténet és számos szaktörténet, közöttük az orvostörténelem is. Varsó mellett Vilnó is kiemelt szerephez jutott: A város a lengyel–litván liberális nemesi értelmiség szembe fordult a jezsuita egyetem barokkos szellemével. Az értelmiség vezetője Stanislaw Potocki és Jan Sniadecki, a kitűnő természettudós, a vilnai egyetem rektora volt. Sniadecki a természettudományok vonatkozásában a korszerű szaknyelv kialakítását kezdeményezte, így szerepe volt az orvosi, a kémiai, a botanikai és gyógyszerészeti szaknyelv megújításában, valamint számos lengyel–latin szakszótár kiadója is volt. Krakkó azonban továbbra is kiemelkedő szerepet játszott az évszázados egyetemi hagyományok és a nemzeti szellem ápolásában, a könyvkiadásban és a tudományos kutatás szervezésében.

A lengyel orvosi nyelv ápolását és korszerűsítését szolgálták az első orvosi folyóiratok is, amelyek kezdetben latinul és lengyelül jelentek meg. A népszerűsítő, egészségnevelő lapok csak lengyel nyelven íródtak. Szaklap például a *Lesznoban a Primitiae Physico-Medicinae* címet viselő első latin nyelvű orvosi folyóirat. Lengyel nyelven jelent meg Varsóban 1801-től a *Dziennik Zdrowia* („Egészségnapló”) folyóirat. A Leopold Lafontaine által szerkesztett szaklapban megjelent közleményekben az egyes orvosi kifejezéseket lengyelül közölték, és zárójelben megadták a latin és német megfelelőit is. Ezt a módszert követte a vilnai *Orvosi Társaság Évkönyve* és a *Vilnai Gyógyszerész-társaság Emlekkönyve* című folyóiratokban is. Habár itt a lengyel–latin–német kifejezések mellett – tekintettel az orosz uralomra – orosz megnevezéseket is közöltek. Az előbb említett két szaklap 1821-ben egyesült *Orvos-Sebész-Gyógyszerész Napló* néven. 1836-tól a Vilnai *Orvos-Sebész Akadémia* lett a kiadó. Orosz Lengyelország más lengyel városaiban a lengyel orvosi nyelv ápolása főleg szakfolyóiratokban történt, amelyek kiadói mindig az adott orvosi társaság volt. 1828-tól például a Varsói Orvostársaság volt a kiadója a *Varsói Orvosi Naplónak*, amely előbb heti, majd havi folyóiratként jelent meg. Ez a folyóirat alakult át 1838-ban a *Varsói Orvostársaság Évkönyvévé*. Sajnos az 1850-es években szünetelt a kiadása, de 1860-tól havonta, 1873-tól pedig negyedévente adták ki. 1847-ben a Varsói Orvostársaság megalapította az *Orvosi Hetilapot* mint az orvosok, sebészek és gyógyszerészek közös tudományos szaklapját, amely 1868-tól szaktudományi mellékleteket is kiadott. Krakkóban 1878-tól jelent meg az *Orvosi Krónika* című hetilap és az *Egészség* című ismeretterjesztő folyóirat. Porsosz Lengyelországban – Lódzban

és Poznanban – szerkesztették az ekkor indult *Orvosi Hetilapot* (1888) és az *Orvosi Újdonságot* (1889), amelyeket alapítványok, orvosi társaságok fizettek, de szerkesztői között találjuk a lengyel nyelvújítás kiemelkedő alakjait is. Így például József Polákot (1857–1928), aki Varsó főorvosa és kiváló közegészségügyi szakember volt. Az orvosvégzettségű Boleslaw Prustot (1847–1912), aki Aleksander Glowacki Boleslaw Prust írói álnéven vált világhírű íróvá. A gyógyszerészeti szaknyelv kialakulására nagy hatást gyakorolt Florian Sawiczewski (1797–1876), a lengyel tudományos gyógyszerészet megalapozója. Jeles nyelvújító volt József Majert is (1808–1899), az életten krakkói professzora, aki 1813-ban alapította meg a Lengyel Tudományos Akadémiát. Itt kell még megemlíteni József Dietlt (1804–1878), Krakkó kiváló polgármesterét, aki egyben a krakkói orvosi kar meghatározó professzora is volt, és az egyetem teljes megújítása neki köszönhető.

A közel két évszázadra visszatekintő és több alapra építő lengyel nyelvújítási mozgalom csúcsa az 1905-ben megjelent *Lengyel orvosi szótár* lett. Tadeusz Browicz (1847–1928) anatómus, egyetemi tanár és Stanislaw Ciechanowski (1869–1945) patológus, egyetemi tanár szerkesztette. A szótárat a krakkói, a varsói, a poznani orvosi karokon működő „orvosi nyelvi bizottságok” ajánlásaiból állították össze, amelyet általában ötévenként átdolgozott és kibővített kötetek követtek. A XIX. század elején jelentek meg az első lengyel szaktudományi orvosi szótárak: így József Majer és Francisek Skobel (1806–1876) szerkesztésében az *Anatómiai szótár* (1838), majd a *Sebészeti szótár* és a *Nőgyógyászati szótár* (1840-es évek). 1859-ben Varsóban – a varsói Orvosi Társaság javaslatára – megalakult a Szótárszerkesztő Bizottság, amely a lengyel orvosi nyelv tisztaságáért felügyelő testületként működött. A

bizottság egységes alapelveket és módszereket dolgozott ki a szerkesztés vonatkozásában, amelyet megküldött az összes lengyel egyetemnek (Krakkó, Varsó, Lwów, Vilnó, de ide számoltak Poznan, Turun, Breslau egyetemeit is). Az alapelveken kívül sorrendet állítottak fel a szakterületi orvosi szótárak megjelentetésére. Így Krakkóban 1869-ben – József Skobel szerkesztésében – megjelent a *Latin-lengyel orvosi szótár*, amelyben külön fejezetben szerepeltek az állatbetegségek és a gyógyászati eljárások latin kifejezései. Ennek kiegészítése lett az *Lengyel orvosi terminológiai szótár*, József Peszka (1845–1916) és Stanislaw Krysinski (1846–1897) szerkesztésében. A lengyel orvosi szakszótárak kiadása napjainkig folyamatos, vált, részletes ismertetése külön tanulmányt igényel.

IRODALOM

- Ackernecht, Emil. 1979. *Geschichte der Medizin*. Stuttgart: Enke.
- Artelt, Wolf. 1949. *Einführung in die Medizinhistorik*. Stuttgart: Enke.
- Brzezinski, Tadeusz. 2004. *Historia Medycyny*. Warszawa: Medicina.
- Bielinski, Jan. 1939. *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wilenskiej*. Wyd.Med.
- Schultheisz, Emil. *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba–Budapest: MATI-SOMKL.
- Seyda, Oleslaw. 1973. *Dzieje medycyny z zarysie*. Warszawa: Wyd.Med.
- Szumowski, Stanislaw. 1939. *Az orvostudomány története*. Budapest: MOK.

„...az élet fennmaradásához a földön elengedhetetlen... a környezetvédelem.

De az életen túl az ember teremtette kultúráját is védeni kell, annak pedig legfőbb támasza a nyelv. Így jutunk el oda, hogy a kultúra megőrzéséért minden nemzet elsőrendű feladata nyelvének védelme, annak állandó ápolása és fejlesztése.”

Donáth Tibor
Magyar Orvosi Nyelv 2001/1.

Kiss László

Decsy Sámuel (1742–1816) az orvosi nyelvújítás programadója

A II. József halálával lezárult felvilágosult abszolutizmust követő felvilágosult rendiség programjában jelentős helyet kapott a nemzeti nyelv és irodalom ügye (Kosáry 1988: 211). A „kalapos király” rendeleteinek visszavonásával visszaállt az 1780 előtti állapot. Megszűnt a német hivatalos és oktatási nyelv követelménye; a közép- és felsőoktatásban újra a latin lett a tanítási nyelv. Ezt a változást a hagyományos szemléletű nemesesség üdvözölte. Ők az évszázadok óta a vármegyei gyűléseken, jegyzőkönyvekben használt latint a rendi jogok velejárójának tekintették. A felvilágosult nemesek és az értelmiség azonban nem örült a latinhoz való visszatérésnek. „Ha a deák nyelvet vesszük elő, úgy örökösen bezárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat” – írta a tanfelügyelői állásából éppen elbocsátott Kazinczy Ferenc egy 1790 márciusában keltezett levelében (Váczy 1891: 45).

Kazinczy magánvéleményével cseng össze a pár hónappal később megjelent *Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott Magyar Nyelv*¹ című röpirat szerzőjének, Decsy Sámuelnek a véleménye. Röpirata 1790. szeptember 8-án keltezett előszavában így ír: „A hol idegen nyelven taníttatnak a tudományok, lehetetlen ottan azoknak, és a szép s hasznos mesterségeknek illendőképpen virágozni, és leg-jobb természeti talentumok-is örökkévaló míveletlenségben maradnak ottan.”

E könyv terjedelmű röpirat a felvilágosult rendi program nemzeti nyelvi célkitűzéseinek legjellemzőbb kifejtése (Kosáry 1988: 212). Az értelmiségi, orvosi voltára büszke szerző – röpirata címlapján (1. ábra) is szerepel neve előtt a doktorra utaló D. betű – saját tapasztalatok alapján fogalmazza meg a *Pannóniai Féniksz* előszavában, hogy az „Európai virágzó birodalmak [...] mostani boldogságokat egyedül nemzeti nyelvek serény művelésének köszönhetik.” Decsy Sámuel 1742-ben Rimaszombatban (ma: Rimavská Sobota, Szlovákia) született. Hazai református kollégium-

mokban (Pozsony, Sárospatak) tanult; német (Frankfurt, Berlin) és németalföldi (Utrecht) egyetemeken szerezte meg filozófiai és orvosi doktorátusát. Az 1777-es diplomaszerezését követő évek „hiatus biographicus”-át a helyileg illetékes zólyomradványi levéltárban sikerült mérsékelnem. A latin nyelvű okmányokat összevetve a később a *Magyar Kurir* hasábjain itt-ott felbukkanó életrajzi utalásokkal, megállapítható, hogy Decsy 1781 és 1785 közt szülővárosában magánorvosként működött (Kiss 1992: 368). A biztos fizetéssel járó hivatalos megyei „fizikusi” állás elnyeréséhez a külhonban, Utrechtben szerzett orvosi oklevelet az akkor már Budán működő magyar orvosi karon honosíttatnia (nosztrifikáltatnia) kellett volna. Oklevelét azonban Decsy még hazatérése előtt, a porosz seregben végzett, 15 hónapnyi működése során elvesztette. A honosítást sürgető hivatal elől Decsy valószínűleg 1785/86 telén Bécsbe költözött. Bécsben próbált írásból majd később, 1793-tól újságírással megélni. 1790-ben a *Pannónia Féniksz* kiadása idején neve már ismert a magyar nyelvű könyveket kedvelők körében. 1788 végén Bécsben jelent meg kétkötetes *Osmanografia, az az a Török Birodalom [...] summás leírása* című munkája. A könyv gyorsan fogyott, így az I. és II. rész, az 1789 őszére elkészült harmadik résszel együtt, második kiadásban is megjelent (2. ábra). Az ilyen rövid időn belül szükségessé vált második kiadás a XVIII. század végén szokatlanul nagy sikert jelentett (Szilágyi 1991: 265).

Miben rejlett a siker titka? Az egyik a jó időzítés lehetett. Ekkor zajlik ugyanis az utolsó magyar/osztrák–török háború. Ez tulajdonképpen orosz–török háború volt, II. József mint az oroszok szövetségese volt kénytelen hadba szállni (Molitor 1987: 339). A balkáni hadszíntérről érkező hírek, amelyeket az 1789. július 7-én induló *Hadi és más Nevezetes Tudósítások* című bécsi magyar lap közölt, felkeltették az érdeklődést a törökök iránt. Ezt a kíváncsiságot akarta kielégíteni Decsy, amikor hozzáfogott a „török Statistica” megírásához. Tisz-

1. A tanulmányban szereplő címetek és idézetek az eredeti helyesírás szerint közlöm.

tában van munkája fontosságával: „[...] még eddig egyetlen egy Író sem találta, a ki mind azokat, melyek a Török Birodalom természeti, erkölcsi, polgári és hadi állapotjának ismeretére szükséges képen meg-kivántatnak, rendel elő-atta...” – írja az *Osmanografia* első részének „Elő-járó beszédje”-ben.

Az adatközlésen túl Decsy tisztában van a közlés nyelvének fontosságával is. „A hadi dolgoknak le-írásában elő-forduló Frantziáktól költsönözött szokat, a hol lehetett fordítottam; a hol pedig nyelvünknek mostani szüksége nem engedte a német Íróknak ditséretes szokását akarván én is követni, hasznosabbnak tartottam azokat keves világosítással magok valóságában meg-hagyni, mint-sem fattyú költeményeim által meg-homályosítani.”

A 2. kiadásnak előszavában ismét csak utal a könyv (többek között) „nyelvészeti” hasznára: „Reményilem, hogy a nemes Haza tsekély igyekezetemet és méltóságos nyelvünknek tsinosisában való szorgalmatosságomat kegyes tekintettel

fogja szemlélni, és jóteszése által engemet több illy hasznos munkáknak írására fel-serkenteni.” Jól látja azonban Decsy azt is, hogy a magyar nyelv igazi fellendüléséhez, további magyar nyelvű könyvek kiadásához fontos lesz a főnemesség hozzájárulása is. Erre utal előszava folytatásában:

„Vajha azok-is, kiket a szerentse sok földi jókkal, világi nagy tekintettel, és méltóságos hivatalokkal meg-áldott, buzgóbb indulattal viseltetnének ditsőséges nyelvünknek elő-mozdításához, és vajha azoknak erőtlenségét, kik a magyar Apollónak oltárán nyomorult pennájoknál egyébbel nem-áldozhatnak, ottan-ottan segítenék. Így reménylhetnénk azt, hogy immár haldoklani kezdett nyelvünk újabb életre kapna, és tíz s húsz esztendőknél el-folyása után olly tökéletességre menne, hogy annak édességét még az idegen ajakak is kívánva-kivánnák.”

Decsynek a főúri pártolókhoz címzett sorai közül ismét csak saját sorsa köszön vissza. Amikor gróf Széchenyi Ferenc a kölcsönzött pénz visszaadását sürgeti, ez sóhaj folyik ki

PANNÓNIAI FÉNIXSZ

avagy

HAMVÁBÓL FEL-TÁMADOTT
MAGYAR NYELV

MELLYET

ÍRT

D. DECSY SAMUEL.

E' Könyvnek az ára 1. forint.

BÉTSBEN

Nyomtatott Nemes TRATTNER JÁNOS
TAMÁS Könyv-nyomtató Műhelyében

MDCCXC.

1. ábra

OSMANOGRAFIA,

az az:

A' TÖRÖK BIRODALOM'

*Természeti, erkölcsi, egy-házi, polgári, 's hadi
állapottjának, és a' Magyar Királyok ellen
viselt nevezetesebb hadakozásainak summas le-
írása.*

DECSY SAMUEL,

FILOZOF. és MEDIC. DOCT. és AZ OD. FRANK-
FURTI KIR. TUDÓS TÁRSASÁGNAK TAGJA
által.

E L S Ö R É S Z.

Második, és imitt amott meg-jobbított ki-adás.

BÉTSBEN.

Nyomtatott Nemes KURZBECK JOSEF Ts.K.
Könyv-nyomtató és Könyv-áros betűivel.

MDCCXXXIX.

2. ábra

„nyomorult pennájából”: „Míg élek mindenkor bánom, hogy nemzeti nyelvünknek előmeneteléért tsak pennát is fogtam kezembe [...]” (Decsy 1793: 310).

Visszakanyarodva az *Osmanografia* előszavaiból idézett vallomásokhoz látható, hogy Decsy nem volt szemellenzős „purista”. Nem kívánta minden áron „megtisztítani” a magyar nyelvet az idegen, elsősorban franciából és németből átvett szavaktól. Ennek ellenére gyakran kényszerült arra, hogy új szavakat is alkosson. Ezek azonban egyáltalán nem „fattyú költemények”! Decsy *Osmanografiájának* „a nyelvújítás szempontjából fölötte figyelemreméltó szókészletére” már 1911-ben felhívta a figyelmet a későbbi kitűnő szegedi nyelvészünk (Csefkó 1911: 463). Csefkó rámutatott, hogy a Szily Kálmán által 1902 és 1908 között kiadott *A magyar nyelvújítás szótára I., II.* (NyÚSz.) mindössze öt új szót talált Decsy háromkötetes munkájában, jómagá viszont nyolcvan. Egyetérthetünk Csefkóval, még ha további korabeli források feldolgozásával ki is derül egy-egy szóról, hogy nem Decsy használta először, akkor is marad elég szóanyag Decsy „nyelvújítói” munkássága bizonyítására.

Az említett írások is felhívják a figyelmet arra, hogy doktorunk érdemei a II. József németesítő igyekezete után a „hamvából feltámadott Magyar Nyelv” érdekében nem szűkíthetők le legismertebb munkájára. Kétségtelenül a *Pannóniai Fénisz* a legismertebb, méltó párja a Bessenyei György által ugyancsak 1790-ben kiadott *Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék* című röpiratnak.

A magyar nyelvű tudományos irodalom fejlődésének legnagyobb akadálya a magyar nyelv szegénysége volt (Alszegey, é. n.: 496). E szegénységet mérsékeltek a fordítások, illetve a nyelvújítás. Az új szavakat teremtők azonban – idézi Alszegey (é. n.: 498) Barczafalvi Szabó Dávidot – tudták, hogy „az illetén magunktól való szótalálások igen kevésé pallérozhatják ki nyelvünket [...] míg valamely Tudós Társaság össze nem áll [...]”

Egy ilyen, francia mintát követő „Magyar Tudós Társaság vagy Nemzeti Tudós Társaság” felállítását sürgeti Decsy is röpiratában. A Richelieu francia bíboros által 1635-ben alapított Francia Akadémiától eltérően azonban Decsy nemcsak a nyelv „mívelését” hanem a „magyar tudományok gyarapítását” is a Társaság feladatai közé sorolja. Ezért a Tudós Társaságban négy „rend” (classis), jelesül „filozófia, filológia, matematika és fizika classis” működne (Decsy 1790: 147). A *Magyar Orvosi Nyelv* olvasói számára érdekes lehet Decsy elképzelése, miszerint: „A Physica Classis mivellye a Természeti historiának minden részét, a Természeti- és Orvosi Tudományt, és mind azt, a mi az Oeconomica, az az Gazdálkodásra tartozik” (Decsy 1790: 148). A tudományok mívelése mellett a Társaság feladata lenne – folytatja ajánlását Decsy – „a magyar nyelvnek tsinosítása, bővítése, új szóknak találása, meg-határozása, közönségessé-tétele” fordítással, illetve magyar nyelvű munkák írásával. A Társaság venné át a „könyvvizsgálás” (cenzúra)

terhét is, mert „valameddig papok lesznek a könyv-visgálók, soha addig semmi reménységünk nintsen, nem-is lehet, a magyar tudomány épületéhez” (Decsy 1790: 206). E kritikus megjegyzés talán magyarázat arra is, hogy a protestáns Decsy miért nem itthon, a már 1770-től létező nagyszombati orvosi karon végezte orvosi tanulmányait.

„Vajha foganatos lehetne nyelvünk mellett való hazafiúi buzgóságom!” – sóhajt fel Decsy a *Nemes két Magyar hazához* intézett előszavában. A foganatosításhoz szükséges és 1790 vége felé kedvezőnek mutakozó haladó törekvések azonban hamar „hullámvölgybe” kerülnek. A francia forradalom újabb, radikálisabb szakaszától megrettenő magyar nemesség hátrálni kezd és kompromisszumot köt a bécsi udvarral (Kosáry 1988: 211). Így Decsy tervét a nyelvművelő Magyar Tudós Társaság felállításáról – a magyar felvilágosodás többi kezdeményezésével együtt – majd a romantika kora valósítja meg (Sötér 1975: 12).

„LAKAT VAN SZÁJOKON S PENNÁJOKON” (DECSY 1798: 741) Decsy lelkesedése és elkötelezettsége a magyar nyelv iránt nem szűnik meg a *Pannóniai Fénisz* kiadásával. Az említett „hullámvölgy” felé süllyedés 1792-ben I. Ferenc trónra léptével felgyorsul. Ferenc feleleveníti a korábbi, merev uralkodási rendszert, visszaállítja a rendőr minisztériumot, és egyre szigorúbbá válik a cenzúra. Ez utóbbinak lesz áldozata 1793 elején a bécsi *Magyar Kurír* szerkesztője, Szacsvay László. A helyére pályázók közül az életkorára és higgadtságára hivatkozó Decsy tűnt a legelfogadhatóbbnak a hatalom számára. Az 51 éves Decsy azt ígéri, hogy meg fogja tudni ítélni, mit lehet közölni az újságban az állam kára és biztonságának veszélyeztetése nélkül (Kókay 1979: 151).

Itt hívnám fel figyelmet arra, hogy az orvosból lett újságíró, szerkesztő Decsy eredeti hivatására támaszkodott újságírói „ars poétikája” felállításakor. Az *Osmanografia III.* részében az éppen zajló osztrák–török háborúra vonatkozóan ezt írja 1789-ben: „Ha tehetségemben állana, szeretném a jelenvaló háborúnak folyását le-festeni [...]. De miként fogjak ehhez, nem-tudom, én magam jelen nem voltam a Mársnak piatzán, és ha jelen lettem volna-is [...] nem tapasztalhattam volna tulajdon szemeimmel minden történeteket. Az újság-íróknak sem lehet mindenkor, s mindenben hitelt adni, [...] ha megakarnák is az igazságot írni, nem lehet, lakat van szájakon és pennájokon [...]. A bölts orvos a leg-veszedelmesebb nyavalyát-is szépíti a beteg előtt, kiváltképpen az olyan előtt, a ki nem örömet akarna férjétől, feleségétől, gyermekeitől, barátitól s rokonitól meg-válni, a ki szeretné tovább-is a világ gyönyörűségeinek édességét kóstolgatni. A jó orvos a leg-később orvosságot-is édesíti a kényes iz-ézésű beteg előtt, hogy annyival jobban rá-vehesse őt annak italára, s nyavalyájának el-űzésére” (Decsy 1789: 741–742).

A magyar sajtótörténet többnyire csak kritikus szavakat talál a felvilágosodás eszméinek terjesztésével, a politikai újságírás és satíra meghonosításával maradandót alkotott Szacsvay

helyére lépő Decsy értékeléséhez (Kókay 1979: 151). Kókay szerint Decsy mint szerkesztő nem a *Pannoniai Féniksz* nyomán haladt, nem folytatja annak kritikus hangvételét. Az akkoriban már igen idősnek számító, családot alapító Decsy „higgadtságát” emberileg meg lehet érteni: a biztos fizetésű szerkesztői állás végre függetleníti őt a pártfogók jóindulatától és alkalmat teremt szerény tudományos búvárkodásra is. Ennek gyümölcse az újság mellékleteként három éven át kiadott *Magyar Almanak*, amely tisztí címtárával értékes forrása – többek közt – az orvosi archontológiának is (Kiss 1991/1992: 137). Az „elszürkült és érdektelenné vált” (Kókay 1979: 155) újság és Decsy védelmében azért szögezzük le: az orvosból lett szerkesztőnek köszönhetjük a századforduló táján beinduló himlő elleni védőoltás (vakcináció) híreiből összeállítható krónikát. E rövid hírek, illetve az orvos szerzők – elsősorban Sándorfi József – egészségnevelő írásai hozzájárultak a tehénhimlővel való oltás elfogadásához (Kiss 1991: 122).

Decsy *Magyar Kurirja* tudatosan próbálta meg mérsékelni a magyar(országi) orvosi szaklap hiányát, felismerve, hogy „óh, fájdalom, orvosi újság nélkül, talán egyedül csak a mi Hazánk szenved” (*Magyar Kurir* 1801/32: 512). Az kétségtelen, hogy Decsy szerkesztése alatt a *Magyar Kurir* vesztett népszerűségéből, előfizetőinek száma csökkent. Ugyanakkor újságírói, szerkesztői rátermettségét bizonyítja, hogy Decsy a kemény cenzúra, a jakobinus mozgalom majd a napóleoni háborúk okozta nehézségek ellenére, 1816-ban bekövetkezett haláláig, életben tudta tartani a *Magyar Kurirt* – 1798-tól Pánczél Dániel a szerkesztőtársa. A *Pannóniai Fénikszben* a szakmai (orvosi) nyelvújítás részletes programját kidolgozó Decsy a *Magyar Kurirban* is hű maradt az e programban lefektetett elvekhez (Kapronczay 2013: 102).

Decsy Sámuel életművével jelentősen hozzájárult a magyar nyelv s ezen belül az orvosi szaknyelv fejlődéséhez. Kortársai ezt felismerték. Belicz József, nagyzeresdi evangélikus rektor 1798. március 20-án *Molnár Borbála Asszonyhoz versekben írott levelében* ezt írja (megjelent a *Magyar Kurir* „toldalékként”): „S nyelvünkben mi betsi, megmutogatta Decsy.”

Az orvosdoktorból lett újságíró és szerkesztő életműve számos érdekes tanulsággal szolgál a jelenkornak.

IRODALOM

- Alszegehy Zsolt (é. n.) A könyv és olvasója. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. *Barokk és felvilágosodás*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. 486–516.
- Csefkő Gyula 1911. Decsy Osmanografiája és a NyÜSz. *Magyar Nyelvőr* 463–400.
- Decsy Sámuel 1788. *Osmanografia, az az: a Török Birodalom Természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás le-írása*. I. Bécs: Kurtzboeck. (sic!)
- Decsy Sámuel 1788. *Osmanografia, az az: a Török Birodalom Természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás leírása*. II. Bécs: Kurtzboeck. (sic!)
- Decsy Sámuel 1789. *Osmanografia, az az: a török birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás le-írása*. III. Bécs: Kurzbek.
- Decsy Sámuel 1790. *Pannoniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott Magyar Nyelv* Bécs: Trattner.
- Decsy Sámuel 1793. *Levele Gróf Széchenyi Ferenchez* 1793. dec. 6. közli Valjavec Frigyes 1934. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3: 310–312.
- Kapronczay Károly 2013. Magyar orvosi nyelv a XVIII. században. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 101–103.
- Kiss László 1991. Decsy Sámuel és a Magyar Kurir egészségnevelő szerepe a vakcináció meghonosodásában. *Egészségnevelés* 32/3: 117–85.
- Kiss László 1991/1992. Magyar Orvosi Névár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. *Orvostörténeti Közlemények* 133–134: 137–147.
- Kiss László 1992. Kísérlet Decsy Sámuel „hiatus biographicus”-ának csökkentésére. *Orvosi Hetilap* 133/6: 367–369.
- Kosáry Domokos 1988. A felvilágosult rendiség oktatásügyi törekvései. In: Horváth Márton (főszerk.): *A magyar nevelés története* I. Budapest: Tankönyvkiadó. 211–219.
- Kókay György 1979. A magyar sajtó a nemesi mozgalom és a jakobinus szervezkedés idején. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története* I. 1705–1848. Budapest: Akadémiai Kiadó. 120–167.
- Molitor Ferenc 1987. *II. József a császári Don Quijote*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sóter István 1975. *A sas és serleg. Akadémiai arcképek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi Márton 1991. Adalékok Decsy Sámuel Osmanográfiájának kiadástörténetéhez. *Magyar Könyvszemle* 107/3: 264–266.
- Váczy János 1891. *Kazinczy Ferenc levelezése* II. Budapest.

„A magyar nyelv a legrégibb és legdicsősebb emlékműve nemzeti önállóságunknak és szellemi függetlenségünknek.”

Nemesánszky Elemér
MONy 2003, 2.

Kuna Ágnes

A Magyar orvosi nyelv korpusza

„A múlt írásai hozzásegítenek ahhoz, hogy jobban megértsük a jelenkor tudományos nyelvének jellemzőit.”

Taavitsainen–Pahta 2004: XVI

BEVEZETŐ GONDOLATOK – A MAGYAR ORVOSI NYELV FEJLŐDÉSE MINT FOLYAMAT

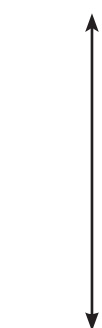
Az egészség megőrzése, valamint a gyógyítás az emberi kultúra szerves részét képezi a kezdetektől fogva. Az egyes korokban és kultúrkörökben a betegségekről különböző elképzelések éltek, és ez a fogalmi és nyelvi létrehozásban is nyomon követhető. Mindezt alapvetően meghatározza a testről való tudásunk, a hit- és hiedelemvilág, az orvoslás tudományos nézetei, az intézményesítés foka, tehát a vizsgált időszak és a gyógyítás társas-kulturális tényezői.

Az egyes korok gyógyítói gyakorlata a használt eszközökön túl elsősorban írásos emlékek révén őrződött meg. Az orvoslás történetében különböző jellegzetes szövegtípusok alakultak ki az évezredek folyamán a társadalmi és a kommunikatív igények szerint. Már igen korai időszaktól megfigyelhető a mindennapi és az egyre tudományosabb elvárások megjele-

nése, és ezzel az orvosi szövegek felhasználói szintek szerinti rétegződése. Ez a magyar orvosi nyelv kezdetektől fogva a szövegtípusok és a nyelvhasználók szintjén is megmutatkozik, ahogy azt vázlatosan és leegyszerűsítve az 1. ábra is szemlélteti.

Hasonló felhasználói rétegzettség, továbbá a gyógyítás tudományos és mindennapi kötődése a XXI. századi orvoslásban is megfigyelhető. Ezek természetesen másképpen, más arányokban jelentkeznek a mai társas-kulturális hatásokkal és tényezőkkel összefüggésben, és piramisként is nehezen ábrázolhatók. A szövegtípusok, valamint az egyes szintek egymáshoz való viszonya is összetettebb képet mutat. Leginkább talán a legfelső és a legalsó szint különíthető el egymástól: tehát a valóban szakmai tudományos könyvek, cikkek, előadások, szakmai-orvosi megbeszélések, tankönyvek stb.; valamint a kifejezetten szélesebb körű „mindennapi” gyógyítói, felvilágosító célú szövegek. Ez utóbbiak azonban nagyon vegyes képet mutatnak: hiszen az orvosoktól, szakemberektől származó felvilágosító, ismeretterjesztő, betegségmegelőző íráson keresztül, a betegek egymás közötti fórumszövegein át szá-

TUDOMÁNYOS

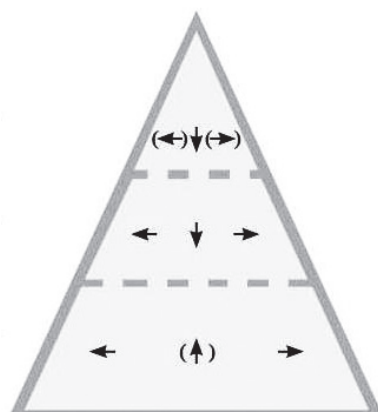

MINDENNAPI

tanult orvosok

sebészek,
borbély-sebészek

népi gyógyítók

szakmai, tudományos értekezések

borbély-sebész írárok

receptgyűjtemények
mindennapi használatú orvosi könyvek

1. ábra: A gyógyítók és az orvosi szöveghagyomány rétegzettsége és a megnyilatkozások iránya a XVI–XVII. században (Kuna 2011: 56)

mos szövegtípusban megvalósulhatnak. Kérdés továbbá, hogy hova soroljuk, illetve kinek is szól például a gyógyítói gyakorlatban általánosan használt szövegtípus, a zárójelentés (Mohay 2014). Az egyes szinteken belül még összetettebb a kép a korábbi állapotokhoz képest, hogy ki, kinek és milyen céllal tesz hozzáférhetővé egy-egy megnyilatkozást. Ez összefügg többek között azzal is, hogy a világhálós tájékozódás és gyógyítás kiszélesedésével az egyes szövegek és szövegtípusok gyorsabban terjednek, szélesebb körhöz jutnak el, és könnyebben keverednek és ágyazódnak be más szövegtípusokba.

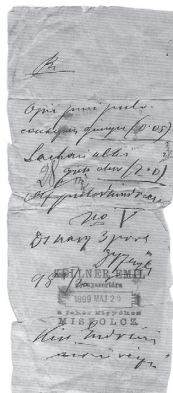
A mai orvosi nyelvhasználatról elmondható tehát, hogy sokkal összetettebb, mint az a korai gyógyítási gyakorlatban volt. Ez nagymértékben összefügg a tudományos fejlődéssel, az egészség- és betegségfelfogással, a társas-kulturális környezet alapvető megváltozásával (intézményesített orvoslás, természetgyógyászat, a netdoktor-jelenség, az ismeretek és a tájékoztatás áramlásának sebessége stb.). Megmutatkozik továbbá többek között abban is, hogy sokkal több és többféle közegű szövegtípus jellemzi a mai gyógyításhoz kapcsolódó kommunikációt (2. ábra).

A 2. ábrán is jól látható, hogy a kor haladtával egyre több szövegtípus jelenik meg az orvosláshoz kötődően, amelyek a gyógyítói gyakorlatban egymással összekapcsolódva vannak jelen, ahogy ezt a „buborékok” is szemléltetik. Egyes szövegtípusok eltűnnek, mások megmaradnak, átalakulnak annak függvényében, hogy milyenek a kor, a nyelvhasználók társadalmi-kommunikatív igényei (Heinemann 2000 *kommunikatív relevancia*). Láthatjuk a 2. ábrán a recept példáján keresztül, hogy a több ezer éves múlta visszatekintő szövegtípus folyamatosan jelen van a gyógyítói gyakorlatban (Kuna 2011, 2012, 2015). A magyar nyelvű receptek az elmúlt kb. 700 évben természetesen jelentős változáson mentek keresztül, amelyet az alábbi 4 példa is szemléltet. Az (1)-es szöveg a XVII. század második felében keletkezett receptgyűjteményből való; a (2)-es példa 1899-ből származik, ami-

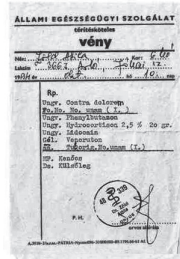
kor az orvos fehér cetlire írta a receptet; a (3)-as 1994-ből, a (4)-es példa pedig 2016-ból származik.

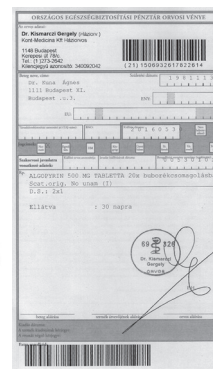
(1) Orvosságoknak rendszedése; Oct. Hung. 87.

(2)

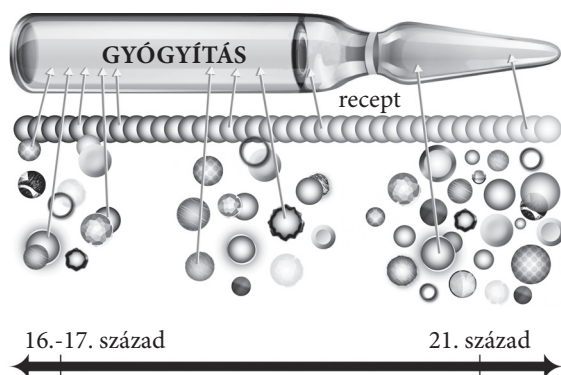
(3)

(4)

A fenti példák is jól mutatják egy kiválasztott szövegtípuson keresztül, hogy az orvosi nyelv folyamat, alakulástörténet (Kuna 2011, 2015; Csontos 2013). Ha ezt a felfogást tekintjük kiindulópontnak, akkor a szaknyelv jelene nem értelmezhető teljes egészében a múltja nélkül. A magyar orvosi nyelvnek mint dinamikus folyamatnak a megragadásához tehát első sorban az egyes szövegek, illetve szövegtípusok biztosítanak hozzáférést. Rendszeretesen pedig akkor válhatnak vizsgálhatóvá, ha rendelkezésre áll egy módszeresen felépített szövegtár, nyelvészeti szakkifejezéssel élve egy elektronikus korpusz. (A két megnevezést a tanulmányban rokon értelemben használom.)

A MAGYAR ORVOSI NYELV KORPUSZÁNAK TERVEZETE A Magyar orvosi nyelv korpuszána tervezet 2014. június 25-én az MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottságának alakuló ülésén ismerttettem (Kuna 2013). A Munkabizottság feladatként tűzte ki a korpusz létrehozását, gondozását. A szövegtár a tervezet szerint a magyar nyelvű orvostudomány egészét öleli fel. Az

2. ábra: A gyógyításhoz kötődő szövegtípusok időbeli alakulása (Kuna 2015: 33)

egy munkaszakaszok azonban az orvoslás történeti alakulásához, azok korszakaihoz alkalmazkodnak. Így első lépésben a magyar nyelvű orvoslás kezdeteit, a XVI–XVII. századi írásokat dolgozza fel. A korpusz rendezőelvét az egyes korokban fellelhető jellegzetes szövegtípusok adják. Ezzel az orvosi nyelv történetét az adott korszakban jelen lévő szövegtípusok történetének tekinthetjük, amely lehetővé teszi a szaknyelv fejlődésének összefüggő vizsgálatát, a szaknyelvet alakító társadalmi és kulturális tényezők bevonását. A szövegtípusok és főleg annak kognitív megközelítése alkalmas elméleti keretet ad a szaknyelvi korpusz kialakításához, továbbá a szaknyelv társadalmi-kulturális összefüggésének vizsgálatához (Steger 1984; Taavitsainen 2001; Tolcsvai Nagy 2001, 2006; Görlach 2004; Kocsány 2002, 2006; Kohnen 2007; Kuna 2011, 2016). A szövegtár létrehozásának hozadéka többek között, hogy felfeji az egyes korok szövegtípus-állományát, illetve lehetővé teszi a szövegtípusok egymáshoz való kapcsolatának, hálózatának a feltérképezését is, hozzájárulva az orvosi szaknyelv alakulástörténetének a leírásához.

A MAGYAR ORVOSI NYELVI KORPUSZ I. SZAKASZA – XVI–XVII. SZÁZAD A szövegtár kialakítása kezdeti szakaszában van, jelenleg XVI–XVII. századi receptgyűjteményeket, herbáriumokat és orvosi könyveket dolgozzuk fel.¹ A magyar nyelvű írásos orvosi irodalom kezdeti szakasza a XVI–XVII. századra tehető, ekkortól maradtak ugyanis fenn nagyobb terjedelmű írásos emlékeink. „[...] A kéziratos és nyomtatott könyvek együttesen jelentik a magyar nyelvű orvosi irodalom kezdeti időszakát, s a nyomtatott, illetve kéziratos formából adódó különbségek kisebb jelentőségűek az azonos témából és előadásmódból, a magyar nyelvűségből következő egyezéseknél” (Szlátky 1983: 384). Ennek megfelelően mind a kéziratos, mind a nyomtatásban megjelent műveket feldolgozzuk.

Számos korai írás részben vagy egészben hozzáférhető utánnyomásban vagy valamilyen feldolgozásban (Varjas 1943; Szabó T. 1979; Szlátky 1983; Hoffmann 1989, Szabylár 1984; Szabó T.–Bíró 2000; S. Sárdi 2002). Több kézirat azonban teljesen kiadatlan. A korpusz létrehozásakor fontos szempont, hogy egységes elvek alapján váljon kutathatóvá a magyar orvosi nyelv írásbeliséggel rendelkező, kezdeti szakasza. A szövegtár épít a már megjelent, kiadott munkákra, így az alább felsorolt kéziratos és nyomtatott művek is szerepelnek benne. (A jegyzék nem teljes, bővíthető, változtatható.)

Kéziratok:

Egész orvosságról való könyv, azaz Ars medica 1577 k./1943

Medicinae Variarum 1598/1989

Egy néhány rendbeli orvosságok 1614–1635 k./1989

Orvoskönyv lovak orvoslása 1619 e./1989

Testi orvosságok könyve 1619 k./1989

Kis patika 1628/1989

Gyógyszerek I. [17. sz. eleje]/1989

Gyógyszerek II. [17. sz. eleje]/1989

Orbis sensualium pictus 1658/1959

Házi patika 1663 k./1989

Orvosságos könyveczke 1664 k./1989

Próbálós bizonyos orvosságok 1666; 1693/1989

Orvosságos könyv Apafi Anna számára 1677/1989

Medicusi és borbélyi mesterség 1668–1703/1989

Pettényi Borbély Márton orvosló könyve 1683–1701/1983

Próbált orvosságok 1684/1989

Liber Medicinarum 1693 k./1983

Orvosságoknak rendszedése [17. sz. 2. fele]/1989

Phlebotomia [17. sz. 2. fele]/1983

Orvoskönyv némely füveknek hasznáról [17. sz.]/1989

Nyomatott művek:

Herbárium 1578/1979

Hasznos és fölötté szükséges könyv 1588/1983

De conservanda 1694/1983

Pax Corporis 1695/1984

A XVI–XVII. századi alkorpusz kialakításakor figyelembe vesszük a meglévő magyar nyelvű történeti korpuszok, valamint a nemzetközi orvosi nyelvi szövegtárak kialakítási és átírási elveit is.² Így elsődleges feladat az eredeti szövegek betűhű, valamint normalizált (mai nyelvhasználatához közelítő) átíratainak az elkészítése. Ez alapfeltétele a nyelvtechnológiai feldolgozásnak, azaz a mondatokra és szavakra bontásnak (tokenizálásnak), majd az alaktani és szófajtanai feldolgozásnak, a betegségnevek, az idegen szavak jelölésének; nyelvészeti szakszóval az annotálásnak (Kuna–Kocsis–Ludányi megj. a.). Ezen munkaszakaszokat követően létrehozzuk a szövegtár honlapját és keresőjét, amelyen az egyes kéziratokat PDF-es formátumban is elérhetővé tesszük annak érdekében, hogy a kutatók teljességében is hozzáférjenek az egyes korai munkákhoz. Így kutathatóvá válik például a helyesírás, az írásjelhasználat, a szövegbeli elrendezés stb. A korpusz tehát nem egyszerűen összegyűjtött szövegek együttese, hanem azért, hogy jelölve (nyelvészeti szakszóval annotálva) van minden szó szófaja, alaktani jellemzője, illetve más sajátosságok is (például *vedd* – ige, E/2. felszólító mód; *probatum* – latin stb.), lehetővé válik többek között az alábbiak keresése: betűhű alak; normalizált alak (teljes szóra, szókezdetre, szóvégre is); latin szavak, betegségnevek; a szövegtípusok szerinti; egyéb jelölési (annotálási) szempontok szerinti kutatás (Kuna–Kocsis–Ludányi megj. a.).

1. A korpuszépítés a szerző irányításával zajlik az MTA TKI és a PPKE ITK posztdoktori kutatóprogramjának támogatásával. A témavezető Prószyk Gábor.
2. Lásd Hivatkozott elektronikus történeti korpuszoknál; Taavitsainen–Pahta 2004; Taavitsainen–Pahta–Mäkinen 2005; Taavitsainen–Pahta et. al. 2010; Voigts–Kurtz 2001; német nyelvű kutatás Riecke 2004; Eckkrammer 2005.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK – A MAGYAR ORVOSI NYELV KORPUSZÁNAK HOZADÉKAI A *Magyar orvosi nyelv korpuszának* létrehozása hosszú távon célként tűzi ki a magyar nyelvű orvosi irodalom egészének rendszerezett feldolgozását. A munka számos hozadékkal bír, amelyek közül itt néhányat ki is emelek:

Megfoghatóvá és széles körben elérhetővé, kutathatóvá teszi a magyar nyelvű, gyógyításhoz kötődő szövegeket és nyelvhasználatot az egyes korokban és egészében. Az elektronikus szövegtár előnye, hogy módosítható, bővíthető, és szükség esetén javítható.

Lehetőséget ad a szövegtípusok összekapcsolódásának, hálózatanak a leírására. Ez önmagában az orvosi nyelv szövegtípus szerinti állományának a feltáráshoz vezet, ami a szaknyelv összefüggő működésének teljesebb megismeréséhez is hozzájárul, továbbá a szövegtípus-fogalom árnyalásához is vezet.

Lehetővé teszi a magyar nyelvű orvoslás korszakolásának újragondolását.

Rámutat az egyes korok társas-kulturális változásaira az orvoslás terén (tudományos fejlődés; az írásbeliségnek és a szóbeliségnek a szerepe; a képi ábrázolás; a gyógyítók rétegzettsége; érzelmi bevontság; idegen nyelvi hatás stb.).

A magyar orvosi nyelv változásai folyamatként, azok folytonosságában vizsgálhatók.

Lehetővé válik egyes korok jellegzetességeinek, irányzatainak a vizsgálata.

Rendszerezett nyelvészeti, orvostörténeti és kulturális kutatásokat tesz lehetővé, biztosítva az egyes szakterületek együttműködését.

Néhány kutatható jelenség például: a szókincs alakulása (szótár létrehozása); a tudományos nyelv alakulása; a tudományos stílus változása; a szaknyelvi helyesírás alakulása; egyes nyelvi funkciók leírása (például az utasítás, a gyógyításhoz kapcsolódó meggyőzés alakulása az egyes korokban stb.).

Megnyitja a nyelven belüli és nyelvek közötti összehasonlító elemzések útját, ezzel leírhatóvá válnak az egyes nyelvek és korok irányzatai, mintázatai, valamint az ún. „univerzális” vagy „páneurópai” jellegzetességek.

A korpusz révén a magyar orvosi nyelv kutatása jobban beilleszthetővé válik a külföldön folyó vizsgálatokba, amely a nemzetközi együttműködést is előíranyozza.

A korpusz építése, ahogy arról esett szó, hosszú távú, több lépésben zajló munka. A megvalósítás céljából 2016 júniusában tudomány- (nyelvészeti, orvostörténeti, nyelvtech-

nológiai) és intézményközi kutatócsoport alakult, amelyhez lehetőség van csatlakozni.

MEGJEGYZÉS A tanulmány az MTA TKI és a PPKE ITK posztdoktori kutatóprogram támogatásával készült.

FORRÁSOK

Ars Medica 1577 k./1943 = Váradi Lencsés György: Egész orvosságról való könyv azaz *Ars Medica* (1577); kiadta Varjas Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár: Sárkány Nyomda. (Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01100/01159/>)

De conservanda 1694/1983 = Felvinczi György: De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitanae. Az Anglia (!) országban levő Salernitana Scholanak Jó Egészségről való Meg-tartásnak módgyáról írott Könyve; szemelvények Sztatky Mária (szerk.) 1983. „Minden doktorságot csak ebből kérésérték” *Szemelvények orvosi kézikönyvekből*. Budapest: Magvető Kiadó. 325–351.

Egy néhány rendbeli orvosságok 1614–1635 k./1989 = Máriássy János: Egy néhány rendbeli loorvosságok és más orvosságok (1614–1635 k.); Hoffmann 1989. 53–75.

Gyógyszerek I. [17. sz. eleje]/1989 = *Gyógyszerek I.* (17. sz. eleje?); Hoffmann 1989. 435–445.

Gyógyszerek II. [17. sz. eleje?]/1989 = *Gyógyszerek II.* (17. sz. eleje?); Hoffmann 1989. 447–458.

Hasznos és fölötte szükséges könyv 1588/1983 = Frankovith Gergely: *Hasznos és fölötte szükséges könyv* (1588); Sztatky 1983: 96–161.

Házi patika 1663 k./1989 = *Házi patika*. (1663 k.); Hoffmann 1989: 227–246.

Herbárium 1578/1979 = Melius Juhász Péter: *Herbárium* (1578); Szabó T. 1979.

Kis patika 1628/1989 = Váradi Vásárhelyi István: *Kis patika* (1628); Hoffmann 1989. 211–225.

Liber Medicinarum 1693 k./1983 = Johann Ponyikay: *Liber Medicinarum* (1693); Sztatky 1983: 314–322.

Medicinae Variæ 1598/1989 = *Medicinae Variæ*. Melius Péter Herbáriumához kötött recipék (1598); Hoffmann 1989: 11–52.

Medicusai és borbélyi mesterség [1668–1703]/1989 = Becskereki Váradi Szabó György: *Medicusai és borbélyi mesterség* (1668–1703); Hoffmann 1989: 341–434.

Orbis sensualium pictus 1658/1959 = Comenius, Johannes Amos: *Orbis Sensualium pictus*. A látható világ (1685); kiadta Dr. Geréb György 1959: *Johannes Amos Comenius: A látható világ*. Budapest: Magyar Helikon.

Orvoskönyv lovak orvoslása 1619 e./1989 = Török János: *Orvoskönyv. Lovak orvoslása* (1619 e.); Hoffmann 1989: 77–171.

Orvoskönyv némely füveknek hasznáról [17. sz.]/1989 = *Orvoskönyv némely füveknek hasznáról* (17. sz.); Hoffmann 1989: 473–496.

Orvosságoknak rendszedése [17. sz. 2. fele]/1989 = *Orvosságoknak rendszedése*. (17. sz. 2. fele); Hoffmann 1989: 459–472.

Orvosságos könyv Apafi Anna számára 1677/1989 = Újhelyi István: *Orvosságos könyv Apafi Anna számára* (1677); Hoffmann 1989: 295–334.

Orvosságos könyveczke 1664 k./1989 = *Orvosságos könyveczke*. (1664 k.); Hoffmann 1989: 247–266.

Pax Corporis 1695/1984 = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis* (1695/1764); kiadta Szabályár Ferenc 1984. *Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Pettényi Borbély Márton orvosló könyve 1683–1701/1983 = Pettényi Borbély Márton orvosló könyve (1683–1701); szemelvények Sztatky Mária

(szerk.) 1983. „Minden doktorságot csak ebből késértek” Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Budapest: Magvető Kiadó. 165–225.

Phlebotomia [17. sz. 2. fele]/1983 = *Phlebotomia* (17. sz. második fele); szemelvények Szlatky Mária (szerk.) 1983. „Minden doktorságot csak ebből késértek” Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Budapest: Magvető Kiadó. 236–269.

Próbálás bizonyos orvosságok 1666; 1693/1989 = Révay István: Próbálás bizonyos orvosságok (1666); Pekler György másolatában (1693); Hoffmann 1989. 267–294.

Próbált orvosságok 1684/1989 = Próbált orvosságok (1684); Hoffmann 1989. 335–339.

Testi orvosságok könyve 1619 k./1989 = Szentgyörgyi János: Testi orvosságok könyve (1619. k.); Hoffmann 1989: 173–201.

IRODALOM

Csontos Nóra 2013. A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben. *Magyar Nyelv* 109/2: 149–157.

Eckkrammer, Eva Martha 2005. *Medizin für den Laien vom Pesttraktat zum digitalen Ratgebertext. Augliederung, Pragmatik, Struktur-, Sprach- und Bildwandel fachexterner Textsorten unter Berücksichtigung des Medienwechsels*. Habilitationsschrift. Salzburg. (<http://www.uni-salzburg.at/pls/portal/docs/1/556745.PDF>; Letöltés: 2010. 09. 10)

Görlach, Manfred 2004. *Text types and the history of English*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Heinemann, Wolfgang 2000. Textsorte – Textmuster – Texttyp. In: Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven Frederik (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. HSK. 16.1. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 507–523.

Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: *Medicus és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged: József Attila Tudományegyetem.

Kocsány Piroska 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus. Nyelvtudományi Értekezések 151. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kocsány Piroska 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 17–26.

Kohnen, Thomas 2007. Text types and the methodology of diachronic speech act analysis. In: Fitzmaurice, Susan M. – Taavitsainen, Irma (eds.): 2007. *Methods in Historical Pragmatics*. (Topics in English Linguistics 52). Berlin: Mouton de Gruyter. 139–166.

Kuna Ágnes 2011. A 16–17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális-kognitív keretben. Budapest: ELTE (Doktori disszertáció).

Kuna Ágnes 2012. Az orvosi receptek alakulása a társadalmi és kulturális tényezők függvényében a 16. századtól napjainkig. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 156–162.

Kuna Ágnes 2013. A magyar nyelvű orvosi diskurzustartomány, a magyar orvosi nyelv tendenciái. A Magyar Orvosi Nyelv Korpusza. Tervezet. Kézirat, Budapest.

Kuna Ágnes 2015. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben. Kognitív nyelvészeti elemzés. Budapest: ELTE (Doktori disszertáció).

Kuna, Ágnes 2016. Genre in a cognitive functional framework. Medical recipe as a genre in 16th and 17th century Hungarian. In: Stukker, Ninke – Spooren, Wilbert – Steen, Gerard (eds.): *Genre in Language, Discourse and Cognition*. Berlin/New York: De Gruyter. 193–224.

Kuna Ágnes – Kocsis Zsuzsanna – Ludányi Zsófia (megj. a.). A Magyar orvosi nyelv 16–17. századi alkorpusza. Tervezet, átírás, annotálás. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék.

Mohay Zsuzsanna 2014. Mennyit ért a beteg a zárójelentésből? Gondolatok a kardiológiai rehabilitáció szaknyelvéről. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok és szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó. 161–167.

Riecke, Jörg 2004. *Die Frühgeschichte der mittelalterlichen medizinischen Fachsprache im Deutschen*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. Bd.1., 2.

S. Sárdi Margit (szerk.) 2002. *Szentgyörgyi János: Testi orvosságok könyve*. Máriabesenyő: Attraktor.

Steger, Hugo 1984. Sprachgeschichte als Geschichte der Textsorten/Texttypen und ihrer kommunikativen Bezugsbereiche. In: Besch, Werner – Reichmann, Oskar – Sonderegger, Stefan (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* Bd. 1. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 186–204.

Szabó T. Attila 1979. Melius Péter és a kolozsvári Herbárium. In: Melius Péter: *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről és hasznairól*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

Szabó T. Attila – Bíró Zsolt 2000. *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530–1593)*. CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/ Szombathely/Veszprém.

Szlatky Mária (szerk.) 1983. „Minden doktorságot csak ebből késértek” Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Taavitsainen, Irma 2001. Changing conventions of writing: the dynamics of genres, text types, and text traditions. *European Journal of English Studies* 5/2: 139–150.

Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi (eds.) 2004. *Medical and scientific writing in late medieval English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi – Mäkinen, Martti (eds.) 2005. *Middle English Medical Texts. (MEMT CD-ROM)*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Taavitsainen, Irma – Pahta, Päivi – Hiltunen, Turo – Mäkinen, Martti – Marttila, Ville – Ratia, Maura – Suhr, Carla – Tyrkkö, Jukka (eds.) 2010. *Early Modern English Medical Texts*. CD-ROM. Amsterdam: John Benjamins.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Varjas Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár: Sárkány Nyomda.

Voigts, Linda Ehrsam – Kurtz, Patricia Deery (eds.) 2001. *Scientific and medical writings in Old and Middle English: An electronic reference*. CD-ROM. Ann Arbor: University of Michigan Press.

HIVATKOZOTT ELEKTRONIKUS TÖRTÉNETI KORPUSZOK

Corpus of Early English Medical Writing

(CEEM) (<http://www.helsinki.fi/varieng/CoRD/corpora/CEEM/>)

Középmagyar történeti magánéleti korpusz (<http://tmk.nytd.hu/>)

Magyar Generatív Történeti Szintaxis (<http://omagyarkorpusz.nytd.hu/>);

Magyar történeti szövegtár (<http://www.nytd.hu/hhc/>)

The Malaga Corpus of Late Middle English Scientific Prose (<http://hunter.uma.es/>)

Magyar László András

Magyar vonatkozású nevek a régi nemzetközi orvosi-gyógyszerészi szókincsben

A nemzetközi orvosi és gyógyszerészi szakszókincsben szép számmal akadnak régebben is magyar vonatkozású nevek. Alább ezekből igyekeztem, ábécérendben rövid, nem teljes gyűjteményt összeállítani. Az egyes szakszavakat hosszabb-rövidebb magyarázattal és forrásmegjelöléssel láttam el. Szószedetemből terjedelmi okokból kihagytam azt a több mint 140 szindróma-, eljárás- és módszerelnevezést, illetve azt a néhány anatómiai és eszköznevet is, amelyet a szakirodalom már közölt (vö. például Bolányi–Palatkás 1962; Matekovits 2007). Ugyancsak kimaradtak olyan jelentős magyar szerzőktől származó és a nemzetközi orvosi nyelvben igen elterjedt szóalkotások is, mint az *antigén* (Detre László) a *flow* (Csíkszentmihályi Mihály) vagy a *stressz* (Selye János). A magyar szerzőtől származó szóalkotások közül egyedül a *homosexualis-heterosexualis*-t vettem be a gyűjteményembe, mert ennek magyar eredete kevésbé ismert.

Amphimerina Hungarica François Boissier de Sauvages (1706–1767), francia orvos és botanikus linnéi elvek szerint megalkotott betegség-nevezéktani rendszerében szerepel ez a betegségnev. Valójában, mint az a hozzá fűzött leírásból egyértelműen kiderül, ez a kór nem más, mint a *Morbus Hungaricus*, vagyis a *hastífusz* egyik névváltozata. A szó a görög *amphi-hémerinosz* 'kétnapos' melléknévből képzett szó, és a láz kétnapos, vagy inkább, mint az a szerző magyarázatából kitűnik, két és fél napos lefolyására utal (Boissier de Sauvages 1768: 327).

Antimon Hungaricum Az *antimon* nem más, mint *stibium*, vagy nyelvújítási nevén: *dárdany*. Az *antimon*, Paracelsusnak köszönhetően, a XVI–XVII. századi orvoslás rendkívül népszerű gyógyszeralapanyaga volt. Szifiliz elleni szerként is használták. Ennek az antimonfajtának a neve arra utal, hogy Magyarországról exportálták főként németföldre. A legjobb fekete antimon-szulfidot egyébként Rozsnyón bányászták, ezt vitték külföldre, a rozsnyói antimon ugyanis majdnem teljesen arzén- és ólommentes volt. A német nyelvterület gyógyszerkönyvei általában ezt az antimont ajánlották szifiliz ellen (Magyary-Kossa 1931: 129).

Aqua Reginae Hungariae Más elnevezései: *Magyar Királyné Vize*, *Eau de la Reine de Hongrie*, *Ungarisches Wasser*, *Spiritus Rosmarini compositus*, *Aqua aromatica Spir. Lavandulae, Spir. odoratus, Spir. Rosmarinus cps.* A *Magyar Királyné Vize*, amely nevét a sokkal későbbi és bizonyosan koholt hagyomány szerint Károly Róbert feleségéről – a Zách Felicián-történetben is szereplő – Erzsébet királynéről kapta. Rozmaring- és alkoholalapú, roboráló, látás- és potencijavító, továbbá köszvényt gyógyító csodaszer volt a XVII–XVIII. században. Magyary-Kossa Gyula szerint, aki hosszasan elemzi a gyógyszer történetét, a legkorábbi adat a *Magyar Királyné Vízének* említésére 1666-ból való. A *rozmaringszesz* vagy *rozmaring-infusum* egyébként ennél sokkal régebbi szer, már Arnaldus Villanovanusnál is előfordult a XIV. század elején (Magyary-Kossa 1929: 290–296, 1931: 75, 397, 425, 432; Arends 1935: 273).

Aqua Regis Hungariae Az *Aqua Regis Hungariae*, *A magyar király vize* legkorábbi receptje 1418-ból, egy prágai kéziratból való: „Végy vérehulló fecskefüvet, zúzd össze és párold le egy lombikban, először fehér párlatot kapsz, aztán szürkét, harmadjára pedig pirosast – az utolsó a legjobb.” Méregellenes szerként használták (Magyary-Kossa 1931: 81).

Balsamum Ungaricum A *Magyar balzsam* elkészítéséhez a *Pinus pumilio*, vagyis a törpefenyő olaját használták. A fenyőolajat Észak-Magyarországon a törpefenyő fiatal ágai-ból vízgőz-desztillációval nyerték. A *Balsamum Ungaricum* a XVII. századi német gyógyszerárszabásokban már szinte mindenütt megtalálható. *Oleum templinum*nak és *Oleum tetae*-nak is nevezték (Schneider 1974: 78).

Calculus Hungaricus A *Calculus Hungaricus*, amely csupán egy gyógyszernévben szerepel, nehezen elkülöníthető betegséget jelöl, szó szerint 'magyar húgykővet' vagy 'magyar vesekővet'. Az *Aqua contra calculum Hungaricum*-ot Johann Schröder gyógyszerkönyve említi (Schröder 1718: 308; Magyary-Kossa 1931: 439).

Eschemmerle Egyetlen munkában előforduló állítólagos magyar betegségnev. Thomas Reinesius (1587–1667) né-

met orvos egyik levelében olvashatók a következők: „Olyasfajta lázban szenvedett, amelyet elsődleges tünete alapján közönségesen szívégésnek (causum cordis) és paráznak (prunellam) szoktunk nevezni, mások magyar betegségnak (Ungaricum morbum), megint mások pedig enkephalonoszonnak (fejbetegségnek) hívnak. Mivel a kór-ságot a magyarok anyanyelvükön Eschemmerlének, azaz agyszúnak nevezik nyilvánvalóan elsősorban az agyat és az agytevékenységeket károsítja, ezért heves fejfájással, álmatlansággal, eszméletvesztéssel, félrebeszéléssel és kibírhatatlan görcsökkel jár, illetve ezekkel végződik” (Reinesius 1670: 15). A betegségleírásból, illetve a környező szövegből arra következtethetünk, hogy ez a betegségnev is a *tífusz*, vagyis a *morbus Hungaricus* egyik névváltozata lehetett. Az *Eschemmerle* Reinesius szerint magyar szó, én azonban legfőképpen az „eszement”-tel tudnám valahogy azonosítani, amely esetleg az egyik tünetre utalhat.

Hagymáz Betegségnev. A magyar betegségnevet a nemzetközi szakszókincsbe Georg Johann Schuller (1701–1767), szebeni szász orvos emelte be, M. Alberti elnökletével, Haléban kiadott doktori értekezésével. Az értekezés nemzetközi visszhangjára jellemző, hogy Albrecht von Haller harminc évvel később újra kiadta a munkát. A *hagymáz*, mint az a disszertáció szövegéből is kiderül, nem egyéb, mint a *tífusz* egyik névváltozata, vagyis megint csak a *morbus Hungaricus* egyik elnevezésével állunk szemben (Milleter 1726; Haller 1758: 361–384).

Homosexualis–heterosexualis A szó magyar vonatkozását, hiszen a Wikipédia szerint Kertbeny Károly (1824–1882) magyar író, újságíró alkotta és írta le először, egy 1869-ben Berlinben, a korabeli porosz, a homoszexualitást elítélő törvény ellen, névtelenül kiadott cikkében. Kertbeny egyébként Bécsben született Karl-Maria Benkert néven, magyar nevét a Benkert családnév két szótagjának megfordításából alkotta. Kertbeny magyar költőket fordított németre, sikeres köztíró és elsőrangú memoáíró volt. Megjegyzésre méltó, hogy Németországban a homoszexuálisokat a második világháborúig inkább a Karl Heinrich Ulrichs (1825–1895) által kitalált *Urning* (és *Urinde*) nevekkkel illették (Takács 2004: 26–40; <https://en.wikipedia.org/wiki/Homosexuality>; https://en.wikipedia.org/wiki/Karl-Maria_Kertbeny)

Morbus Hungaricus Más nevein: *Lues Pannonica*, *Febris castrensis*, *Febris Hungarica*, *Prunella Ungarica*, *Febris militaris*, *Ungarische Krankheit*, *Ungarische Flecken*, *Febris maligna*, *hagymáz*. A *hastífusszal* vagy az úgynevezett *flektífusszal* azonosítható betegség. A terminus egészen a XVIII. századig eleven élt a nemzetközi orvosi nyelvben. A *tífusz* szó egyébként a görög *tüphosz* 'pára', 'gőz', 'láz' szóból ered. A *tífusz* (*typhus*) betegségnevet mai értelmében Magyarországon és nemzetközileg is csak a XVIII. század vége óta használják. A *Morbus Hungaricus* nevet a betegség azért kapta, mert az elsősorban Magyarországon vívott 15 éves háború (1591–1606) idején olyan erővel dühöngött és

akkora pusztítást tett mindkét seregben, hogy gyakorlatilag magának a háborúnak is a járvány vetett véget. A betegségnek a maga korában jelentős irodalma volt. A tuberkulózist *Morbus Hungaricus*-nak csak a XIX. század végi hazai sajtó keresztelte el, más nyelvekben ilyen értelme e kifejezésnek nincs (Weszprémi 1778: 356; Győry 1901; Kaiser 1977: 654–667).

Pulvis Pannonicus Spindler Pál a híres pozsonyi orvos által feltalált orvosság. Drágakövek (smaragd, rubin zafir) és elefántcsont, valamint igazgyöngy keveréke. Tífusz, himlő és kanyaró-ellenes szerként közel kétszáz éven át használták. Később, a XVIII. század közepétől a drágaköveket és a költséges hozzávalókat elhagyták belőle, és egyszerűbb, valószínűleg téglaporból készült változatát *Pulvis Pannonicus ruber incompletus* 'tökéletlen, vörös', vagy *minus pretiosus* 'kevésbé értékes' néven árusították. Az olcsóbb változat több német gyógyszerkönyvben is szerepelt a XVIII. században (Jungken 1732: 756–757; Magyary-Kossa 1929: 100, 1931: 384).

Pulvis Pannonicus Scretae Terra sigillata, smaragd, tormentillagyökér, fraxinellagyökér, egyszarvúszarv-reszelék, elefántcsont-reszelék, ópium, kámfor és egyéb keveréke. Az elnevezésben a *Screta* név mögött Heinrich Screta, az 1670-ben Heidelbergben doktorált orvos rejlik, aki *De febre castrensi maligna [...]* (Schaffhausen 1686, Dresden 1710, Basel 1716) címmel a *tífuszról*, vagyis a *magyar betegségről* is írt egy sokat idézett munkát (Jungken 1732: 757; Magyary-Kossa 1931: 384).

Species laxantes Rakoczi Gyógyszernev. A XVIII. század egyik hírhedt és tehetséges szélhámosa, Saint Germain márki (1696–1784), aki azt állította magáról, hogy ő valójában Rákóczi Ferenc és valamelyik Thököly-leány fia, kalandos élete során a legkülönfélébb módszerekkel igyekezett jövedelemre szert tenni. Még a gyógyszerészetbe is belékontárkodott. Előbb *Species laxantes Rakoczi*, majd *Species laxantes Saint Germain* fantáziánévén terjesztett hashajtó teakeveréke sokáig népszerű volt Európa-szerte. Magyarországon *pecsétetes teának* hívták. Ez a tea népszerűségét annak köszönhetette, hogy állítólag potenciajavító és fiatalító szer is volt egyben.

Nagy Béla következő előállítási módját ismerteti: „Nedvesíts meg permetezéssel vékony rétegben kiterített ötszáz gramm szennalevet és szitálj rá egyenletesen elosztatva száz gramm savanyú-borkősavas káliumport. Száírtsd meg a keveréket enyhe melegen, azután tégy hozzá száz gramm összezúzott édesköményt, háromszáz gramm bodzavirágot. Keverd össze az alkatrészeket egyenletesen. Kiadás előtt a teakeveréket újból keverd össze” (Nagy é.n. 127)

Tsömör A magyar *csömör* betegségnevet Milleter János 1717-ben, Leydenben kiadott disszertációja terjesztette el. Az értekezés nyugaton két ízben is megjelent. Milleter munkájának elején egyébként érdekes orvosföldrajzi versi-

ke olvasható az egyes népekre jellemző kórságokról, végén pedig függelék található a jellegzetesen magyar betegségekről. A csömör, amely a nemzetközi irodalomban általában *tsoemoer* írásmóddal jelent meg, valamilyen fej- és hasfájással, lázzal, hányással, étvágytalansággal jár, állítólag a túl zsíros étkezéstől támadó betegség a magyarok körében (Milleter 1717).

Ungarischer Hafer Tetüirtó por. *Pulvis contra pedicula* (Arends 1935: 273).

Ungarische Pestbeule Más néven *Pustula maligna, ungarische Pocken, heunsche Blatter, rosa Hungarica*. A magyar marha-exporttal Ausztriába és Németországba juttatott kiütéses betegség vagy himlőféle, 1572-ben említik e néven először (Magyary-Kossa 1931: 225).

Ungarische Salbe Babérolajból készített kenőcs. *Unguentum flavum c. oleo Lauri* (Arends 1935: 273).

Ungarisches Steinlacköl Szamármájolaj. *Oleum Jecoris Aselli* (Arends 1935: 273).

Ungarischer Tee Libatop-tea. *Herba Chenopodii* (Arends 1935: 273).

Ungarische Tropfen Rozmaringeszsz. *Spiritus Rosmarini*. Nagyjából a *Magyar Királyné Vízével* azonos készítmény (Arends 1935: 273).

Ungarisches Kraut Az *Althaea Officinalis*, azaz az orvosi ziliz egyik elnevezése a közép- és kora újkori német gyógyszerkönyvekben. Az *orvosi ziliz* 'fehérmályva' nyákoldó, vízajtó és gyulladásgátló hatású gyógynövény (Schneider 1974: 77).

Ungarisches Wasser Lásd *Aqua Reginae Hungariae*.

Ungerisch Wurz Az *Aristolochia clematitis* (farkasalma) egyik elnevezése a közép- és újkori német gyógyszerészeti szövegekben. A farkasalma mérgező növény, de készítményeit gyógyszerként is használták (Schneider 1974: 124).

Vinum Hungaricum A magyar borokat, elsősorban a tokajit, a XVI. század végétől, Európa-szerte orvosságként is fogyasztották. A *Vinum Hungaricum* vagy *Vinum Tokajense* (passum) a kontinens szinte összes gyógyszerkönyvében szerepelt a XVIII. század végéig, néhol a XIX. század elejéig is. Emésztésserkentő, roboráló hatásúnak tartották, de tüdőbetegség vagy tüdőgyulladás ellen is alkalmazták (Csoma–Magyar 2007; Magyar 2009: 337–344).

Vitriolum Hungaricum Más néven *athanor*. Johann Rudolf Camerarius (1578–1635) német orvostudós írja, hogy a római és a magyar vitriol a legjobb. Az *athanor* Paracelsusnál *arcanumként* volt használatos, egybeként elmebajok ellen

is alkalmazták (Camerarius 1626: 276; Ackerknecht 1979: 163–164).

IRODALOM

Ackerknecht, Erwin H. 1979: *History of the drug treatment of mental diseases*. Transactions and Studies of the College of Physicians of Philadelphia 3.

Arends, Georg. 1935 *Volkstümliche Namen der Arzneimittel, Drogen, Heilkräuter und Chemikalien*. Berlin: Verlag von Julius Springer.

Boissier de Sauvages, François 1768. *Nosologia methodica sistens morborum classes juxta Sydenhami mentem et botanicorum classes*. Amstelodami: De Tournes.

Bolányi Imre – Palatkás Béla 1962. *Magyar nevek a nemzetközi orvosi terminológiában*. Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár. Kézirat.

Camerarius, Ioannes Rudolphus 1626. *Sylloges memorabilium medicinae et mirabilium naturae arcanorum centuriae I–VI*. Augustae Trebocorum: Zetznerus.

Csoma Zsigmond – Magyar László András 2007. *Magyar füves- és gyógyborok*. Budapest: Agroinform Kiadó.

Györy Tiberius 1901. *Morbus Hungaricus*. Jena: Fischer.

Haller, Albrecht von 1758. *Disputationes ad morborum historiam et curationem*. Lausanne: Bosquet.

Kaiser, Wolfram 1977. *Morbus Hungaricus*. *Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde mit Zentralblatt* 65. 654–667.

Jungen, Johannes Helferich 1732. *Corpus pharmaceutico-chymico-medicum universale sive concordantia pharmaceuticorum*. Francofurti ad Moenum: Knochius.

Magyar László András 2009. *Medizinische Dissertationen über den ungarischen Wein im 18. Jahrhundert*. In: Friedrich, Christian – Telle, Joachim (Hrsg.): *Pharmazie in Geschichte und Gegenwart. Festgabe für Wolf-Dieter Müller-Jahncke zum 65. Geburtstag*. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft. 334–344.

Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek*. I. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

Magyary-Kossa Gyula 1931. *Magyar orvosi emlékek*. III. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

Matekovits György 2007. *Fogászati személynévlexikon*. Budapest: Dental Press Hungary Kft.

Milleter, Ioannes 1726. *De morbo Hungariae hagymaz, ejusque cura praecipue per specificum*. Halae Magdeburgicae.

Milleter, Ionnes 1717. *Disputatio medica inauguralis de morbo tsoemoer Hungaris endemio*. Lugduni Batavorum, Wishof (RMK 1072).

Nagy Béla é. n. *Gyakorlati gyógyszerészet*. Budapest: Athenaeum.

Reinesius, Thomas 1670. *Epistolarum ad Nesteros, patrem et filium conscriptarum farrago in qua varia medica et philologica lectu jucunda continentur*. Lipsiae: Goetz et Fritsch.

Schneider, Wolfgang 1974. *Lexikon zur Arzneimittelgeschichte*. Band V/3. Pflanzliche Drogen. Frankfurt am Main: Govi-Verlag.

Schröder, Johann 1718. *Vollständige und nutzeiche Apotheke oder Artzney-Schatz*. Frankfurt-Leipzig: Hoffman.

Takács, Judit 2004. *The Double Life of Kertbeny*. In: Hekma, Gert (ed.) *Past and Present of Radical Sexual Politics*. Amsterdam: UVA – Mosse Foundation.

Weszprémi István 1778. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. Centuria altera. Viennae: Trattner.

Mészáros Ágnes

Szótörténeti adatok a szociális ellátások tárgyköréből

III. A *járadék* szó szócsaládjának kialakulása

BEVEZETÉS Az egészség-gazdaságtan témakörének nagy forgalmi értékkel rendelkező szakkifejezése a *járadék* szakszó, amelynek kialakulásáról és szócsaláddá válásáról korábbi munkámban olvashatunk (Mészáros 2015: 42–46). A *járadék* szakszóhoz hasonlóan, a *járadék* szakkifejezés eredetét is a XIX. században kell keresnünk. Szily Kálmán Nyelvújítási szótárában megtaláljuk, hogy a *járadék* szó 'járandóság' értelemben már 1807-ben létezett, ez a jelentés azonban a század folyamán fokozatosan feledésbe merült. A szónak máig életben maradt másik jelentése Helmecczy¹ nevéhez fűződik, és a szótár alapján ennek az értelmezésnek 1832-re tehető az első előfordulása. Helmecczy nyelvújító tevékenységéről további részleteket tudhatunk Tolnai 1929-es tanulmánya alapján. Széchenyi nyelvi tanácsadója, Helmecczy Mihály vakmerő szócsonkításairól vált ismertté: „Helmecczy [sic!], ki a szavakat elmettzi” (Tolnai 1929: 186). Újtársai az 1830-as években kerültek a köznyelvbe, amikor Széchenyi lapját, a *Jelenkort* szerkesztette. A javasolt szavakat Széchenyi használta és ezzel együtt terjesztette is műveiben. A *Nyelvújítási Szótár* a *járadék* szó (1834) kitalálását is Helmecczy nevéhez köti, de a szófaj feltüntetése hiányzik.

A *járadék* szó szócsaládjának kialakulásáról nem találunk szótárainkban további adatokat, holott a későbbiek folyamán, egészen 2015-ig, mintegy 80 új származék szakkifejezés jelenik meg a szakszókincsben a szociális ellátások körének bővülésével. A *járadék* szó szócsaláddá válásának történetét az 1. táblázat foglalja össze.

A JÁRADÉK SZÓ SZÓCSALÁDDÁ VÁLÁSÁNAK NYOMA A JOGSZABÁLYOKBAN A XIX. század második felében írott törvények megörökítették a *járadék* szakkifejezés létezését és többféle jelentését. Lássunk néhány példát a jogszabályokból: Az 1867. évi XIII. törvény felhatalmazza a (pénzügy)minisztériumot vasutak és csatornák építésére nyújtott kölcsön

létesítésére meghatározott „évi *járadék* kötelezése mellett”. Ebben az értelemben a *járadék* a 'visszafizetendő kölcsön részletét' jelenti (ÉKSz¹). Az 1870. évi XXVI. törvényben szereplő *uradalmi járadék* szó azt jelentette, hogy a községeknek meg kellett adniuk, amely az uradalomnak járt: „a községek mindazon *uradalmi járadékokat*, melyeket a használatukban levő területekért az uradalomnak eddig fizetni, adni, beszolgáltatni, illetőleg teljesíteni kötelesek [...]”.

A *járadék* szóval más jelentésben találkozhatunk a jövedelemadóról szóló 1868. évi XXVI. törvénycikkben, amely a *járadék* szóval egyfajta jövedelemtípust nevez meg: amikor az „ápoló vagy életbiztosító intézetektől betételek folytán huzott *évi járadékokat*”² is a jövedelemadó alá sorolja. A tőkeamat- és *járadékadóról* szóló 1875. évi XXII. törvény szövegében szereplő *járadék* szóból képzett származékok is valamilyen jövedelemforrást jelentenek, például a *járadék-élvezmény* jelentéssűrítő szóösszetétel, a *járadék-összeg* birtokos jelzős szóösszetétel, valamint a *járadék* kifejező *életjáradék* jelentéssűrítő szóösszetétel és a *rokonsági évjáradék* minőségjelzős szó szerkezet.

A *járadék* szó 1907-ben jelenik meg balesetbiztosítási vonatkozásban „az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról” szóló törvényben. A biztosításban a *járadék* azt a pénzösszeget jelenti, amelyet a biztosító- vagy pénztintézet erre a célra korábban befizetett összegek alapján rendszeresen folyósít (ÉKSz¹). A *balesetbiztosítási járadék* minőségjelzős szó szerkezetből egyszerűsödött *baleseti járadék* műszó a mai szakszókincs része. Húsz évvel később, 1927-ben a törvényalkotók figyelmen kívül hagyták a korábban kialakult rövidebb szakkifejezést, és a *balesetekből folyó járadék* szó szerkezettel jelölték a juttatást, ám itt is a nyelvi gazdaságosság elve érvényesül, amely a körülményes szakkifejezéseket általában kiszűri a gyakori használatból. Párhuzamosan azzal, hogy az 1927-

1. A forrásokban a Helmecczy és a Helmecczy írás is előfordul. A tanulmányban az elsőt használom, kivéve az idézett szövegekben.

2. Az egyes idézetekben, megnevezésekben az eredeti helyesírást követem.

es és az 1928-as törvények a betegség és a baleset, valamint az öregség, a rokkantság, az özvegyesség és az árvaság esetére szóló kötelező biztosítás részleteit is szabályozzák, a szakszókincs is új szakszavakkal gyarapodik. Az új szakkifejezések többsége a járadékok valamilyen típusát nevezi meg, például az *árvajáradék* vagy a *tehetetlenségi járadék*. A juttatás folyósításával kapcsolatos tevékenységek megnevezése (*járadékmegállapítás, járadékleszállítás*) és a járadék kiszámításának módja (*teljes járadék, járadékrész*) is mind a szakszókincs gazdagodását eredményezik.

A korszakban kialakult szakszókincs számos elemét széles körben ismerjük ma is: például *öregségi járadék, özvegyi járadék, járadékigény, járadékszolgáltatás. A járadékos* ('aki járadékban részesül') szakszó főnévként 1927-ben jelenik meg és a mai szakszókincsnek is részévé vált. Melléknévként 1928-ban bukkan fel a jogi szakszókincsben, azonban a későbbiek folyamán nem szerepel többet a megvizsgált szakszövegekben.

Az 1933. évi VII. törvénycikk a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról többféle *járadék* bevezetésével gondoskodik. A hadiözvegyek, hadiárva és a hadirokkantak is részesülnek *járadékellátásban*. Ennek a jogszabálynak a járadéksegélyezését újítja meg a hadigondozásról szóló 1994. évi XLV. törvény a *hadigondozási/hadigondozotti járadék* bevezetésével.

Az államosítás csaknem teljesen megsemmisítette az 1950 előtti gazdag szakszókincset. Az 1975-ös társadalombiztosítási törvény mindössze az *öregségi járadék* szakkifejezést vette át az előző korszakból. A szabályozás a *tehetetlenségi járadék* helyett a *munkaképtelenségi járadékot* vezeti be, amely a szakszókincs általánosan használt elemévé vált. A *rendszeres szociális járadék* elnevezés szintén ebből a korszakból származik.

A rendszerváltás után kialakult szociális ellátórendszer meglehetősen szerteágazó és túlságosan gyakran változó intézkedéseket vezetett be. A jogszabályok szakszókincse ennek következtében tartalmazza az új járadéktípusokat: *mezőgazdasági járadék, balettművészeti életjáradék, vakok személyi járadéka, vállalkozói járadék, közszolgálati járadék, életjáradék személyi kárpótlás alapján, rehabilitációs járadék* stb. Továbbá új megnevezések az alábbiak: *járadékalap,*

járadékjogosultság, járadékszolgáltatási kötelezettség, járadékjellegű kötelezettség, járadékszolgáltató pénztár, egyösszegű járadék-megváltás stb.

A politikai rendszerváltások általában átszervezik a szakterületeket valamilyen új szempont szerint, és az adott szakma előző korszakokban alkotott szakkifejezéseinek többségét újakra cserélik. Erre a jelenségre is bőven találunk példákat: *álláskeresői járadék munkanélküli járadék* helyett, az *öregségi járadékot* pedig az *időskorúak járadéka* váltja fel (1. táblázat). A csere mindkét esetben előnyös, hiszen a járadékot élvező réteget udvariasabban nevezi meg az új szakkifejezés.

A rendelkezések minden egyes járadéktípus esetében pontosan meghatározzák a jogosultak körét és a juttatás összegét. A hatályos egészségbiztosítási törvény például megkülönbözteti a *baleseti járadékot* a 2007-ben bevezetett *rehabilitációs járadéktól*. A két járadéktípus között az egészségkárosodás mértékében van különbség. *Baleseti járadékot* az kaphat, aki 13%-nál súlyosabb egészségkárosodást szenvedett, a *rehabilitációs járadék* ennél sokkal súlyosabb esetekre vonatkozik. A jelenleg is igénybe vehető ellátások köre és megnevezése olyan bonyolult, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma tájékoztató összefoglalót bocsátott ki a szociális ellátórendszer felépítő hatályos intézkedésekről (vö. Szociális ellátások, EMMI 2015). Ahogyan a szociális ellátások körébe egyre több intézkedés tartozik, amelyek ma már a társadalombiztosítás (baleset-, nyugdíj-, egészségbiztosítás), a családtámogatás és a szociális segélyezés területére is kiterjednek, a szakszókincs egyre gazdagabbá válik, és a *járadék* szó szócsaládja is egyre inkább terebélyesedik.

A szócsalád bővülésével párhuzamosan idővel a *járadék* szó jelentése is megváltozott. Egy ma is működő biztosítási szolgáltató kft. értelmezésében a *járadék* szó olyan rendszeresen esedékes szolgáltatást jelent, amelyet a szolgáltatásra jogosító körülmények fennállásáig, vagy élethosszig utalnak (<http://proviti.hu/jaradek.html>).

A táblázat összeállítását a forrásokban felsorolt szótárakban és szógyűjteményekben szereplő adatokkal való összevetés segítette (erről részletesebben lásd Mészáros 2014a, 2014b, 2015).

1. táblázat: A járadék szó szócsaládjának szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
járadék (= járandóság)	1807	régi	NyÚSz.
járadék	1832	á. h. elem	NyÚSz.
járadékos (szófaj)?	1834	á. h. elem	NyÚSz.
<i>év-járadék, évi járadék</i> 'a visszafizetendő kölcsön részlete'	1867	régi	1867. évi XIII. tc.
<i>évi járadék</i> 'jövedelem', <i>életjáradék</i> 'jövedelem'	1868	régi (1927-ig) á. h. elem	1868. évi XXVI. tc.
<i>uradalmi járadék</i> 'az uradalomnak járó juttatás a község részéről'	1870	régi	1870. évi XXVI. tc.
<i>járadékadó • rokonsági járadék • járadék-élvezmény</i> <i>járadék-összeg</i>	1875	régi rég (1927-ig)	1875. évi XXII. tc.

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
balesetbiztosítási járadék baleseti járadék • járadékigény	1907	régi á. h. elem (2015)	1907. évi XIX. tc.
balesetektől folyó járadék • teljes járadék, részjáradék tehetetlenségi járadék • járadékösszeg özvegyi járadék • járadékos 'aki a járadékban részesül' (fn.)	1927	régi rég á. h. elem (2015)	1927. évi XXI. tc.
rokkantjáradék • járadékra irányuló igénybejelentés árvajáradék, félárvajáradék • biztosítási járadék járadéktörzs, járadékrész • fokozódó járadékrész • járadékpótlék járadékos (mn.) például járadékos gyermek • járadékleszállítás járadékmegállapító bizottság • járadékmegállapító eljárás öregségi járadék járadékszolgáltatás	1928	régi rég rég rég rég elavuló (1975, 1991) á. h. elem (1993)	1928. évi XL. tc.
hadiözvegyi járadék • hadiárva járadék hadirokkantsági járadék • járadékellátás járadéksegély • járadékmegváltás, járadékosztály járadékosztályú (mn.) ('járadékosztályba tartozó') például II. járadékosztályú hadirokkant	1933	á. h. elem (1994) rég rég á. h. elem (1994)	1933. évi VII. tc.
munkaképtelenségi járadék rendszeres szociális járadék	1975	á. h. elem (1991-2011) á. h. elem (2015)	1975. évi II. tv.
munkánélküli járadék járadékalap	1991	elavuló (2007-ig) új	1991. évi IV. tv.
egészségkárosodási járadék • kártalanítási járadék rokkantsági járadék megváltozott munkaképességű dolgozók átmeneti járadéka átmeneti járadék (növelt összegű) özvegyi/öregségi járadék • vakok személyi járadéka	1992	új új új új új új	1992. évi IX. tv.
járadékszolgáltatási kötelezettség	1993	új	1993. évi XI. tv.
időszaki járadék járadékszolgáltatás járadékjogosultság • járadékfizetés járadékszolgáltató (mn.) például járadékszolgáltató pénztár	1993	új új (régiből 1928) új új új	1993. évi XCVI. tv.
mezőgazdasági szövetkezeti járadék életjáradék tulajdoni kárpótlás alapján életjáradék személyi kárpótlás alapján		új új új	1993. évi CXV. tv.
mezőgazdasági járadék	1993	új	1993. évi CV. tv.
járadékosztály (volt) hadiárva járadéka • hadirokkant-járadék hadigondozott családtag járadéka hadigondozási/hadigondozotti járadék	1994	új (régiből 1933) új új új	1994. évi XLV. tv.
vállalkozói járadék	1997	új	217/1997. (XII. 1.) Kormr.
időskorúak járadéka	1997	új	1997. évi LXXX. tv.
rehabilitációs járadék • mezőgazdasági szakszövetkezeti járadék	1997	új	1997. évi LXXXI. tv.
egyösszegű járadékmegváltás	1998	új	1998. évi LXVI. tv.
kártérítési járadék	1998	új	1998. évi LXX. tv.
járadékjellegű (mn.) például járadékjellegű kötelezettségek	2000	új	http://cegvezetes.hu/2000/12/vegelszamolas/
álláskeresési járadék • közszolgálati járadék, bányász dolgozók egészségkárosodási járadéka	2007	új új	2007. évi LXXXIV. tv.
egészségkárosodott személyek szociális járadéka balettművészeti életjáradék átmeneti bányászjáradék	2011	új új új	2011. évi CXCI. tv.

Magyarázat: á. h. elem = általános használatú elem (lásd bővebben Kiss–Pusztai 2005: 39)
szürke szöveghiemelés: az adatközlő szótárt jelöli (lásd bővebben Mészáros 2014a)

ZÁRÓ GONDOLATOK Szily Kálmán 1901-ben *A magyar nyelvújítás szótárának* előszavában azt írja, hogy a magyar nyelvújítás krónikáját szótáralakban örökíti meg. Vallja, hogy művében igyekezett mindig visszamenni az első forrásra, és reményét fejezi ki, hogy munkája az olvasókat további kutatásokat fogja ösztönözni, mert lesznek majd olyan kutatók, akik bebizonyítják, hogy léteznek korábbi előfordulások is.

A XX. és a XXI. századi nyelvtörténeti szótáraink nem követik teljes egészében a magyar nyelv szókészletének gyors ütemű változását: gyarapodását és fogyatkozását. A szótörténeti adatokat közlő sorozat ezt a hiányosságot kísérli meg mérsékelni. Megtiszteltetés továbbá zárszóként Szily Kálmán (1901: VII) gondolatait idézni: „Ha állításaim bárkiben felkeltik az ellentmondás szellemét, az lesz az én munkámért a legnagyobb jutalmam.”

IRODALOM

ÉKSz¹ = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ÉKSz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gerstner Károly 2003. A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A Magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–158.

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiss Gábor 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.

Mészáros Ágnes 2014a. Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. *Magyar Orvosi Nyelv* XIV/1: 38–43.

Mészáros Ágnes 2014b. Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete I. rész: A pénzügyi alapokat kifejező szakszókincsek kialakulása. *Magyar Orvosi Nyelv* XIV/2: 95–98.

Mészáros Ágnes 2015. Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete II. rész: A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása. *Magyar Orvosi Nyelv* XV/1: 42–46.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.) 1902–1908. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III*. Budapest. 1890–1893.

NyŰSz. = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Budapest.

TESz. = Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tolnai Vilmos 1929. A nyelvújítás. (Befejező közlemény). In: Szinnyei József (szerk.) *Nyelvtudományi Közlemények* 47/2 Budapest MTA, 161–252.

Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

Szociális ellátások 2015. EMMI (www.csaladitidakozo.kormany.hu) [2015] (Letöltés: 2016.02.19.)

A járadék fogalma: (<http://www.proviti.hu/jaradek.html>) (Letöltés: 2016.02.22.)

Járadékjellegű kötelezettségek: (<http://cegvezetes.hu/2000/12/vegelszamlas/>) [2000] (Letöltés: 2016.02.22.)

Törvénytárak: (www.1000ev.hu) és (<http://mkogy.jogtar.hu/>) (Letöltés: 2016.02.20.)

„A változás éppoly biztos jele egy nyelv életének, mint egy élőlény esetében az anyagcsere meg a növekedés.”

Tótfalusi István

44 tévhit a nyelvekről és a nyelvünkötől, 2016.

Nyáry Szabó László

COPD – magyarul *kehesség*, avagy hogyan lett a *keh* szavunk *céópédévé*?

„Nyomorult az a nemzet,
amely tudományt csak idegen kútfőből meríthet.”
Apáczai Csere János

Nyomorúságos és angломán az idegen betűszók használata olyan dolgokra, melyeknek ősidőktől fogva létezik magyar neve. Ilyen ősi szavunk például a *kehesség*, amely helyett ma – másokat majmolva – magunkra erőltetjük a semmivel sem tudományosabb, ellenben (anya)nyelvidegen betűszót, a COPD-t, azaz – ahogyan ejtik – a *céópédét*. Talán nem mindenki tudja, mit is jelent e nemzetközi betűszó: Chronic Obstructive Pulmonary Disease, azaz Idült (Lég)(el)záró Tüdő Betegség. Tehát magyarba ültetve akár ILTB vagy IETB alakokkal is helyettesíthetnénk. *Hintázó hurutként* a már félig magyar KALB, a „Krónikus Aspecifikus Légúti Betegség” változatot is mondhatnánk, de minek tennénk? Ott van nekünk a régi magyar szavunk! Nem lehetünk szellemileg annyira külözöztök, sem annyira gerinctelenek, hogy korokon átívelő, elemi magyar szavainkat eldobjuk az idegenekért. Magyar orvosi nyelvünk több méltóságot érdemel. Önálló orvosi nyelvünknek nagy múltja meg jövője van! Csak ragszkodnunk kellene szókinsörökségünkhöz.

E betegség, kórkép vagy inkább tünetkör (szündroma/σύνδρομα) elnevezése azért sem mellékes, mert már ma is a 4. leggyakoribb halálok a nyugati világban, de egy évtizeden belül fölüzdi magát a dobogóra is (a WHO jelentése szerint). A „jól fejlett” Amerikában már ma is dobogós.

A COPD BETEGSÉGNÉV ELŐZMÉNYEI A közép- és kora újkori orvosi nyelvben még nem *bronchitist* emlegetnek, egészen a 18. századig, vagyis még az újkorban is – mai szakfűlnek szokatlanul – a *bronchus* és a *catarrhus* volt a *hörghurut* és – annak idült változata – a *kehesség* legerterjedtebb megjelölése (deák terminusa). E betegségkört bő háromszáz éve igekeznek Európa orvosai leírni az *emphysema* és a *bronchitis chronica* bizonytalan „vegyesházasságaként” vagy éppen „fattyaként”. A svájci Bonet (1679), majd a talján Giovanni Morgagni (1769) után a szkót Matthew Baillie (1789) értekezett e tünetkőről a „rongytüdő” (szerző) avagy tüdőátulat

(*emphysema*) szemszögéből. Charles Badham, londoni orvos, a *bronchitis* névadója (1814-ben) mint nyomorító kórképet írta le az idült bronchitist és bronchiolitist. A *bronchitis chronica* kifejezés 1808-tól vált megszokottá, majd általánossá. A (francia)breton René Laënnec – a sztethoszkop, a később általánossá, sőt orvosjelképpé vált phonendoszkop ősenek fölatalója – írta le először (1821-ben) a *keh(esség)et* orvosilag az *emphysema* és a *bronchitis chronica* társításaként (Laënnec 1819; Rougin 2006). 1846-ban a (dzsordí) angol John Hutchinson fölatalálta a légzimércét (szerző.), a *spirométert*. Így már megnyílt a kapu e homályos határvonalú betegség biztosabb kórismezéséhez. Azután a francia Robert Tiffeneau és Pinelli (1947-ben) a vitálkapacitás időzített mérésével még tisztábbá tette e borús, kóros képet (Tiffeneau 1947, Ziment 1991).

Számtalan betűszó bukkant föl a névötlelésben a 20. század közepének máig nem múltó divatjaként. Veszendő betűszók alapjául szolgáltak e szabatosabb körnevezetek is:

Chronic Airflow Obstruction – CAO,
Chronic Obstructive Bronchopulmonary Disease – COBD,
Chronic Obstructive Lung Disease – COLD,
Diffuse Obstructive Pulmonary Syndrome – DOPS és
Nonspecific Chronic Pulmonary Disease – NCPH.

Sok-sok ígératesebb nevezéktani előzmény – mint például a *COLD* – után éppen fél évszázada bukkant föl a *COPD* elnevezés. Döbbenetes, hogy nem is tudjuk bizonyosan, kitől is származik. Mai tudásunk szerint dr. William Briscoe használta először a 9. Aspen Emphysema Konferencián 1965-ben. A londoni születésű tüdőgyógyász – az észelszívás anti-Golf-áramában – 1951-ben Amerikába vándorolt ki, ahol a Pennsylvaniai Egyetemen, majd a Columbia Egyetemen tanított, később a New York Hospital – Cornell Medical Center Tüdőosztályának vezetőjeként dolgozott az idült hörghurut (*bronchitis chronica*) és a rongytüdő (*emphysema*) szakértőjeként.

KEH, KEHESSÉG A kényszeredett betűszó, a *COPD* fél évszázados múltjával szemben él a *keh* vagy modorosab-

ban a *kehesség* – írott formában is – fél évezredes, jól beágyazott magyar hagyománya. Mitől is lehetne hitelesebb magyar anyanyelvhasználatunkban saját összavunknál a – nem is éppen jól sikerült névújítás? Eljön az idő, és ez a betűszó is elavulttá válik. Talán már el is jött! Ahogyan – rövid virágzás után – számtalan hasonlatosan divatos betűszó (*PRIND*, *GORD*) is elenyészett már az elmúlt félszázad zűrés szóforgatagában. A magunk vén *kehe* túlél(het)i még a *COPD*-t.

A *keh* szavunk ‘légszomjjal és köhögéssel járó betegség’ jelentésben már 1550-től írott alakban is adatolható; *kehes* képzett alakja pedig ‘légszomjjal és köhögéssel járó betegségben szenvedő’ jelentéssel már 1533-tól (TESz.).

E kórkép hajdani gyakoriságához bizonyára hozzájárultak a középkori füstös konyhák is, mint a társadalmi érintkezés legtermészetesebb fedett helyei is. A „nyugati házfajta” ráadásul sokáig egy légterű volt. A Pannónia – azaz Dunántúl – területén általános „füstsház”-ból az ajtón távozott a füst egészen az Alföld felől terjedő szabadkémény XIX. századi megjelenéséig (Bárh 1982). A ház lelke és legmelegebb helye úszott a füstben, már a dohányzás föltalálása előtt is. Így hát a szarmaták óta nálunk táborozó (tüdő)gümőkór; a *Morbus Sarmaticus* (Szabó é. n. b) – tévesen bennünket gyalázó névén „*Morbus Hungaricus*” – terjedésével a *keh* (kór)képe is gomolygóbb és homályosabb lett...

Máriássy János orvoságos könyve az 1600-as évek elején is *keh* alakban említi e betegséget és *kehesz* alakban a benne-töle szenvedőt (Máriássy 1614–1635); Révay István könyvében 1662-ben e kórság *kéh*, meg *köh* alakban is előfordul, míg a beteg (ló) *köhes*, de még *kihes* alakban is fölbukkan (Révay 1662).

Becskereki Váradi Szabó György a Medicusi és borbélyi mesterségben 1700 táján, a veres virágú mályvarózsát ajánlja

1. ábra: Théobald Chartran: René Laënnec sztethoszkoppal vizsgál hallgatói előtt a Necker Kórházban, Párizsban.

borban főzve – a fogalomként már megszilárdult – *keh* orvoslására (Becskereki Váradi Szabó 1698–1703; Hoffmann 1989). Ahogyan a *bogár* szavunkról is el lehetett döntení – Bugát Pál nagy szóteremtése, a *rovar* nyomán –, mely jelentéskörben éljen tovább tudományosan, úgy a *keh(esség)et* is lehet tudományos névként használni. A *bogár* Biharban azonban ma is jelenti még a ‘méh’-et is (sőt a Sárreten főleg azt!), míg a tudományosságban jelentése – a *rovar* föltalálása óta – a kemény szárnyfedelűekre korlátozódott. Bár Biharban, a Sárreten – tudomány ide, vagy oda – a méhészek máig is megrögzötten „bogaraznak” (Dr. Szabó é. n. a, b).

Jelenthet hát ekként a *keh* is tudományosan egy kicsit mást – akár a nem gümőkóros vagy éppen az idült köhögést meg légszomjat, – ha ezt a tüdőgyógyászok is így látják.

A *kehesség* – a magyar *COPD* – mára többnyire már csak tájnyelvi elemként maradt fenn, leginkább lóra mondvá (Tótfalusi 2001). De magam is hallottam még betegemet – asszony a férjét – *kehesnek* említeni, a nem is olyan „sötét” Biharban, a Sárretnél Sás falujában (Mezősas) a Peselő patak partján jó két évtizeddel ezelőtt. (Dr. Szabó é. n. a). (Sokat tanulhat a figyelmes és (meg)értő orvos a betegetől is, az bizonyos!)

A *kehes* – idegenkedőn *COPD*-s – beteg rendre köhékel, azaz *kehékel*. Hajlamos a hurutosodásra, abban súlyosabb tünetektől szenved, és nehezebben gyógyul. A légszomj meg a zihálás testi (meg)terhelésre, bármi erőfeszítésre fokozódik. Ezt a magyar népi megfigyelés mind jól tudja. Nevén is nevezi. Sőt a tüneteit is rendkívül gazdag árnyalatokban jellemzi.

A csaknem hatvan éve (1957-ben) mögjelönt *Szegedi* szótárban Bálint Sándor is jegyzi *kehös* (‘kehességben szenvedő’), vagy éppen még a kór föl-föllángolását is jelentő *kehösködik* (‘kehőségben betegösködik’) alakokban is. Sőt még rövid, ősi *keh* tövében is mögörizte egy kortárs, 20. századi adatközlőtől: „*Lappang ebbe a lóba a keh.*” Sőt: „*Mögállította a kuppec a kehöt...*” Nem keverendő e betegség persze magával a köhögéssel, hiszen az szegedi tájnyelvünkben csakis *köh*-tővel szerepöl: *köhent*, vagy *köhént*, *köhög*, sőt *köhög-pöhög* (ha nehezen lélegezve köhög az angolkodón „pink puffer” beteg). Korábban a *köhécsöl* ritkább *kohácsol* alakjában is élt, sőt Dugonics András mög még egyenősen *köhéncsol* alakban is említette a „Cserei”-ben (1808-ban). De alsóbb-felsőbb légutainkra még szólásmondás is akad a köhögésről Szegedön: „*A szögénységöt, mög a köhögést nem lehet étitköni.*” (Bálint 1957)

Egy sokkal ifjabb dunántúli tájszótárunkban, a *Koppány menti* tájszótárban a tősgyökeres Szabó József professzor meg *kehés* alakban emlegeti a *COPD*-s beteget. E vidéken azonban még a köhögő betegséget is *kehe* néven ismerik, ahol az ilyen beteg nem is annyira köhög, hanem inkább *kehüll* meg *kehüdöz*, vagy éppen *kehicsüll* (‘köhécsel’). Aki meg csak *köhint*, az is inkább *kehint*. De azt is mondják

a Koppány (patak) vidékén, hogy: „A kehes ló nem ér egy biciglit!” (Szabó–Sz. Bozóki 2000).

Tájszótárainkon túl a kihaló népnyelv öregjei máig természetességgel köhögik a *kehességet* szerte e Kárpát-Hazában. Fölösleges hát az idegen szavakkal a *nemzetköziség* pajzsa mögé rejtőznünk a tisztas magyar nyelvhasználat felelőssége előtt –, különösképp, ha még mindig itt él velünk népünk ízes anyanyelvi leleménye.

Ahogy Bősze Péter professzor úr, a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat alapítója mondotta: „A nyelvhasználat a nyelv lélegzése”. Eleget túrtük már idegen nyelvek fojtogató divatját! Ne csak kehegjünk, meg köhögjünk, lélegezzünk is végre magyarul!

IRODALOM

- Bálint Sándor 1957. *Szegedi szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 709, 823.
- Bárh János 1982. *Magyar népi építészet*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Becskeréki Váradi Szabó György 1698–1703. *Medicus és borbélyi mesterség*. In: Hoffmann 1989. 341–434.
- Dugonics András 1808. *Cserei*. Szeged.
- Máriássy János 1614–1635. Egnéhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok. Hoffmann 1989. 53–75.
- Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicus és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged: József Attila Tudományegyetem.
- Révay István 1662. *Próbálás bizonyos orvosságok (1666)*; Pekler György másolatában (1693). Hoffmann 1989. 267–294.
- Szabó József – Sz. Bozóki Margit 2000. *Koppány menti tájszótár*. Szekszárd: 11, 127.
- Dr. Szabó László (é. n. a): Bihar-Sási tájszójegyzék (kézirat)
- Dr. Szabó László (é. n. b): Szabó-szótár (digitális kézirat)
- TESz. = Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó. 425. oldal
- Tótfalusi István 2001. *Magyar Szótörténeti Szótár*. Budapest: Anno Kiadó.
- Laënnec Rene Theophile Hyacinthe 1819. *De l'Auscultation Médiate ou Traité du Diagnostic des Maladies des Poumons et du Cœur*. Paris: Bros-son & Chaudé.
- Roguin, Ariel 2006. Rene Theophile Hyacinthe Laënnec (1781–1826): The man behind the stethoscope. *Clinical Medicine & Research*. IV/3: 230–5.
- Petty, Thomas L. 2006. The history of COPD – *International Journal of COPD* I/1: 3–14.
- Ziment, Irwin 1991. History of the Treatment of Chronic Bronchitis. *Respiration* 58/1: 37–42.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

- Ananya Mandal, MD 2016. History of Chronic Obstructive Pulmonary Disease (<http://www.news-medical.net/health/History-of-Chronic-Obstructive-Pulmonary-Disease.aspx>Feb 16) (Letöltés: 2016. május 25.)
- DR. WILLIAM A. BRISCOE; *The New York Times* (publ. December 22, 1985) (<http://www.nytimes.com/1985/12/22/nyregion/dr-william-a-briscoe.html>) (Letöltés: 2016. május 25.)

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Már kiéhezetten vártam az ilyen MONy-beli cikkekre! Igen, az ilyen eszmefuttatások szellemi táplálékot jelentek. Nyáry Szabó László gondolataival több szempontból is egyetértek.

1. Tiltakozik a mindent elárasztó angol kifejezések ellen. Félti a magyar orvosi nyelvet.

Anyanyelvünkben számtalan helyen éktelenkednek a magyar szavakat kiszorító, eltaposó angol kifejezések. Nemcsak cikkekben, hanem az utcán is.

Nem az angol nyelv ellen tiltakozik, annak megvan a jó helye a nemzetközi kapcsolatokban, az angol nyelvű közleményekben, előadásokban.

2. Tiltakozik – a *COPD* ürügyén – az egyre gyakoribb, angol eredetű betűszók ellen. Manapság a szakcikkek olvasásakor szinte külön szótárt kell használnunk, hogy lefordíthassuk a betűszókat magyarra, érthetőre. A *COPD* tolakvó terjedése ellen a *kehességet* hívja segítségül.

De jó volna, ha ilyen egyszerűen lecserélhetnénk a *COPD*-t *kehességre*! A legnemesebb szándék is elhal, ha az illetékesek nem állnak ki mellette. Mit szólnak a tüdőgyógyászok? Aki *COPD*-s, az *kehes*, *köhög*, *kehűdöz*, de aki *kehes*, *köhög*, *kehűdöz*, az nem mindig *COPD*-s. Nem tudom elképzelni, hogy a családorvos valakit *kehesség* miatt vesz betegálmányba. Talán a beteget is tiltakozna: „Nem vagyok én ló!” Sok évtizeddel ezelőtt a környezetemben valóban csak lóbetegség volt a *kehesség*. Ma a *kehes* meg a csaknem szinonimájának tekinthető *göthös* a köznyelvben (*Kehe vagyok! Göthös vagyok!*) többnyire köhögéssel együtt járó betegségeket jelent, nem kimondottan *COPD*-t. Vajon mit ért a versében Tarbay Ede *kehesség* alatt?

„Kehe vagyok, mint szőlőfürt a tőkén,
ha elfeledték szüretkor metszeni...”

Amivel nem értek egyet: néhány szó (sztethoszkop, phonendoszkop, szünetoma). Ezek írásmódjában már megállapodtunk, nem lépnék vissza. A szándékosan szövegíes szavait meghagynám, beleillenek ebbe a cikkbe.

A cikk megjelentetését nagyon jó gondolatnak tartom. Olvasói bizonyára megértik a lényegét: Beszéljünk magyarul!

Jászberényi Miklós

A legfontosabb törekvés a cikkedben, nagyon helyesen és világosan átérződik. Ez pedig a *COPD* kifejezés eltüntetése. Ehhez ugyanakkor magyar megfelelőt kell találni. Kérdés van-e?

Sajnos, mint mindannyiszor a népnyelv csak egy gyűjtőszót kínál az idült sorvasztó tüdőbetegségekre. Ez persze mind állatra (ló), mind emberre vonatkozik. Természetét tekintve lehet elzáródásos és szűküléses. Állatnál például egyértelműen inkább szűküléses, szervi porbelégzési alapon kifejlődő túlérzékenységi pneumonitis. Embernél lehet fertőző (maga a tüdőcsúcshurut is) vagy porbelégzéses, tehát szűkülés.

Azt kell tehát világossá tenni, hogy szakmailag nem tud indokolttá tenni a jelentés leszűkítését. Ugyanis ez Prokrusztész-ág lenne.

A tüdőgyógyászatban nyelvészetileg a *COPD* elnevezéssel van az egyik legnagyobb gond. Ezt kell orvosolni, még annak árán is, hogy önkényesen szűkítjük a *kehesség* jelentésmezejét.

Nem az a kérdés ugyanis, hogy *kehesség* csak a *COPD* lehet-e. Természetes, hogy nem. De alkalmas-e ennek a lassan, légúti tünetek révén megnyomórító, sorvasztó tünetcsoportnak a leírására? Igen! Tökéletesen. És ez a cél. A többi részedről csak feldobott labda kötözködésre.

Nem becslöm le a népnyelvet.

Amely mindenkit zavar, szerintem ez a *COPD*, amivel tudatlanok fel akarnak vágni és távolságot tartani. – Ez bőven lehet *kehesség*. Ha hangsúlyozod, hogy jól tudod: A *kehesség* eredeti jelentése nem teljesen feleltethető meg a *COPD*-nek, de magyartására kiválóan (ha nem egyedül!) alkalmas. Mindenképp jobb, mint több más száz elfogadott (*zongora*, *rovar*).

Losonczy György

Érdekes és megfontolásra érdemes dr. Nyáry Szabó László fejtegetése arról, hogy az idült elzáródásos tüdőbetegség (*Chronic Obstructive Pulmonary Disease* – *COPD*) a magyar orvosi nyelvben *kehességként* is említhető lehetne. Egyetértek a törekvéssel, hogy minél inkább magyar szavakat használjon az orvosi szaknyelv. A *kehesség* sok száz éves fogalma pedig – ahogy az írásban olvasható – esetleg lefedi azt, amelyet manapság a *COPD* betűszóval említünk. Első olvasatra a *kehesség* bizonyos tréfás tartalmat, illetve állatgyógyászati vonatkozásokat jelenít meg (Magyar Értelmező Szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972). Ez azonban nem feltétlen volna akadálya a embergyógyászati elterjedésnek.

A *COPD* betűszó beleivódott a tüdőgyógyászati nevezéktanba. Bár viszonylag új keletű betegségnév, ahogy dr. Nyáry Szabó László erre utal is. A tüdőgyógyászat hosszú évtizedekig a tuberculosissal foglalkozott, a *Mycobacterium tuberculosis* okozta fertőző tüdőbetegséget *specifikus tüdőbetegségnek* hívták. A 60-as években óriási mértékben csökkent a specifikus tüdőbetegek száma világszerte, robbanásszerűen megnőtt viszont az idült elzáródásos légúti betegségek száma. A cigaretta a 40-es években vált tömegesen elérhetővé, ezért jelent meg az új tömeges betegség 20 évvel később, a 60-as években. Hívták ezt a kórképet *krónikus*

specifikus légúti betegségnek (*KALB*) is, utalva arra, hogy egyrészt nem TBC-ről van szó, másrészt a kórkép döntő eleme a légúti eldugulás. Az északi féltekén dohányfüst be-
légzése képezi a *COPD* fő kóroki tényezőjét. A 3. világban is gyakori, de ott a sárkunyhókban folyamatosan égő tűz füstje vezet tömeges megjelenéséhez. A *COPD* kórfolyamatáról és állandóan megújuló kezelési lehetőségeiről könyvtárnyi tudás gyűlt össze. A betegség pontatlannak tűnő nevében nem az elégtelen tudományos ismeret, hanem ellenkezőleg, az immáron sok évtizedes kutatás eredményei tükröződnek. A tüdőgyógyászatban belül az alsó légúti elzáródással járó kórképek (*COPD*, asthma bronchiale, bronchiolitis, cisztikus fibrosis stb.) külön tankönyvfejezetet képeznek, e kórképek elkülönítő kórisméje nem egyszerű, de mindennapi feladat.

Vajon a Nyáry Szabó doktor által a *kehességről* gazdagon összegyűjtött orvostörténeti adalékok milyen tüdőbetegekre vonatkoztathatók? *COPD*-s betegekre? Nem valószínű, mert a korai svájci, olasz, francia és brit szerzők által *kehességnek* nevezett kórkép(ek) aligha kapcsolódhattak a rendszeres cigarettázáshoz, vagy a száraz, égő trágya füstjének évtizedeken keresztül belégzéséhez. (A pipázásról és a szivarozásról nem tudjuk biztosan, hogy *COPD*-t váltanának ki úgy, mint a cigarettázás.) Sokkal valószínűbb, hogy emberben (de igavonó állatokban pedig bizonyosan) légúti fertőzések (például gümőkór, visszatérő virális vagy egyéb bakteriális fertőzések) okozhatták a *kehességet*. A tehát minden bizonnyal légúti fertőzésekkel kapcsolatos kórállapot lehetett a régi időkben. A *COPD* viszont nem fertőző betegség. (Más kérdés, hogy heveny fellángolást gyakran légúti felülfertőzés váltja ki.)

Magyar László András

Eloolvastam dr. Nyáry Szabó László cikkét a *kehességről*. Szerintem minden idegen szakkifejezés, különösen pedig idegen betűszó felváltása (hagyományos, és nem erőltetett) magyar szóval helyes igyekezet. Kérdés persze, hányan veszik át, és hányan fogadják el az egyre amerikai-angolosabb szakirodalomban az efféle szóújítást? A *Magyar Orvosi Nyelvnek* azonban részint az a feladata, hogy az ilyen törekvéseknek teret adjon, vagyis a cikk közlését én mindenképpen javaslom.

Néhány megjegyzésem azonban lenne.

Egyrészt a közép- és kora újkori orvosi nyelvben még nem *bronchitist* emlegetnek, hanem *bronchust* vagy még pontosabban (ha 'kehességről' van szó) *catarrhus*. A XII–XIII. századi diétetikai tanácsadó, a *Regimen Salernitanum* egyik hexameterpárja szerint ugyanis

„Si fluat ad pectus dicatur rheuma catarrhus,
si ad fauces, bronchus, si ad nares, esto coryza”

vagyis

„Hogyha tüdődbe folyik nyákokod: neve benne 'catarrhus',
'bronchus' a torkodon, ám, ha az orrodra éri: 'coryza'.”

Másfelől szeretném felhívni a szerző figyelmét a Hoffmann Gizella által szerkesztett *Medicusai és borbélyi mesterség* (Bp., MTA, 1989) című, XVI–XVII. századi orvosi és állatorvosi szövegeket tartalmazó szöveggyűjteményre, ahol a *keh* és a *kehesség* szó vagy harmincszor fordul elő, gyakran más és más értelemben, embernél, állatnál egyaránt, vagyis „eredeti” jelentésének pontos meghatározása igen nehéz. (Ez persze nem jelenti azt, hogy ma ne lehetne e jelentéseket szűkíteni.)

Harmadrészt én a cikk szövegében kerülném az olyan nyelvi nyencségeket, mint a kókány, szkót, a „mög még egyenössen.... említötte”.

Negyedrész a sztetoszkópot helyesebb lenne így írni, hiszen meglehetősen elterjedt a használata, vagyis nem kéne az akadémiai görög betű szerinti átírás szabályait erre a köznyelvi-vé vált szóra is alkalmazni. És hát a sztetoszkóp, mint tudjuk, nem azonos a fonendoszkóppal.

Szóval ezt a néhány meggondolnivalót találtam. Egyébként a cikk javaslatával és megállapításaival egyetértek.

Szabó T. Attila

Azt hiszem, ez az írás jó alkalom volna egy új *MONY-rovat* indítására, mondjuk például „Digitálisnyelv: új/j/ítások” (sic!) címmel. A rovatba azok az újonnan terjedő nemzetközi orvosi szakszavak kerülhetnének, melyek évezredek magyar szavakkal is kifejezhetők. Ez azonban elképzelhetetlen a régi szó (a régi nyelvben többnyire orvosilag pontatlan fogalomi kereteinek) új tartalommal való pontos kitöltése nélkül.

A cikkben idézett *keh*, *kehes*, *kehesség* akár az „*orvosnyelvészet*” (*medicolongvistica hic loco!*) állatorvosi lova is lehetne – hogy „facsarintsunk” még a témán. Tény az, hogy az első magyar orvosi nagymonográfiában, Váradi Lencsés György *Egész orvosságról való könyvben, azaz Ars medica* című kéziratában nincs rá adat (Szabó–Bíró 2000, 2016). Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban* is csak lóra vonatkoztatva fordul elő (Szabó T. szerk.):

KEH: keh 1. emfizem pulmonar (la cai), tignafes; Dampf. 1639: (A lovat) en Oruoslam megh, s az keh, igen foitogattia vala, megh en tekevek (!) a ő haját az zabolajara s fel köttem az szajat: s ugi hajjam el [Mv; MvLt 291. 185a. — aElírás tekerek h.?). 1654/1696: igen el hala méne-sem sok esztendőben keh miatt [Medgyes; Bállt 46]. 1683: adattam gondviselese ala Másod rendbeli hat fekete farkú s Serenyű Fakó lovakat, Mellyek között is edgik . ugi tán-torog Szenan leteben keh is ismerszet benne [UtI]. 1812: ezen Lo erőssen köhög, es ugy látzik, hogy a' kejure (!) nagy hajlandósága van [DLt 645 nyomt. kl]. 1842: 2l Ló gyenge . egyéb aránt is a' Kehe folytogatta [Dés; DLt 564]. 1843: az égyik Csikóm a Kehe mihán ugy meg romlot, hogy az Isten tudója mikor lesz ki epülendősége [Bözödújfalú U; Pf Kovács Sándor lev.]. Szk: folyó ~. XVIII. sz. eleje: Az melly lovat ä folyó keh háborgat kigyó fű gyükérel valo

praxissal kell elejt venni de ha ä torkan gyült egybe, ó há-jat tyukmony fejérel, eczettel, foghagymával egybe kell keverni, gyengén meg kel melegiteni kétt tyúk tojás hajba kel öntení a lovat vagy hanyotta kel döjteni, vagy fel kell kötní az orrát s béllé kel az orrába tölteni, az orvosságoth mind ä kett orra lyukába, egy egy tyúk tojás hajjal, ä tyúk tojás hajatis bele kel az orrába rontani, vgy kel mind ad-dig tartani még le nyeli [JHb 17/10 lótarási ut.]. 1722: az Komanai Gyermek lovakalis szaporniczások ., de én inkább csak foljo keh(ne)k gondolom [KJ. Rétyi Pé- ter lev. Fog-ból] * száraz ~. 1824: Egy barna pej mintegy 10 Esztendő Kanta .. mintegy tizenkét markos száraz kehebe vagon [DLt 164 nyomt. kl]. 2. kehes váladék; secretie/mucozitate (la cal emfizimatos); dämpfíger Ausfluß. 1763: (A) Kancának az egjik órán igen erőssen foy a kehe [Kóród KK; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.].

KEHES: 1632: egy roz hituan gjernek lo igen kehes [Fog.; UF 1, 177]. 1639: igen kehes vala az lo [Mv; MvLt 291. 185a]. 1682: Sescsori István Ngto Etekfogojk hozot Hbesfalvarol tizen egi fakó Lovakat .. kik közül kettő Inpokos, harmadik kehes [Görgény MT; UtI]. 1686: Máramarosi Kamara haztol. behajtott Ménes Szam • Mén lovak. Egi holdos kehes sárga kisedlő 1. Egi kék szürke kehes béna Török lo 2. Egi vén Tiszta fejer kehes béna ros menlo [UtI]. 1687: Szürke kehes gyermek lo nro 1 [Bucsum F; MvRKLev.]. 1767: az köze- lebb Mult Télen két Nyomorék Kanta itt Koro-don meg döglött, mellynek égyike Erös kehes, a' másika el Nyomorodott Ször-férges volt [Kóród KK; Ks 19. I. 8]. 1774: Simon Mihály adott ell egy Meczetlen Mag Lovat, mintegy 13. esztendő kehes volt [Vécke U; LLt Vall. 202]. 1798: A Hámból ki mustrált kehes Luczi kanc- á t pénzen el adtam [H; Ks 108 Vegyes ir. 47]. 1822: Egy szeg sárga kitsi erőssen kehes .. kanta [DLt 163 nyomt. kl]. — L. még ÁRÉ 139; HSzj almás-sötétszürke al.; RSzF 280. kehesedik kehet kap; a se imbolnávi de emfizem pulmonar/tignafes; Dampf bekommen. 1790: a' Vén Kancák közzül. Egyik Kakas nevü Mag ló kehe-sedni kezdett [Sztrézakercesora F; TL. Vessényi Dáni-el jó- S2ágig. gr. Teleki Józsefhez]. kehesség emfizem pulmonar (la cal), tignafes; Dämpfigkeit. 1630: Azt az Philep Pal louat lata(m) enis hogj jo kancza lo vala, enis jarta(m) raita videkben, de en ^em santasagot sem kehesseget nem latta(m) [Mv; MvLt 290. 217a].

Az *Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tárban* előbuk-anó két példamondat szintén csak lovakra vonatkozik:

„A szapornyczát és Szaraz kehet mások meg nem gyógyítháttak hanem csak a fen meg irt Divisorok” (JHb 17/10 lótarási ut. – Ha az ebek felfalják a állatot) Szabó i.m. 4: 783;

„a Száraz kehes lónak jo sokaig vehetni hasznát, csak tartsd Szalmával, s jó bőven abrakkal, kiváltképpen

ha az Abrak Árpa vagy ros lészen, a gyenge fű hegyre mindgyart ki kel tisztulni csapni” (JHb 17/10 lótarási instr.) Szabó i.m. 4: 743.

Ez a magyar szó tehát állatgyógyászati értelemben évszázadok óta „foglalt”, de a köhög-keheg okán megfelelő (és alighanem még kidolgozatlan) fogalmi újraértelmezés, „hivatalosítás” után talán alkalmassá tehető az emberi orvoslásban való használatra is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.*

http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_06_02.pdf#page=100 ;

Szabó T. Attila 1990. *Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tár.* <http://emsz.db.iif.hu/>

Szabó /T./ Attila–Bíró Zsolt 2000, 2016. *Ars Medica Electronica: Váradi Lencsés György (1530–1593).* CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/ Szombathely/Veszprém.

Bősze Péter

A molekulák, a gének, a mikrobák, a betegségek stb., továbbá a velük kapcsolatos fogalmak sokaságának nevei sokszavasak, következésképpen kifejezésük betűszókkal előnyös, mert használatukkal egyszerűbb és világosabb a fogalmazás. Ezek állandó fogalmak, így a betűszói megtanulása sem nehéz, és el is terjedtek a szakirodalomban. Lényeges, hogy a hazai és a nemzetközi irodalomban is az ilyen szakszavaknak ugyanazt a betűszói formáit használjuk, egységesen írjuk; egyébként átláthatatlan összevisszaság keletkezhet (*STD* ‘sexually transmitted disease’ és nem *NÉTB* ‘nemi érintkezéssel terjedő betegség’). Kivételt képeznek a köznyelvi, jövevényszóvá vált magyar szakkifejezések: a *DNS* (deoxiribonukleinsav) már közismert szakszó, ezért nem az angol (nemzetközi) változatát (‘deoxyribonucleic acid’, *DNA*) használjuk. Nehézséget okoz a betűszók halmaza; olyan gyakoriak, hogy még egy-egy szakterülethez tartozók is szinte átláthatatlanok, ennek ellenére nem nélkülözhetők az orvosi szakirodalomban. Ám, ha helyettesíthetők egyszerű megnevezéssel, az feltétlen szükséges.

A hazai irodalomban erre sok lehetőség kínálkozik, a dolgozatban szereplő *keh/kehesség* egy a sok közül. A szerző hangneméből kicsendül a magyar orvosi nyelv féltése, még akkor is, ha a közölt írás, már szelídített változat. Régi szavaink, szakszavaink kimeríthetetlen forrás az idegen nevek kiváltására, beleértve a betűszóval jelölt hosszú neveket is. Teljesen egyetértek a szerző törekvéseivel, magam is ezt teszem évtizedek óta. Többek között ezért hoztam létre a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot. A törekvés, jóllehet elengedhetetlen, önmagában nem elég, a szakma nyitottsága, fogadókészsége nélkül pusztába kiáltott szó.

Sokszor elmondtam már, csak ismételhetem, hogy a nyelvhasználat a nyelv lélegzése. Ha nem használjuk a magyar orvosi nyelvet az új megnevezésekkel együtt, elsorvad, és nincs magyar orvostudomány sem, hiszen a magyar orvos-

tudomány csakis magyar orvosi nyelven lehetséges. Óriási az értelmiség felelőssége, a példánknál maradva: a tüdőgyógyászoké, hogy éljenek törzsökös szavaink felélesztésével. Vele születetten bizakodó vagyok, most is reménykedem.

Kiegészítés Szabó T. Attila hozzászólásához. Egyetértek a törekvéssel: törzsökös orvosi szavaink felélesztésével. Szabó T. Attila új rovat indítását javasolja, mondván:

„A rovatba azok az újonnan terjedő nemzetközi orvosi szakszavak kerülhetnének, melyek évezredes magyar szavakkal is kifejezhetők. Ez azonban elképzelhetetlen a régi szó (a régi nyelvben többnyire orvosiilag pontatlan fogalmi kereteinek) új tartalommal való pontos kitöltése nélkül.”

A feladat a szócsiszolás rovatban megvalósítható. Rendkívül izgalmas törekvés; nem új és nem is ördögtől való gondolat: nem egy betegségnevében élnek is ilyenek: *hagymáz* (*tífusz*), *torokgyík* (*diftéria*) stb. Sikeres csak akkor lesz, ha az orvostársadalom egésze felkarolja. Kérek is javaslatokat mindenkitől.

Kuna Ágnes

Nyáry Szabó László írásának két összekapcsolódó, mégis elkülöníthető rétege van: Az egyik a jelenből kiindulva mutatja be számos izgalmas példán keresztül azt, hogyan alakultak a nyelvhasználatban az idült, köhögéssel együtt járó betegség(ek), tünetegyüttesek megnevezései. A történeti felfejtés érdekes utat jelöl ki hasonló kutatások számára. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni mindazt, amely a hozzászólásokban is tetten érhető. A korai betegségnevekre és -megnevezésekre ugyanis nagymértékben jellemző a többértelműség és a rokonértelműség (vö. Kuna 2014). Az tehát, hogy egy-egy megnevezés számtalan tünet által összekapcsolódó betegséget jelölhet (például *kanyaró* és *himlő* „összemosása” a tünetek hasonlósága miatt); továbbá egy betegségnek számos elnevezése lehet (az aranyér megnevezései: *aranyér*, *aranyos in*, *folyosó súly*, *füge-fekély*, *kijáró bél*, *nyilatkozás*). Mi is ennek az oka? Lényegében az, hogy a nyelv nem kész eszköz, amellyel aztán kalapálhatunk, hanem olyan „képződmény”, amely az ember egyéni-társas(kulturális) viszonyaiban és viszonyrendszerében működik. Tehát tetten érhető benne az EMBERI tényező, tapasztalat, gondolkodás, érzelm stb., továbbá kifejezhető vele, általa mindez, sőt változtatható is. Hogy ez mily mértékben tudatos, az az egyes koroktól és jelenségektől is függ. A középkor tapasztalati „diagnosztikáját” mutatja az, hogy a betegségnevek gyakran rokon-, illetve többértelműek (hasonlóan néz ki, hasonló a menete stb.).

Ezen a ponton érdemes áttérni a tanulmány másik rétegére, amely elsősorban nyelvművelési, és ahogy a cikk is mutatja, érzelmi kérdés. A nyelv élete változó folyamat, amelyet számos tényező befolyásol, egyes korokban vagy némely területen. Ezek lehetnek „erőteljesen” külső beavatkozások is; csak néhány példát említve: gyarmatosításkor a nyelváltás; többnyelvű közegben a törvényrendeletek; a különböző célú

nyelvújító mozgalmak; a helyesírási szabályok stb. Az azonban megállapítható, hogy a nyelv használatában él, működik, változik, „lélegzik”. A szaknyelvek életéről mindezek szintén elmondhatók. Mivel ezeknek azonban „sajátos” igényeknek kell megfelelniük a „nőj, amerre akarsz vadrózsálét” sok esetben nem megengedhető. A szaknyelveket így gyakrabban érik „külső hatások, beavatkozások”. Ez megfigyelhető a magyar orvosi nyelv korai szakaszában és ma is. Ez történik, amikor Mélius Juhász Péter magyar megnevezésekkel, de görög és latin megfelelőikkal rendszerezve teszi közzé a *Herbáriumban* (1578) az egyes gyógynövények jellemzőit, hasznait; amikor Váradi Lencsés György *Ars medicájában* (1577 k.) magyar népi megnevezéseket emel be a latin, görög szakszavak mellé vagy helyett nagy ívű munkájába; vagy amikor Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisában* (1690) kifejezetten megcélozza a magyar nép széles rétegét (az olvasni nem tudót is) és bátran magyarít. Az orvosi nyelv magyarrá tételében (a kezdeti szakaszban) nem elsősorban a szaknyelvi cél lebeg, hanem a nem szakértők gyógyító tudásba való bevonása. Ezért nem is meglepő, hogy a magyarrá tételben nagyban támaszkodnak a népnyelvben élő kifejezésekre, megnevezésekre. Ennek a nemes célnak hatalmas eredménye, hogy megszületik a népnyelv és a szaknyelv ötvözéséből a magyar orvosi nyelv, amelyet a későbbi évszázadok ezekből a gyökerekből táplálkozva növelnek, ápolnak. A magyar orvosi nyelvet az egyes korokban az adott társadalmi-kulturális közegtől függően más-más tényezők és nyelvek befolyásolják; például görög, latin, német és manapság az angol. Ez utóbbinak egyik jellegzetessége a betűszók terem-

tése és burjánzása. A magyar és a nemzetközi orvosi nyelvnek mindenképpen visszajelzést kell adnia arról, ha ezek használata érthetlenséget, félreértést okoz. „Kiírtásuk” vagy a bevált használatuk magyarítása azonban nem javasolt. A betűszók megfelelő mértékű és egyértelmű használata segíti a szakmai nyelvhasználatot. Ez köszönhető szinte jelképszerű jellegüknek is, amellyel például az MTA az ELTE és további betűszók képesek előhívni mindazt, amely ezen betűszavak mögött van. Véleményem szerint (pontosan ennek a „jelképes” jellegnek köszönhetően) a nemzetközi gyakorlatban is ezeknek a rövidítéseknek kellene élnie a magyar intézmények megnevezésében. Az orvosi nyelvre fordítva tehát az angoltól jövő betűszók „kipusztítást” nem tartom üdvözlendőnek. Amely azonban nem azt jelenti, hogy használatukat se szabályozzuk. Hogy a *keh/kehesség* kaphat-e BNO-kódot, arról az előttem lévő hozzászólásokhoz csatlakozva, csak annyit tudok mondani, hogy ez a szakmabeliek nélkül nehezen eldönthető. Másik kérdés, és a szakmai nyelvhasználat másik rétege, hogy az orvos a betegével való találkozásán használja-e a javasolt formát. Idősebbel talán könnyebben, mint fiatalabbal, de mindez mindig ott, abban a helyzetben dől el, annak függvényében, ahogy a gyógyító és a beteg közös viszonyában „a nyelv lélegzik” vagy éppen visszafojtja lélegzetét.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kuna Ágnes 2014. „Húzza össze a görcs”, avagy a „Pickwick-szindróma szálljon rá!” A régi és a modern betegségeink jellegzetességei. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 91–94.

A test monológja

*Vagyok a test és vagyok minden
mi benne élhet: szellem és lélek,
a véres küzdelmek, a kibékülések,
a gondolat, a szó — Isten is megértsen.*

*Vagyok a test és benne Önmagam,
egyedura az Énnem, s hogy érdem
a fájdalom, miértet nem kértem,
vágymaim titkait fürkészi agyam.*

*Vagyok Önmagam örök rabszolgája,
világba kiáltom a fájdalmat, a gyönyört,
a lélek nem érti, kit önmaga meggyötört,
győz az akarat, önbecsülésem hű katonája.*

*Vagyok Én és benne a miértetek,
testem csak híd, halandó összekötője
kezdetnek s végnek...*

Rajta egyszer átsétálok!

.
. .
.

*Nem a haláltól való félelem,
hanem a hozzá vezető út gyötrelme az,
mi tart örök rettegésben!*

Zöld Attila, belgyógyász

Az első magyar természettudományos kézikönyv (Melius Péter: *Herbárium*, 1578, Kolozsvár) második mutatójába foglalt orvosi fogalmak

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK Jelen feldolgozás Melius Péter *Herbáriumának* orvosi fogalmait foglalja össze mutató formájában. Ez a mutató a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat alapító főszerkesztőjének, Bösze Péternek a kérésére készült, és a folyóiratnak a XVI. századi magyar orvosi nyelv és tudásanyag vizsgálatára szánt vonulatába illeszkedik (Bösze–Szabó 2013; Szabó 2013; Offner 2014). Ezt a vonulatot a *Kaleidoscope* online folyóirat is gyakran tükrözi (hivatkozások Szabó–Tóth 2015). Mutatóinkban elsősorban az adatok rendszerezésére törekedtünk, és a táblázatos feldolgozáshoz a lehető legkevesebb kommentárt fűztük.

Különleges érzés volt számítógéppel dolgozni ezeken a mutatókon, melyek alapját özvegy Heltai Gáspárné nyomdászai készítettek, vagy talán éppen saját maga és fia, ifjabb Heltai Gáspár hozzávetőleg 440 évvel ezelőtt „tentával és pennával” a *Herbárium* első betördelt példánya felé hajolva – vélhetőleg az ívek körülágasakor fennmaradt kutyanyelveken.

A *Herbárium* nem orvosi munka. A magyar botanikatörténet és a magyar gyógyszerészet-történet jobban számon tartja, mint az orvostörténet. Ez még értékesebbé teszi azt a közismertnek tekinthető és nagyobb részt ma is érthető, követhető szakmai thesaurust, szakszókincstárat (és a mögötte megbúvó tudást), amely a mutatóban, mutatókban tükröződik (Melius 1578; l. még Szabó 1978, 1979, 2001, 2002, 2005).

CÉLKITŰZÉS A jelen összeállításának két fő célja van: 1) Egyrészt bemutatja azokat az orvosi fogalmakat, amelyeket 1578-ban a kor igényeit ismerő kolozsvári nyomdászok hasznosnak és szükségesnek tartottak bevenni az első magyar nyomtatott természettudományos kézikönyv második mutatójába. 2) Másrészt segíti ennek az anyagnak egy kortárs nyomdai kéziratban – Várad Lencsés György *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* című munkájában – található orvosi fogalmakkal való minőségi és mennyiségi összehasonlítást (Várad Lencsés 1577k.; Bösze–Szabó 2013).

ANYAG ÉS MÓDSZER Az első magyar természettudományos kézikönyv (Melius 1578) „orvosi” mutatójába foglalt fogalmakat három táblázatba rendeztük:

Az 1. táblázat a Heltai Gáspárné kolozsvári nyomdájában készült *Herbárium* (1578) második mutatójába foglalt orvosi fogalmakat mutatja be betűrendben. Ez az eredeti mutató címszavainak (a kifejezéseken belül szereplő fogalmakkal kiegészített) bemutatása.

A 2. táblázat az 1. táblázat orvosi fogalmait a bajok orvoslására javasolt receptek számának csökkenő sorrendjében mutatja be. Ez a táblázat azt érzékelteti, hogy a *Herbárium* szerzője, illetve a mutatók szerkesztői saját korukban milyen betegségeket, bántalmakat tartottak fontosabbnak vagy kevésbé fontosnak.

A 3. táblázat a Heltai-nyomdában külön nem mutatózott, de az „orvosi” mutatóban összetételekben szereplő gyógyítással kapcsolatos fogalmakat is tartalmazza.

A mutatóban használt jelzések értelmezéséhez az alábbi megjegyzések szolgálnak segítségül:

1. A fogalmak helyesírásában a *Herbárium* (1578) 400 éves emlékkiadásának átírását követtük (Szabó 1978; Szabó–Bíró 2000).
2. A félkövérrel szedett fogalmakat 1578-ban Kolozsvárott özvegy Heltai Gáspárné és könyvkészítő munkatársai külön címszavakként vették fel a következő fejlécű mutatóba: „*Második laistrom, melybe minémű betegségekről való orvosságot akarsz tudni, megtalálod ez rendben, amint jegyzése vagyon a numerusnak, az 1. a numerus után első faciest jegyzi, a 2. a másodikat, hogy megfordítod a levelet*” (Melius 1578.).
3. Félkövér dőlt betűkkel szerepelnek az eredeti mutatóba (Melius 1578) felvett, de nem kimondottan orvosi kifejezések (például borászati, állatgyógyászati stb.).
4. Dőlt betűkkel kerültek ebbe a mutatóba a kifejezések belsőben szereplő orvosi fogalmak.
5. Az összeállítás forrása a Szabó–Bíró (2000) *Ars medica electronica* című CD-ROM Tudomány mappájának

MMED-mappájában olvasható digitális feldolgozás volt. Ezt azért szükséges megjegyezni, mert ismeretes, és a jelen feldolgozás során is beigazolódott, hogy a *Herbárium*-nak több kiadása (nyomdai változata) készült, és ezeknek a mutatói nem azonosak. Például a Szabó (2002) által gondozott hasonló kiadás mutatója is eltér némileg az itt feldolgozott nyomdai változattól. Ezeknek az eltéréseknek a vizsgálata azonban nem volt most feladatunk.

6. Ugyancsak nem tekintettük feladatunknak azoknak a fogalmaknak a feldolgozását, amelyek a *Herbárium* szövegében szerepelnek ugyan, de amelyeket 1578-ban Kolozsvárott a *Herbárium* „szerkesztői” nem tartottak fontosnak a mutatóba felvenni.

7. A fogalmak után álló számok a fogalom előfordulásának a gyakoriságát jelzik az eredeti mutatóban.
8. A *l./l. még* = lásd utalás azokat az összetételeket jelzi, amelyekben a fogalom még felbukkan.
9. A jelen feldolgozás nem filológiai, hanem természettudományi szempontokat követ. Ennek következménye például, hogy a XVI. századi magyarban „asszonyi lény” jelentésű *asszonyállat* kifejezés a jelen feldolgozásban egyszerűen *asszonyként* szerepel.
10. A fogalmak után szereplő számok a fogalmak gyakoriságát mutatják az eredeti mutató szerint (Melius 1578).

EREDMÉNYEK

1. táblázat: Az első magyar természettudományos kézikönyv, a *Herbárium* (Melius 1578) mutatójában foglalt orvosi fogalmak a bajok betűrendjében (Szabó–Bíró 2000 alapján)

A, Á		<i>Asszonynepek l. asszony</i>		C, CS	
<i>Ad</i> = <i>ad</i>		<i>Aszonyállat l. asszony</i>		Colica	11
<i>Ád l. színt ad</i>		<i>Aszú kórság</i>	10	Combna dagadása	2
(semergezett orcának)				Csecsnek betegsége	5
Ágyéknak dagadása	2	B		Csecsnek keménsége	1
Ágyéknak fájás	7	Balhák	2	<i>Csengés l. fülnek</i>	
Agyvelő	2	Bánat (szűből)	4	<i>Csepegés l. még vizelet</i>	
Ajak hasadás	1	Barom döge	1	<i>Csepegő vizelet</i>	2
Ájulás	1	<i>Barom rühe</i>	1	Csimaz	2
Aki nem alhatik	3	Barom sebében féreg	1	<i>Csípés l. darázs</i>	
<i>Alászállás l. bél, gyermek</i>		<i>Behegged l. húst összeforraszt</i>		<i>Csípése l. méhnek ~</i>	
Alfelen való fakadék	2	Béka emberben	2	Csoklás	9
Alfelen való süllő	2	Béka(házban)	1	Csont (törés)	1
<i>Allás l. vérállás</i>		<i>Bél alászállása l. gyermek</i>		<i>Csömör l. tekerő ~</i>	
<i>Állat = állít</i>		Bélfájás	7	Csömörlés	9
<i>Állat l. okádás</i>		Bélnek sebe	1		
<i>Állatás l. orra vére</i>		<i>Belső betegség l. még gyermek</i>		D	
<i>Álmatlanság – lásd: aki nem</i>		Belső betegség	12	Dagadás	23
<i>Alól l. purgáció</i>		Belső dagadás	2	<i>Dagadás l. még asszony belső;</i>	
Aludt vér	6	Belső dögösség	4	<i>fülnek; fő; gyomor; has;</i>	
Aluszékótság	3	<i>Belső seb l. seb</i>		<i>nyaknak; szem; comb; nyelv;</i>	
<i>Alvás</i>	1	Béltisztítás	2	<i>seb; torok; fáradtság</i>	
Alvó betegség	1	<i>Betegség l. még belső; csecs;</i>		Darázscsípés	2
Apró fakadék	1	<i>gyermek, belső; szeméremtest;</i>		Disznódög	2
<i>Asszony l. gyermekágy</i>		<i>lidérces</i>		Dühös barom	1
<i>Asszony l. meddű ~</i>		<i>Bogár = víziborjú</i>		Dühös marás	12
<i>Asszony l. még szülő ~</i>		Bogárt megitt	1	<i>Dög l. még disznó, barom</i>	
Asszony ~ feje vére	1	<i>Bolhák l. balhák</i>		Dögös ház	1
Asszony ~ meddűé tézen	1	Bolondulás	3		
<i>Asszony ~ megszállott vére</i>	6	Bornak jó szagot ad	1	E, É	
<i>Asszony ~ hát/oldal fájdalma</i>	1	Buja kívánság	4	Ebmarás	1
<i>Asszony ~ /ok/ lábdagadása</i>	1	Büdös száj	1	Egerek e	3
<i>Asszonyember l. asszony</i>		Bőr (szín)	1	Égés	14
<i>Asszonyember l. magtalan</i>		<i>Bőr l. Gyermek</i>		Elesett tag	1
Asszonyember vérfolyása	3	Bőrhámlás	1	Elme (erősítés)	5

<i>Elveszt l. szeplőt;</i>		Fog íny rothadás	1	<i>orrcsepegés; rebegő nyelv;</i>	
<i>szőrt szemeldekről;</i>		Fogerősítésre	2	<i>süketség; régi seb; sebgyógyítani;</i>	
<i>Elűz l. kigyót;</i>		Fogfájástól	29	<i>tur</i>	
<i>májnak hévsége</i>		Fognak odvassága	1	Gyomor dagadása	1
Émelygő gyomor	1	Fogtisztításra	1	Gyomor erősítése	1
<i>Emésztés l. nem emészthet</i>		<i>Folyás l. magnak folyása;</i>		Gyomor hévsége	3
Emésztés	8	<i>fülből; fő; has; vérfolyás</i>		Gyomor hidegsége	12
Epe	2	Folyó tüzes seb	1	Gyomorfájás	8
<i>Érlel l. kelevén</i>		<i>Forraszt l. húst</i>		Gyomorlágýtás	1
<i>Erősít l. például elmét</i>		<i>Forrasztani l. sebforrasztani</i>		Gyomortisztítás	1
<i>Erősítés l. fog; gyomor; fővelő</i>		Francu	5		
Erőtlenység	3	Fulladás	11	H	
<i>Esik l. seggi remse</i>		Fül mellett való kelés	2	Hagymáz	16
Ételt kíván	3	Fülbe való féreg	5	Hajfestés	3
Ételutálás	1	Fülben kelevény	7	Hajnevelés	2
Etetés (étetés?)	4	Fülből való folyás	2	<i>Haj l. még hulló</i>	
<i>Étvágygerjesztés</i>		Fülnek csengése	6	<i>Halak bolondítása</i>	1
<i>l. ételt kívántat</i>		Fülnek dagadása	1	Hallás	2
		Fülnek fájása	8	Hályog	3
F		Fődagadás	1	<i>Hámlás l. még bőr</i>	
<i>Fájás l. hólyag; lép; máj; bél; fog;</i>		<i>Főfájás l. részességtől való</i>		<i>Hámol l. gyermek</i>	
<i>fül; fő; gyomor; has; inak;</i>		Főfájás	23	<i>Harapás l. még kígyóharapás</i>	
<i>ínyek; köldök; szem; szű /szív/;</i>		Főfolyás	1	<i>Harapás l. pók</i>	
<i>térd; torok; mell/y/; oldal;</i>		Főnek szédelgése	14	Has keményítés	6
<i>Fájdalma, fájdalom</i>		Fő tisztítása	5	Has korrogássa	2
<i>l. asszony, farcsík, nyeldekő</i>		Fővelőnek erősítése	1	<i>Hasat lágyít</i>	1
Fakadék	5	<i>Fő l. még serke</i>		Hasba való féreg	1
<i>Fakadék l. mérges</i>				Hasdagadás	5
Fáradtság	2	G		Hasfájás	25
Fáradtságból dagadás	1	Gégének szárazsága	1	Hasfolyás	7
Farcsiknak fájdalma	1	Gelesztát kiveszt	15	Hasindításra	14
Farkas seb	2	Gelyvás torok	14	Haskenés	1
Farsába	12	<i>Gilisza l. gelesza</i>		Haslágýtás	1
<i>Fej l. korpás</i>		Görcs	10	Hastekerés	3
<i>Fejér vér l. asszony</i>		Guttaütés	9	<i>Has l. még gyermek;</i>	
<i>Fejérvérfolyás l. asszony;</i>				<i>vérhas</i>	
<i>asszonyember</i>		GY		<i>Hasznos l. rettegek</i>	
<i>Fejfájás l. főfájás</i>		Gyermek (varas)	1	<i>Hátfájás l. asszonynepek</i>	
<i>Fejsze, szablya élit erősít</i>	1	Gyermek béle alászállása	1	Havi kórság	14
Fekély	2	Gyermek belső betegsége	1	Házi féreg	1
<i>Fekély l. még orrában való</i>		<i>Gyermek bőrök hámol</i>	1	<i>Hegged l. húst összeforraszt</i>	
Fekete orca	2	Gyermek hasát gyógyítja		Hévség	6
Fekete sár	2			<i>Hévség l. májnak hévsége</i>	
<i>Feleség l. szeretet indít</i>		Gyermek hideglelése	1	<i>Hévség l. még gyomor</i>	
Fene seb	9	Gyermek köldöke alászáll	1	Hideg (vette láb)	1
Féreg (emberben)	3	Gyermek köldöke	1	Hideglelés	27
<i>Féreg l. még barom; fülben;</i>		Gyermek tökössége	2	<i>Hideglelés l. még gyermek</i>	
<i>hasban való; palaszkféreg</i>		Gyermekágy	1	<i>Hidegség l. még gyomor</i>	
Férfiúság	3	Gyermekeket (holtat) kihoz	2	Himlő(s orca)	4
<i>Férgesedik l. megférgesedik</i>		Gyermekeket anyja méhébe öl	3	Hólyagnak fájása	1
<i>Festés l. haj</i>		Gyermekferesztés	1	Holt gyermek (et kihoz)	11
<i>Firfiútest l. magot</i>		<i>Gyermek l. még holt</i>		<i>Holt l. gyermek</i>	
Flegma	1	<i>Gyógyít l. gyermek hasát;</i>		Homályos szem	3
<i>Fogás l. szű /szív/!</i>		<i>mérges sebet; naptól feketült orca;</i>		<i>Homályosság l. szemnek</i>	

Hulló haj	1	<i>Könnyebbít l.</i>	Méhnek csípése	1
Hurut	28	<i>például érmelygő gyomrot</i>	Melankólia	5
Húst öszveforraszt	1	<i>Könnyebbség l. szülő asszony</i>	<i>Mell l. melly</i>	
I		<i>Könnyez l. könnyez</i>	Mellyfájás	9
Inak fájása	8	Könnyező szem	Mellynek romlása	1
Inak sugorodása	3	<i>Köp l. pök</i>	Mellytisztítás	10
<i>Indít l. férfiúságot; okádást; szeretet; hasat</i>		<i>Körem = köröm</i>	<i>Menstruáció l. havikórság</i>	
Ínyeknek fájása	2	<i>Körem l. vak körem</i>	Menyülés	2
Ínyeknek rothadása	2	Köszvény	Méreg (ne ártson)	1
<i>Íny l. még fogíny</i>		Kötés	Mérges állat	1
		<i>Követ l. még kő</i>	Mérges étel, ital	3
		Követ ront	Mérges fakadék	2
J			Mérges marás	11
Juhok betegsége	1	L	Mérges seb	2
K		<i>Láb l. még törött; hidegvette</i>	Mérget tisztít emberből	1
Kékiült test (verés miatt)	6	<i>Lábdagadás l. asszony; asszonynépek</i>	Mérgezés /méreg ellen	10
Kelés	10	<i>Lágyít l. még hasat; gyomor; dagadás</i>	<i>Mérgezés l. még etetés, étetés</i>	
<i>Kelés l. még fül mellett való</i>		<i>Leesés l. nyelvcsap;</i>	<i>Mérgezés l. még méreg</i>	
Kelevén	4	<i>kezeleesett</i>	Minden marás	1
<i>Kelevén/y/ l. fülben</i>		Legyek ellen (húst megül)	Moly (eszi a ruhát)	2
<i>Kelevény l. kelevén</i>		Legyek	<i>Mosni l. szájmolni</i>	
<i>Keményítés l. has</i>		<i>Légzés l. még nehezen</i>	N	
<i>Keményiség l. csecs</i>		Lélegzetöt nehezen vész	Naptul feketült orca	1
<i>Kenés l. has</i>		<i>Lélekzet l. lélegzet</i>	Nátha	15
<i>Kéz l. kezeleesett, kéztül</i>		<i>Lelés l. hideglelés</i>	Nehéz vizelet	1
Kéz(tül)	10	Lép	Nehezen légzés	8
Kezeleeseknek	3	Lépnek fájása	Nem emészthet	2
<i>Kígyó (emberből)</i>	6	<i>Lesett l. taga, keze leesett</i>	<i>Nevel l. magot nevel</i>	
Kígyóharapás	23	Leves var	<i>Nevel l. szört</i>	
Kígyót (háztól) elűz	2	Lidérces betegség	<i>Nevelés l. még növelés</i>	
<i>Kihányat lásd turhát</i>		Ló turja	<i>Nevelés l. haj; tej</i>	
<i>Kihoz l. még holt gyermek;</i>		<i>Lórih (lórüh)</i>	Nyaknak dagadása	1
<i>méh, gyermek (holt)</i>		M	Nyálat kivonszon	1
<i>Kíván l. ételt</i>		Magnak folyása	Nyálat tisztít	7
<i>Kívánság l. buja</i>		Magot nevel férfiú testében	Nyarlott bortul orvosság	1
<i>Kiveszt l. gelesztát; vadhúst</i>		Magtalanná tész asszonyt	Nyeldeklő fájdalma	1
<i>Kivonszon l. még testbe lőtt nyilat;</i>		Máj(at tisztít)	Nyelvcsap leesése	4
<i>töviset; nyálat; nyilat; sebből</i>		Májfájás	Nyelvnek dagadása	6
<i>Kiűz l. kígyót; féreg; házi</i>		Májnak hévsége	<i>Nyil l. még testbe lőtt ~</i>	
<i>Klevén l. kelevény; orcán való</i>		<i>Marás l. még dühös, eb;</i>	Nyilallás	6
Kopaszság	2	<i>minden marás; mérges marás</i>	<i>Nyilallás l. még váll közötti</i>	
Korpás fej	2	Máttra	Nyilat kivonszon	6
<i>Korrogás l. has</i>		Meddű asszony	<i>Nyit l. hallást</i>	
Kórság	23	<i>Meddű l. asszony</i>	O	
<i>Kórság l. még havi;</i>		<i>Meddő l. meddű</i>	<i>Odvasság l. fog</i>	
<i>vérkórság; vízkórság</i>		<i>Meddőség l. asszonyember</i>	Okádást állat	4
Kosz	22	<i>Megalszik l. téj</i>	Okádást indít	4
<i>Külső seb l. seb</i>		<i>Megfégeseedik l. sajt</i>	Oldalfájás	1
Kő	27	<i>Megkötés l. kötés</i>	<i>Oldalfájás l. még</i>	
<i>Kő l. még követ</i>		<i>Megül (hus) l. legyek</i>	<i>asszonynépek</i>	
<i>Köldök l. gyermek</i>		<i>Megöl l. még serke</i>	Oltvar	1
Köldöknek fájása	1	<i>Megöl l. rókát</i>	Omlott száj	7
		<i>Méh l. gyermek</i>		

Orbánc	10	<i>Sár l. fekete</i>		<i>semergezett orca</i>	
<i>Orca l. orca</i>		Sár	18	<i>Szív l. szű</i>	
Orcán való kelevén	2	Sárgaság	30	Szomjúság	8
Orcának színe	2	Sárvíz	3	<i>Szű = szív</i>	
Orcát tisztít sömörtől	3	Seb külső és belső	1	<i>Szű l. még bánat</i>	
<i>Orca l. még himlős; fekete;</i>		<i>Seb l. még barom; bél; fene;</i>		Szűfogás	1
<i>semergezett; szeplő</i>		<i>folyó; rothadt; vadhús</i>		Szülő asszony	
Orra vére állatása	7	Sebből töviset kivonszon	1	könnyebbsege	6
Orrában való fekély	1	Sebből vasat kivonszon	1	Szünek fájása	5
Orrában való süll	1	Sebdagadás	3	Szürettegés	1
Orracsepegés	1	Sebforrasztani	17	Szömölcsö(k)	14
<i>Orvosság l. szájnak; veséknek;</i>		Sebgyógyítani	5	Szört nevel	1
<i>nyarlott bor;</i>		Sebrekedés	1	Szört személdekről elveszt	3
<i>semergezett orca</i>		Sebtisztítani	10	<i>Sömör l. még orcát</i>	
<i>Ótvar l. oltvar</i>		Seggi remese, torong, esik	3	Sömöreg	8
		Semergezett orca színe	1		
Ö		Sennyedeg	5	T	
<i>Öl l. gyermek</i>		Sérés	2	Tag l. elesett	
<i>Összeforraszt l. húst</i>		Serke (főben, megöl)	1	Taga leesett	1
		<i>Serke l. tetű</i>		<i>Téj =tej</i>	
P		<i>Sérves = sérés ???</i>		Téj hogy meg ne aludjék	1
Palasz/k/ féreg	1	<i>Sugorodás l. inak</i>		<i>Tej l. téj.</i>	
Pókharapás	3	Sükettség	1	Tejnevelés	9
Pokolvar	3	<i>Süll l. Alfelen való</i>		<i>Tekerés l. még has</i>	
Purgatio alol	4	<i>Süll l. orrában való</i>		Tekerő csömör	6
<i>Pökés l. vérpökés</i>		Süll	13	Térd fájás	1
				<i>Test (férfiúi) l. magot</i>	
R		SZ		<i>Test l. kékült, verés</i>	
Rászt	25	Száj l. még bűdös		Testbe lőtt nyilat kivonszon	1
Rebegő nyelv	1	<i>Száj l. még omlott</i>		<i>Tesz l. magtalanná tesz</i>	
Régi főfájás	1	Szájmosni	1	Tetű és serke veszteni	4
Régi seb	1	Szájnak orvossága	14	Tisztít (lépet)	3
Rekedés	7	Szakadás	12	<i>Tisztít lásd még mérget;</i>	
<i>Rekedés l. még sebrekedés</i>		Száradás	1	<i>fekete orca, fekete sár;</i>	
<i>Remse l. seggi remse</i>		<i>Szárazság l. gége</i>		<i>flegma; májat; korpás fő;</i>	
Részegség	1	<i>Szédelgés l. még fő</i>		<i>nyálat; orcát; vért; orrcsepegés;</i>	
Részegségből való főfájás	2	<i>Székrekedés = rekedés</i>		<i>sebtisztítani</i>	
Reszketegesség	3	<i>Szem l. még homályos</i>		<i>Tisztítás l. fog</i>	
Rettegek	1	<i>Szem l. még könnyez</i>		<i>Tisztítás l. még bőr; fő; gyomor;</i>	
<i>Rettegés l. szűnek</i>		Szem l. még véres ~		<i>dögös ház</i>	
<i>Rettegők = rettegek ?</i>		Szemdagadás	12	<i>Tisztulás l. szemtisztulás</i>	
Rih /=rüh/	11	<i>Szemeldek</i>		Torok dagadás	8
<i>Rih l. lórih, rüh.</i>		<i>l. szört szemeldekről</i>		<i>Torok l. még gelyvás</i>	
Rókát megöl	1	Szeméremtest betegsége	9	Torokfájás	3
<i>Romlás l. melyromlás</i>		Szemfájás	3	Torokgyík	12
Ront l. kő		Szemnek homályossága	9	<i>Torong l. seggi remse</i>	
<i>Rothadás l. fogíny</i>		Szemnek viszketése	1	<i>Tur l. ló turja</i>	
<i>Rothadás l. még inyek</i>		Szementisztulás	7	Turhát kihányat	5
<i>Rothadás l. tüdőrothadás</i>		<i>Szemölcs l. szömölcső</i>		Turt gyógyít	1
Rothadt seb	9	<i>Szemöldök l. szemeldek</i>		Tüdőfájás	10
<i>Rüh l. rih, l. még barom</i>		Szent Antal tüze	20	Tüdőrothadás	6
		Szeplőt elveszt orcáról	1	<i>Tűz l. Szent Antal tüze</i>	
S		Szeretetöt indít emberben	1	Tüzes dagadás	10
Sajt meg ne férgesedjen	1	<i>Szín l. még orcának; ád;</i>		Tüzes fakadéktól 7	1

<i>Tüzes l. még dagadás,</i>		V		Vérkórság	4
<i>fakadék,</i>		Vadhúst kiveszt sebből	1	Vérpökés	5
<i>folyó</i>		Vak körem	3	Vért tisztít	3
<i>Tökösség l. még gyermek</i>		Váll között nyílallás	1	Vesék	14
Tökösség	8	<i>Var l. még leves var</i>		<i>Vesz l. lélegzetöt</i>	
<i>Törés l. csont</i>		Var	2	<i>Vette l. hidegvett</i>	
Törött láb	2	<i>Varas l. Gyermeke</i>		Viszketegség	5
<i>Tövis l. még sebből</i>		<i>Vas l. sebből</i>		<i>Viszketés l. szemnek</i>	
Töviset kivonszon	2	<i>Velő l. fővelő</i>		Vizelet csepegése	3
		Vérállás	6	<i>Vizelet l. még csepegő;</i>	
U		<i>Véráztatás l. orra</i>		<i>nehéz; véres</i>	
<i>Utál l. Étél</i>		<i>Verés l. test, kékiült</i>		Víziborjút megitt	1
		Véres szem	4	Vízkórság	22
Ü		Véres vizelet	3		
<i>Ütés l. még gutta</i>		Vérfolyás	7	ZS	
<i>Űz l. férget</i>		<i>Vérfolyás l. asszony</i>		<i>Zsába, sába l. far</i>	
<i>Űz l. még kiűz</i>		Vérhas	5	<i>Zsugorodás l. még inak</i>	

2. táblázat: A *Herbárium* (Melius 1578) mutatójába foglalt orvosi fogalmak – a bajok orvoslására javasolt receptek számának csökkenő sorrendjében (Szabó–Bíró 2000 alapján)

20–30 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

30 Sárgaság
29 Fogfájás
28 Hurut
27 Kő; Hideglelés
25 Rászt; Hasfájás
23 Kórság; Kígyóharapás; Főfájás; Dagadás
22 Vízkórság; Kosz
20 Szent Antal tüze

393 ADAT ÖSSZESEN 14 FOGALOMRA

10–18 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

18 Sár
17 Sebforrasztás; Köszvény
16 Hagymáz
15 Nátha; Geleszta
14 Vesék (baja); Szömölcsö(k); Szájnak orvossága; Havi kórság; Hasindítás; Gelyvás torok; Főnek szédelgése; Égés;
13 Sül
12 Torokgyík; Szemdagadás; Szakadás; Gyomor hidegsége; Farsába; Dühös /eb?/ marás; Belső betegség;
11 Rih; Mérge marás; Mátra (méh betegségei); Holt gyermek (et kihoz); Fulladás; Colica
10 Tüzes dagadás; Tüdőfájás; Sebtisztítás; Orbánc; Mérgezés /Méreg; Mellytisztítás; Lépnek fájása; Kéz(fájás); Kelés; Görcs;
Aszú kórság.

460 ADAT ÖSSZESEN 40 NÉVRE

6–9 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

9 Tejnevelés; Szemnek homályossága; Szeméremtest betegsége; Rothadt seb; Mellyfájás; Guttaütés; Fene seb; Csömörlés; Csoklás;
8 Torok dagadás; Tökösség; Szomjúság; Sömöreg; Nehezen légzés; Májfájás; Inak fájása; Gyomorfájás; Fülnek fájása; Emésztés;

- 7 Vértfolyás; Szemtisztulás; Rekedés; Orra vére állatása; Omlott száj; Nyál tisztítás; Hasfolyás; Fülből való folyás; Belsőfájás; Ágyékának fájása; Fülben kelevény;
- 6 Vérallás; Tüdőrothadás; Tekerő csömör; Szülő asszony (könnyebbse); Nyilat (kivonszon); Nyilallás; Nyelvnek dagadása; Magnak folyása; Leves var; Kígyó (emberből); Kékült test; Hévség; Has keményítés; Fülnek csengése; Asszony ~ megszállott vére; Aludt.

334 ADAT ÖSSZESEN 46 FOGALOMRA

3-5 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

- 5 Viszketegség; Vértökés; Vérhas; Turha; Szűnek fájása; Sennyedeg; Sebgyógyítás; Melankólia; Hasdagadás; Fülbe való féreg; Francu; Főtisztítás; Fakadék; Elme (erősítés); Csecsnek betegsége (15 FOGALOM)
- 4 Vértörtség; Véres szem; Tetű és serke vesztés; Purgatio; Okádás indítás; Okádás állatás; Nyelvcsap leesés; Kelevén; Himlő(s orca); Etetés /étetés?; Buja kívánság; Belső dögösség; Bánat (szűből) (14 FOGALOM)
- 3 Vizelet véres; Vizelet csepegése; Vért tisztítás; Véres vizelet; Vak körem; Torokfájás; Szórt személdekon; Szemfájás; Seggi remese, torong, esik; Sebdagadás; Sárvíz; Reszketegesség; Pokolvar; Pókharapás; Orca sör; Mérges étel, ital; Lidérces betegség; Lépi; Lélegzetet nehezen vész; Követ ront; Kezeleesett; Inak sugorodása; Homályos szem; Hastekerés; Hályog; Haj festés; Gyomor hévsége; Gyermeket anyja méhébe öl; Egerek; Férfiúság; Féreg (emberben); Étel kíván; Erőtlenesség; Bolondulás; Asszonyember vérfolyása; Aluszekonság; Aki nem alhatik.

248 ADAT ÖSSZESEN 38 FOGALOMRA

2 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

Var; Töviset kivonszon; Törött láb; Sérés; Részségből való főfájás; Orcának színe; Orcán való kelevén; Moly (eszi a ruhát); Mérges seb; Mérges fakadék; Menyülés; Meddű asszony; Máj(at tisztít); Ló turja; Legyek; Korpás fej; Kopaszág; Kígyót (háztól) elűz; Ínyeknek rothadása; Ínyeknek fájása; Has korrogása; Hallás; Hajnevelés; Gyermeket (holtat) kihoz; Gyermek tökössége; Fül mellett való kelés; Fogerősítés; Fekete sár; Fekete orca; Fekély; Farkas seb; Fáradtság; Epe; Emésztés (Nem emészthet); Disznódög; Darázscsípés; Csimaz; Csepegő vizelet; Combnek dagadása; Béltisztítás; Belső dagadás; Béka emberben; Balhák; Alfelen való sül; Alfelen való fakadék; Agyvelő; Ágyék dagadás.

94 ADAT ÖSSZESEN 47 FOGALOMRA

1 RECEPT VAN A KÖVETKEZŐKRE

Vízborjút megitt; Váll között nyilallás; Vadhúst kiveszt sebből; Tüzes fakadék; Tur; Testbe lőtt nyilat kivonszon; Térd fájás; Tej hogy meg ne aludjék; Taga leesett; Szűrettegés; Szűfogás; Szőrnevelés; Szeretetet indít emberben (feleségéhez); Szeplőt elveszt orcáról; Szemnek viszketése; Száradás; Szájmosás; Süketség; Serke (főben, megöl); Semergezett orca színe; Sebrekedés; Sebből vasat kivonszon; Sebből töviset kivonszon; Seb külső és belső; Sajt meg ne férgesedjen; Rókat megöl; Rettetés; Részség; Régi seb; Régi főfájás; Rebegő nyelv; Palasz féreg; Orracsepegés; Orrában való sül; Orrában való fekély; Oltvar; Oldalfájás; Nyeldekő fájdalom; Nyarlott bortul orvosság; Nyálat kivonszon; Nyaknak dagadása; Nehéz vizelet; Naptul feketült orca; Minden marás; Mérget tisztít emberből; Mérges állat; Méreg (ne ártson); Mellynek romlása; Méhnek csípése; Magtalanná tész asszonyt; Magot nevel férfiú testében; Májnak hévsége; Lóri/ü/h; Legyek ellen (húst megöl); Kötés; Könyvező szem; Köldöknek fájása; Juhok betegsége; Haslággyítás; Húst öszveforraszt; Hulló haj; Hólyagnak fájása; Hideg (vette láb); Házi féreg; Haskenés; Hasba való féreg; Hasat lágyít; Halak bolondítása; Gyomortisztítás; Gyomorlággyítás; Gyomor erősítés; Gyomor dagadás; Gyermekferesztés; Gyermekágy; Gyermek köldöke; Gyermek köldöke alászállása; Gyermek hideglelése; Gyermek hasát gyógyítása; Gyermek bőrök hámol; Gyermek belső betegsége; Gyermek béle alászállása; Gyermek (varas); Gégének szárazsága; Fülnek dagadása; Fővelőnek erősítése; Folyó tüzes seb; Fogtisztítás; Fognak odvassága; Fog íny rothadás; Főfolyás; Fődagadás; Flegma; Fejsze, szablya élit erősít; Farciknak fájdalom; Fáradtságból dagadás; Ételutálás; Émelygő gyomor; Elesett tag; Ebmarás; Dühös barom; Dögös ház; Csont /törés/; Csecsnek keménysége; Bűdös száj; Bornak jó szagot ad; Bőrhámlás; Bőr (szín); Bogárt megitt; Bélnek sebe; Béka(házban); Barom sebében féreg; Barom döge; Barom rühe; Asszonyok lábdagadása; Asszonyok/ hát/oldal fájdalom; Asszony meddűe téssen; Asszony~ fejér vére; Apró fakadék; Alvó betegség; Alvás; Ájulás; Ajak hasadás.

123 ADAT ÖSSZESEN 123 FOGALOMRA

3. táblázat: A Herbáriumban (Melius 1578) Herbáriumában külön nem mutatózott, de a mutatóban összetételekben szereplő gyógyítással kapcsolatos orvosi fogalmak betűrendes jegyzéke (Szabó–Bíró 2000 alapján)

Ád l. szint **ád** (semergezett orcának)

Alászállás l. bél, gyermek

Allás l. vérállás

Állat = állít l. okádás

Állatás l. orra vére

Álmatlanság – l. aki nem

Alól l. purgáció

Asszony l. még szülő~; meddű ~; gyermekágy

Asszonyember l. magtalan

Asszonynépek l. asszony

Asszonyállat l. asszony

Behegged/ l. húst összeforraszt

Bél alászállása l. gyermek

Belső betegség l. még gyermek

Belső seb l. seb

Betegség l. még lidérces; szeméremtest; gyermek, belső; csecs; belső;

Bogár = víziborju?

Bőr l. gyermek

Csepegés l. még vizelet; fülnek

Csípése l. méhnek~; darázs

Csőmör l. tekerő ~

Dagadás l. még fáradtság; torok; sebdagadás; nyelvnek; combnak; szemdagadás; nyaknak; has; gyomor; fülnek; fő; belső; asszony lába

Dög l. barom

Dög l. még disznó

Elűz l. májnak hévségét; kígyót

Elveszt l. szőrt szemeldekről; szeplőt

Emésztés l. nem emészthet

Érlel l. kelevén

Erősít l. például elmét

Erősítés l. még fővelő; gyomor.; fog

Es/ik l. seggi remse

Étvágygerjesztés* l. ételt kívántat.

Fájás l. mellyfájás; torokfájás; térdfájás; szűnek~; szemfájás; köldök; inyek; inak; has; gyomor; fül; fog; fő; bél; májfájás; lép; hólyag

Fájdalom l. farsík; asszony; nyeldekölő; oldal

Fakadé l. mérges ~

Fej l. még korpás

Fejér vér (folyás) l. asszonyember; asszony

Fejfájás l. főfájás

Fekély l. orrában való

Feleség l. szeretet indít

Féreg férgesedik l. megférgesedik; palaszkféreg; hasban való; fülben; barom

Festés l. haj

Firfiu test l. magot

Fő l. még serke

Főfájás l. részegségtől való

Fogás l. szű

Folyás l. még vérfolyás; hasfolyás; fülből; főfolyás; magnak folyása

Forraszt(ani) l. sebforrasztani; húst

Gyermek l. még holt

Gyógyít(ani) l. sebgyógyítani régi seb; süketség; rebegő nyelvet; orrcsepegést; naptól feketült orcát; mérges sebet; turt; gyermek, hasát

Gyomor l. émelygő;

Haj l. még hulló

Hámol, hámlás l. gyermek; bőr

Harapás l. pók; kígyóharapás

Has l. még vérhas; gyermek

Hátfájás l. asszonynépek

Hegged/ l. húst összeforraszt

Hévség l. még gyomor; májnak hévsége

Hideglelés l. még gyermek

Hidegség l. még gyomor

Homályosság l. szemnek

Indít, indítás l. még has; szeretet; okádást; férfiúságot

Íny l. fog

Kelés l. még fül merllett való

Kelevén l. még orcán való

Kelevény, kelevén. fülben

Keményítés l. még has

Keményység l. még csecs

Kenés l. még has

Kéz l. kezeleesett, kéztől

Kihányat lásd turhát

Kihoz l. méh, gyermek (holt)

Kiűz l. még féreg, házi; kígyó

Kívánság, kíván l. buja, ételt

Kiveszt vadhúst; gelesztát

Kivonszon l. sebből; nyilat; nyálat; töviset; testbe lőtt nyilat

Köldök l. gyermek

Könnyebbség, könnyebbít l. szülő asszony; émelygő gyomor

Körem l. vak körem

Korrogás l. has

Kórság l. még vérkórság; havi; vízkórság

Külső seb l. seb

Láb l. még hidegvette; törött

Lábdagadás l. asszonynépek; asszonyok

Lágyítás l. például dagadás; has; gyomor; hasat

Lélekzet, légzés l. lélegzet; nehezen

Lelés l. hideglelés

Lesett, leesés l. taga leasett, kezeleasett; nyelvcsap

Marás l. mérges marás; minden marás; dühös eb marás

Meddű l. asszony; asszonyember

Megalszik l. téj

Megfégeseedik l. sajtt.

Megkötés l. kötés

Megöl l. rókát; serkét

Megül (hust) l. legyek

méh = mátra

Méh l. gyermek

Menstruáció l. havikórság/

Mérgezés l. még méreg; etetés, étetés

Mosni l. szájmosni

Nevel, nevelés l. Tej; haj; szőr; mag

Nyil l. még testbe lőtt ~

Nyilallás l. váll közötti

Nyit l. hallást

Odvasság l. fog

Öl l. gyermek

Oldalfájás l. aszonymépek

Orca l. még szeplő, semmergezett; himlős; fekete

Orvosság l. semmergezett orca; nyarlott bor; veséknek;

szájnak

Összeforraszt l. húst

Ótvar l. oltvar

Pökés l. vérpökés

Rekedés l. sebrekedés

Remse l. seggi remse

Rettegők, rettegés l. szűnek

Romlás l. melyromlás

Ront l. kő

Rothadás l. tüdőrothadás; inyek; fogíny

Rüh, rih l. még barom, ló

Sár l. fekete

Seb l. még vadhús; rothadt; folyó; fene; bél; barom

Serke l. tetű

Sérves = sérés ???

Sömör l. még orcát

Sugorodás l. inak

Sül l. orrában való; alfelen való

Száj l. még omlott ; bűdös

Szárazság l. gége

Szédelgés l. még fő

Székrekedés = rekedés ?

Szem l. még véres ~; könnyez; homályos

Szemeldek l. szőrt szemeldekről;

Szemöldök l. szemeldek

Szemölcs l. szömölcső

Szeretet = szerelem ???

Szín, színt ad l. semmergezett orca; orcának

Szű l. bánat; szű = szív

Tag l. elesett

Tekerés l. has

Test l. kékült, verés;

Tesz l. magtalanná tesz

Tisztulás, tisztítás; tisztít l. még szemtisztulás;

dögös ház; gyomor; fő; bőr; fog ; seb; orr; vér; orca; nyálat;

korpás főt; májat; flegma; fekete orca, feketet sár; mérget; lépet

Tökösség l. gyermek

Törés l. csont

Torok l. még gelyvás

Torong l. seggi remse

Tövis l. sebből

Tur l. ló turja

Tűz, tüzes l. még dagadás, fakadék; folyó; Szent Antal tüze

Utál l. étel

Ütés l. még gutta

Űz l. kiűz; férget

Var, varas l. gyermek; leves var

Vas l. sebből

Velő l. fővelő

Vér (folyás l. asszony) ; állatás (orrvér)

Verés l. test, kékült

Vesz l. lélegzetöt

Vett l. hidegvett

Viszketés l. szemnek

Vizelet l. még véres ; nehéz ; csepegő;

Zsába, sába l. far

Zsugorodás l. még inak

ÖSSZEFOGLALÁS A bemutatott összefoglaló több tényezőre is felhívja a figyelmet a *Herbárium* és annak jelentősége kapcsán:

1) Melius Juhász Péter debreceni református püspöknek a halála után, 1578-ban Kolozsvárott kiadott orvosbotanikai munkája (Melius 1578) szemlélete, mutatórendszere alapján az első magyar nyelvű természettudományos kézikönyvnek tekinthető.

2) A munka orvosi mutatójában több mint 300 orvosi fogalom van kerekén 1650 adattal.

3) A legtöbb adattal (20–30 recepttel) mutatózott fogalmak a következők: sárgaság (30), fogfájás (29), hurut (28), kő (27), hideglelés (27), rászt (25), hasfájás (25), kórság (23); kígyóharapás (23), főfájás (23), dagadás (23), vízkórság (22), kosz (22), Szent Antal tüze (20), tehát a fogalmak

kb. 4%-ra (14 fogalomra) az adatok kb. 25%-a (393 adat) vonatkozik.

4) Az összetételekben és származékokban leggyakrabban használt orvosi fogalmak a következők:

Dagadás: fáradtság; torok; sebdagadás; nyelvnek; combnak; szemdagadás; nyaknak; has; gyomor; fülnek; fő; belső; asszony lába

Fájás: mellyfájás; torokfájás; térdfájás; szűnek ~; szemfájás; köldök; inyek; inak; has; gyomor; fül; fog; fő; bél; májfájás; lép; hólyag

Folyás: vérfolyás; hasfolyás; fülből; főfolyás; magnak folyása

Gyógyítás: sebgyógyítani régi sebet; süketség; rebegő nyelvet; orrcsepegést; naptól feketült orcát; mérges sebet; turt; gyermek hasát

Tisztulás, tisztítás: szemtisztulás; dögös ház; gyomor; fő; bőr; fog; seb; orr; vér; orca; nyálat; korpás főt; májat; flegma; fekete orca, feketet sár; mérget; lépet

5) A *Herbárium* „orvosi” mutatója az 1500-as évek magyar orvosi nyelvének megítélése szempontjából azért is kiemelt jelentőségű, mert a munka kézikönyvjellegéből fakadóan a benne szereplő fogalmak közismertségének bizonyítéka – és egyben segítője is volt a maga korában.

IRODALOM

Bösze Péter – Szabó /T./ Attila (szerk.) 2013. A félezer éves magyar orvosi nyelv. „Lencsés György Emlékelőadások” /a Magyar Tudományos Akadémián. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 11: 140.

Lencsés György 1577k. *Egész orvosságról való könyv, azaz Ars medica*. Nyomdai kézirat. Marosvásárhely: Teleki Téka.

Melius Juhász Péter 1578. *Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Özv. Heltai Gáspárné, Colosvár.

Offner, Robert 2014. A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó 1551). *Magyar Orvosi Nyelv* XIV/2: 99–106.

Szabó /T./ Attila 1978. Melius Péter és a kolozsvári Herbárium. In: *Melius Péter: Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről és hasznairól*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó /T./ Attila. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. [A nyelvész Szabó T. Attilától (1906–1987) való megkülönböztetés végett került ebben az irodalomjegyzékben a biológus szerző (1941) középső névbetűje következetesen /zárójelek/ közé, mivel édesapja halála előtt a Melius-szal kapcsolatos munkáiban a Szabó Attila névformát, 1987 után viszont minden írásában csak a Szabó T. Attila névformát használta.]

Szabó /T./ Attila 2001. Magyar botanika a XVI. és XVII. században. Az orvosbotanika és a magyar tudományos nyelv kialakulása. *Millennium az Akadémián. Akadémiai Műhely – Közgyűlési előadások III.* (2000. május.) Budapest : MTA. 1205–1225.

Szabó /T./ Attila 2002. *Herbárium, Kolozsvár 1578*. In: *Melius Péter: Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről és hasznairól*. Faximile kiadás. Budapest: Balassi Kiadó; MTA Irodalomtudományi Intézete; Országos Széchényi Könyvtár.

Szabó /T./ Attila 2005. A 16. századi magyar növénynevek és növényismeret Várad Lencsés György (1530–1593) „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” című munkája /és egyéb források/ tükrében. In: Géczy János (szerk.): *Iskolakutúra*. (Nyelvészeti Tanulmányok, Simonyi-émlékezés 2003.). *Iskolakutúra Könyvek* 27. 144–202.

Szabó /T./ Attila 2013. Várad Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 82–91.

Szabó /T./ Attila – Bíró Zsolt 2000 & 2016. *Ars Medica Electronica: Várad Lencsés György (1530–1593)*. CD-ROM. BioTár Electronic, Gramma 3.1. & 3.2. MTA – EME – BDF – VE, Budapest/Kolozsvár/Szombathely/Veszprém.

Szabó /T./ Attila – Tóth Kálmán 2015. *Gyermekeknek való orvosságok anno 1500*. Várad Lencsés György (1530–1593), *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* rekonstrukciója nyomán készült adatbázis alapján (Mutatványok). In: Löwy Dániel (szerk.): *Album Amicorum Dr. Löwy Károly (Dániel) Károly 90*. Kolozsvár: Ábel Kiadó. 84–112. (On-line elérhető:

epa.oszk.hu/02300/02316/00012/.../EPA02316_kaleidoscope_2016_12_001-033.pdf; epa.oszk.hu/02300/02316/00012/pdf/)

„Egy és ugyanazt a tapasztalatot másként programozza agyába egy német és egy magyar nyelvű ember. De jegyezzük meg: az ember anyanyelvén azt mondja el, amit gondol, idegen nyelven pedig azt mondja el, amire képes.”

Gaál Csaba
Egy életút gondolatai

Bősze Péter

Ez is, az is

Hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia, Varga Csaba

NEHÉZSÉGEK A STANDARD SZÓVAL

A *standard* szóval társuló szavak írása messze nem egységes, néha még a szótárakban sem:

A magyar helyesírás szabályai (AkH.¹²): *standardállapot*, *standard eloszlás*, *standard modell*

Osiris helyesírás: *standardállapot*, *standardpotenciál*

Orvosi helyesírási szótár: *standardállapot*, *standardentalpia*, *standardentrópia*, *standardérték*, *standardoldat*, *standardpotenciál*, *standard-redoxipotenciál*, *standardsorozat*, *standard-szabadentalpia*, *standardszérum*

Szakszövegekben ilyenek olvashatók: A *standard állapot kémiai* [...]; A *standard állapotú gázok* [...];

A fizikai mennyiségek *standard értéke* [...]; *standard reakcióentalpia*; *standard entrópia*; A *standard entrópia változások* [...]; *standardérték*, *standard érték*; *standard oldat*; *standard sorozat*; *standard szérum*; *standard z érték a szokásos*, *szerintem standard Z-érték*

Miként foglalnánk állást?

Berényi Mihály

Gondolkodás nélkül ez a válasz jött elő bennem: A *standard* (milyen?) jelző és (mi?) főnév lehet. A jelzőt a jelzett szótól külön írjuk, a főnevekből lehet összetételt gyártani. Nekem: Milyen állapot? *Standard állapot*. Milyen hiba? *Standard hiba*. Az én fülemben rosszul hangzik: Minek az állapota? A *standardnak* az állapota. Óriási kavarodás lesz (már van) itt az egybe- és különírás terén. Miért *standardállapot* és *standard modell*? Én még a *standard entrópián*, *standard értéken*

nőttem fel, a véleményemmel nem sokra mész. Szerintem is *standard Z-érték*.

Eszembe jutott a hasonló *referencia*. A *referenciaérték* egy szóként állandósult. Nekem a *referencia* főnév. Minek az értéke? Az összehasonlítási alapnak, mintának (*standardnak*?).

Kuna Ágnes

A *standard* írásmódjában fontos, hogy főnév vagy melléknév a szöveggörnyezetben.

A javasolt írásmódok:

standardállapot, *standardérték*

standard állapotú – A *standard* melléknévet és az *állapotú* melléknévet különírjuk, mivel a minőségjelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól.

standardállapotú – A *standard* főnevet és az *állapotú* melléknévet egybeírjuk, mivel a jelentéssűrítő összetételeket egybeírjuk.

standard értéke MERT: 1) A *standard* melléknévet és az *értéke* főnevet különírjuk, mivel a minőségjelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól; vagy a jelölt birtokos szerkezet tagjait külön írjuk). 2) A *standard* főnevet és az *értéke* főnevet különírjuk, mivel a birtokszón a birtokviszonyra utaló birtokos személyjellel (*értéke*) és/vagy a birtokoson *-nak/-nek* raggal jelölt kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól.

Szaknyelvi környezetben a *standard* jellemzően szakszót alkot, és egybe írjuk: *standardállapot*, *standardérték*, *standardsorozat*, *standardszérum*, *standardszérumszint*, *standardentrópia*, *standardentrópia-változás*, *standard Z-érték*.

Ludányi Zsófia

Kiegészítésként küldök még néhány szótározott kifejezést. Műszaki helyesírási szótár: *standardállapot*, *standardanyag*, *standardelektrod*, *standardentrópia*, *standardosztály*, *stan-*

dardpotenciál, standardállapot-meghatározás, standard-elektrodpotenciál, standard-hidrogénelektrod.

A készülő fizikai helyesírási szótár szószeretéből (elérhető: <https://doktar.titkarsag.mta.hu/helyesiras/szotar-2015.pdf>): *standardállapot, standard egyensúlyi állandó, standard elektrodpotenciál, standardeltérés, standardfrekvencia, standard hiba, standard hőmérséklet, standard képződéshő, standard levegő, standard modell, standard módszer, standard moláris entalpia, standardoldat, standard vízoszlop, torzítási standard, fázisstandard, frekvencia-standard, kísérleti standard eltérés, neutronstandard.*

A *standard* kettős szófajú szó, lehet főnév és melléknév is. Főnévként (forrás: ÉKsz.²) a jelentése 1) 'valamely munkának szokásos mértéke, mintája'; 2) 'szabvány'; 3) 'megkívánt színvonal'. Melléknévként: 1) 'előírtas, szabványos'; 2) 'állandó, rendszeres'; 3) 'alapvető jelentőségű <tudományos mű>'.³

A különírás-egybeírás kérdésében vezérfonalként szolgálhat az, hogy a szóban forgó esetben milyen szófajról van szó. Nyilván ehhez tudni kell a szerkezet/összetétel jelentését is, ezzel én gondban vagyok, de a szakembernek nem okoz problémát. Általában elmondható, hogy a *standard* mint főnév + főnév esetében valószínűleg összetételről van szó, tehát egybeírandó, míg a melléknévi szófajú *standard* többnyire minőségjelző szokott lenni, tehát a különírás lesz a megfelelő. Ugyanakkor nehézséget jelenthet, hogy bizonyos esetekben a melléknévi szófajú *standard* és az azt követő főnév mégis egybeíródik, pusztán a kialakult íráshagyomány miatt. Érdemes a bizonytalan esetekben a helyesírási szótárakban utánanézni a megfelelő írásmódnak.

Sokszor azonban nehéz különbséget tenni, hogy mikor főnévi és mikor melléknévi szófajú a *standard*. Ez nem csupán az adott szakma művelőinek okoz gondot, hanem olykor a nyelvészeknek is. Hiszen például a *standardoldat* elemezhető úgy is, hogy 'a standardnak megfelelő oldat', itt tehát két főnévből álló jelentéssűrítő alárendelő összetétel, de ha úgy oldom fel, hogy 'előírtas, szabványos oldat', akkor a szófaj melléknév, minőségjelzős szerkezetéről van szó, amely a kialakult szokás miatt egybeírandó (nincs jelentésváltozás!).

Megfigyelhető tendencia, hogy ha a minőségjelzős szerkezet 1 + 2 felépítésű (például *standard képződéshő, standard módszer, standard vízoszlop*), úgy szinte soha sem olvad össze összetétellé a szerkezet a hagyomány miatt. A hagyomány miatti egybeírás az 1 + 1 szerkezetűekre jellemző: *standardérték, standardpotenciál* – habár hangsúlyozom, bizonytalan vagyok abban, hogy itt melléknévi szófajú *standarddal* alkotott hagyományos írásmódú összetételről van-e szó, avagy főnévi szófajú *standarddal* alkotott alárendelő összetételről. Ezt a kérdés az adott terület szakemberei tudják megválaszolni.

A végkövetkeztetés, hogy igazán jó ökölszabályt nem lehet megfogalmazni.

A kérdéses esetekre egyenként válaszolok.

Szakszövegekben ilyenek olvashatók: A *standard állapot kémiai [...]*; A *standard állapotú gázok [...]*; A *fizikai mennyiségek standard értéke [...]*; *standard reakcióentalpia, standard entrópia, A standard entrópia változások [...]*

Úgy tűnik, az írásgyakorlatban is ingadozás figyelhető meg – joggal. A normának megfelelően tehát *standardállapot, standardállapotú gázok, a mennyiségek standardértéke, standard reakcióentalpia* v. *standard-reakcióentalpia* (jelentéstől függ, nem ismerem a jelentést), *standardentrópia, standardentrópia-változások*.

standardérték, standard érték

A *standard oldat* általános forma, a *standard sorozat, standard szérum* szintén.

Standardérték, standardoldat, standardsorozat, standard-szérum

– jó lenne tudni a pontos jelentést, ennek hiányában én mindkét írásmód mellett tudok érvelni.

standard z érték a szokásos, szerintem *standard Z-érték*

Igen, *standard Z-érték*. Talán itt inkább melléknévi a szófaj, de nem tudom a jelentést.

Nem javaslom, hogy eltérjünk a szótárban szereplő normatív írásmódtól pusztán azért, mert az a szokásos. A nem szótározott esetekben pedig sokat segít a szerkezet/szó elemzése: mit jelent, milyen szófajú lehet a *standard*. Általánosságban azt javaslom, hogy maradjunk a különírásnál, az az alapvető forma, az egybeíráshoz nyomós ok kell. Úgy látom, egyébként az írásgyakorlat (a küldött példák alapján) kimondottan a különírás felé tart (habár természetesen jó volna ezt az óvatos feltételezést korpuszvizsgálatokkal megtámogatni).

Varga Csaba

Én a *standardot* jelzőnek tekintem, mindig külön is írom. Például a *standard elektrod* egyfajta viszonyítási elektrod, a *standard oldat*, vagy a *standard népesség* viszonyítási alapot jelent. Itt tehát a *standard* = 'viszonyítási'. Máshol pedig a *standard* = 'standardizált', vagyis viszonyított, csak éppen rövidítve. A *standard deviáció* használatát nem támogatom, van magyar megfelelője: a *szórás*. A *standardizálás* statisztikai és epidemiológiai szakszó. Jó lenne magyarul mondani, ha volna rá megfelelő magyar szakkifejezés.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter):

standard *standardok, standarddal* | *standardállapot, standardentalpia, standardentrópia, standardérték, standardoldat,*

standardpotenciál, standard-redoxipotenciál, standardsorozat, standard-szabadentalpia, standardszérum, | ~ anyag, ~ clearance, ~deviáció, ~elektród, ~eloszlás, ~eltérés, ~error, ~függvény, ~hiba, ~kezelés, ~modell, ~mű, ~műtét, ~népesség, ~palack, ~populáció, ~radiográfia, ~szerencsejáték, ~toxin, ~viszonyítási alap, ~ Z-érték | világ ~ populáció

standardizál *standardizáció, standardizálás, standardizált | standardizált halálozási arányszám, standardizált hányadosmutató | direkt standardizálás*

ANDROGÉN, ÖSZTROGÉN, ANTIGÉN STB.

Szótársításuk írása a szakirodalomban nem egységes. Kérdés: hogyan írjuk a következőket?

*androgén + többlet
androgén + hormon
androgén + hatás
androgén + túlsúly
androgén + túltengés
androgén + pseudohermaphroditismus
androgén + termelés
androgén + jelfogó/receptor
androgén + termelő daganat*

Berényi Mihály

Az angolban az *androgen* = 'androgenic hormon' vagyis az *androgen* az főnév, az *androgenic* a jelző, tehát a példákban az *androgén* egy szóból álló anyagnévi jelző lehetne, ezért *androgénhatás, androgéntúlsúly* stb.

Magyarban nincs az *androgenic* jelzőnek megfelelő szó (*androgenikus túlsúly?*), ezért mintha főnév és jelző is lenne az *androgén*. A *nephrogen diabetes*ben a *nephrogen* (= 'vese eredetű') jelző, és az *androgénnel* azonos módon képeztük. Magyarosan *nefrogén diabéteszt* írunk, két szóban. A *lymphogen* = 'nyirok eredetű'. Jelzőnek érzem. Ki érti ezt?

Androgén + többlet: Elsőre *androgéntöbbletre* gondoltam. Ez igaz is lehet, ha a fokozott hatás nagyobb mennyiségű/koncentrációjú androgénen alapul. A fokozott androgénhatáshoz azonban szabad jelfogók kellenek, ugyanannyi androgén hatása fokozódik, ha például a jelfogók gátlása/blokkja mérséklődik. Ekkor rossz az *androgéntöbblet*, jobb a fokozott *androgénhatás*.

Az *androgén, ösztrogén* stb. nem összetett szó (*ösztrogén-hatástalanítás* egy szó), mivel az előtagok nem önállóak. Az utótag (-gén és nem gén!) sem önálló szó. A -gén 'valamit teremtő, képző; utótag, a gén örökítő anyag'; főnév.

Keszler Borbála

Az összegzésben lévő szóbokor megfelelő.

Kovács Éva

A válaszokat a munkatársaimmal közösen fogalmaztuk meg: *androgéntöbblet, androgén hormon, androgénhatás, androgéntúlsúly, androgéntúltengés, androgén-pszehermaphroditizmus*, de inkább: *androgén hormon által fokozott pseudohermaphroditismus, androgéntermelés, androgén-jelfogó vagy androgénreceptor, androgéntermelő daganat*.

Kuna Ágnes

Az említett szavaknak nincs köze a génhez, így nem is összetételek. Habár eredetileg például az *ösztrogén* összetett szó: *oestrus* ('nőstény állatok termékeny életszakasza') + *gén* ('generálás, létrehozás'). A mai magyar beszélő számára ez nem összetett szó, így akkor sem kell szótagot számolni, ha még egy tag kapcsolódik hozzá: például *ösztrogénhiány, ösztrogéneloszlás, androgéntöbblet, androgénhormon, androgénhatás, androgéntúlsúly, androgéntúltengés, androgéntermelés, androgén pseudohermaphroditismus, androgén jelfogó/receptor, androgéntermelő daganat*.

Laczkó Krisztina

Mártonfi Atillával is egyeztetve: a gén végűek nem lehetnek az anyagnévi szabály szerint, mert az *androgén daganat* nem anyagnév, hasonló kicsit az ételnevekhez, de anyagnév csak akkor lehet valami, ha az emberi észlelés szerint az az anyag homogénen jellemzi az adott dolgot: *faasztal*. De egy daganat esetében ez így szerintünk nem állja meg a helyét. Abban hasonlít csak a dolog, hogy a -gén végűek kettős szófa-júak: melléknevek és főnevek is. Vagyis inkább a melléknévi különírást kellene alkalmazni: *androgén daganat*. A teljes különírást javasoljuk, annál egyszerűbb nincsen.

Ludányi Zsófia

androgéntöbblet, androgénhormon, androgénhatás, androgéntúlsúly, androgéntúltengés, androgéntermelés, androgéntermelő daganat

androgén-pszehermaphroditizmus

Ehhez hozzáfűzném, hogy a szótárban csak a latinos forma szerepel (*pseudohermaphroditismus*), ugyanakkor a *sima hermaphroditismus*nál nyíllal utal az ajánlottabb magyaros formára. Tekintve, hogy az *androgén* előtag magyaros írásmódú, célszerűbbnek látom a *pszehermaphroditizmust* is magyarosan leírni.

androgénreceptor, androgénjelfogó

A jelentést nem tudom, amennyiben birtokviszony áll fenn az *androgén* és a *receptor* között, vagy netán jelentéssűrítés, akkor egybe; ha főnév jelzős szerkezet – 'olyan jelfogó, amely egyben egy androgén is' –, akkor külön (*androgén jelfogó*), itt tehát az értelmezéstől függ az írásmód.

Az *androgén, ösztrogén* szavakat én sem tartom összetételnek. A -gén valamiféle szuffixum.

Kiegészítés: Úgy tűnik, az *androgén* kettős szófajú szó, főnév és melléknév is lehet. Van, ahol egyértelmű a jelentés a nem szakmabelinek is (*androgéntúlsúly*, *androgénszint*), de például a különírvá javasolt *androgén hormon*, *androgén daganat* esetén bizonytalan vagyok a szófajban. Tudni kellene a jelentést.

A korábbi hozzászólásomat módosítom: az *androgén-pseudo-hermafroditizmus* esetén a különírást javaslom a kötőjeles írás helyett (*androgén pseudohermafroditizmus*), mivel az Orvosi helyesírási szótár is különírvá tünteti föl – itt tehát egyértelműen melléknévi szófajú a szó. A magyaros írásmódot (*pseudohermafroditizmus*) azonban továbbra is javaslom a latinus helyett, a szótárban is csak a magyaros írásmód szerepel.

Az *androgénjelfogó*, *androgénreceptor* – a magyarázat alapján – inkább összetételnek tűnik nekem.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter):

Az *antigén*, *androgén*, *ösztrogén* stb. egyszerű szavak: a *-gén* szóvégződés ('valamit teremtő') képző. Nem azonos a *gén* ('örökítő anyag') főnévvel. Ezek a molekulák nem tekinthetők anyagnévnek. Kettős szófajúak: melléknevek és főnevek. Melléknévként, például az *androgén*, az alaptag *androgén* voltára vagy *androgén* jellegzetességére utal. A főnévi jelentésűek az utótagokkal szóösszetételt alkotnak – jelöletlen birtokos vagy jelentéssűrítő alakzatok.

androgén *androgének*, *androgénje* | *androgenizáció*, *androgenézis* | *androgénbioszintézis*, *androgénérzékenység*, *androgénhatás*, *androgénindex*, *androgénjelek*, *androgénjelfogó*, *androgénképzés*, *androgénképződés*, *androgénkötő fehérje*, *androgénmutató*, *androgénpótlás*, *androgénreceptor*, *androgénrezeptancia*, *androgénszérumszint*, *androgénszint*, *androgénszintézis*, *androgénszubsztitúció*, *androgéntermelés*, *androgéntermelő daganat*, *androgéntevékenységi*, *androgéntöbblet*, *androgéntúlsúly*, *androgéntúltengés*, *androgéntúlermelés* | ~ *daganat*, ~ *hormon*, ~ *molekula*, ~ *petefészkek-daganat*, ~ *pseudohermafroditizmus*, ~ *típusú kopaszodás* | *hyperandrogenaemia*, *hyperandrogenismus*, *hypoandrogenaemia*, *hypoandrogenismus*, *szérumandrogénszint*, *összandrogén* | *hiperandrogén állapot/hatás*, *hypoandrogén állapot/hatás*

antigén *antigének*, *antigén* | *antigénbemutató*, *antigénfelismerő*, *antigénhatás*, *antigénjelfogó* (olyan jelfogó, amelyik köti az antigént), *antigéntevékenység*, | ~ *fehérje* (olyan fehérje, amelyik antigén tulajdonságú), ~ *jelfogó* (olyan fehérje, amelyik antigén tulajdonságú)

ORVOSSZOCIOLÓGUS, ORVOS SZOCIOLÓGUS, ORVOS-SZOCIOLÓGUS

Mi a jelentésük?

Berényi Mihály

Ha például szegénységsszociológus az a kutató, akinek a szakterülete a szegénység, akkor az orvosszociológus az orvostársadalom valamilyen szociológiai kérdésével foglalkozó szociológus. De akkor mivel foglalkozik az orvosteorológus? Nem az orvosokkal, hanem az időjárás élettani hatásaival. Ha a meteorológus orvos is, akkor viszont orvos meteorológust kellene írunk (MONY 2015/1: 72–73.). Az orvos szociológus olyan diplomás orvos, aki szociológiával (is) foglalkozik. Az orvos-szociológus írásmód használatára nem tudok jó példát mondani. Olyan ember, akinek két szakmája van? Az idézett MONY-közleményben orvos pszichológust olvashatunk. Ez nem két szakma, csak egy szakma és egy szakterület? Borogyin vegyész-zeneszerző volt vagy vegyész zeneszerző? A zűrzavar akkor lesz teljes, ha a tanári szakokra is kitérünk (biológus-matematikus/biológus matematikus).

Kovács Éva

- a) *orvosszociológus*: az a szociológus, aki az orvosok szociológiai helyzetével foglalkozik
- b) *orvos szociológus*: az a szociológus, aki orvos is
- c) *orvos-szociológus*: ezt én csak a szakpárra használnám például: Kovács Géza elvégezte az orvos-szociológus szakpárt. (Dr. Ittész Dániel véleménye)
- d) *orvos-szociológus*: ha szociológus és orvos is

A legutolsóval én személy szerint nem értek egyet, mert szerintem orvos-szociológus szakpár nincsen, egyiket az orvosin, másikat a bölcsészkaron lehet elvégezni, tudomásom szerint.

Kuna Ágnes

orvosszociológus: orvosokkal, orvosi témával foglalkozó szociológus, *orvos-szociológus*: például közöttük levő együttműködés, vagy orvos-szociológus konferencia.

Laczkó Krisztina

Az orvos-szociológus az, aki orvos és szociológus is. Az orvosszociológus az, aki orvosszociológiával foglalkozik. Az az orvos, aki szociológiával foglalkozik, épp a főnévi jelző miatt és a szerkezet okán szociológus orvos lenne.

Az orvos szociológus az, aki szociológus, és mellesleg gyógyít is, ez kevésbé releváns.

Ludányi Zsófia

Nehéz kérdés, ezt a hármasságot tulajdonképpen minden foglalkozásnévvel el lehet játszani. Segítség lehet (bár nem teljesen ugyanaz): <http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/programozo-muvesz>.

Véleményem szerint az orvosszociológus esetén orvosi szociológiával (orvosszociológiával) foglalkozó személyről van szó. Az orvos-szociológus mellérendelés, az illetőnek két szakmája van, olyan, mint a szerkesztő-műsorvezető.

Az orvos szociológus pedig olyan szociológus, aki egyben orvos is, főnévi jelzős összetétel. Nem érzek lényeges jelentéskülönbséget a kötőjeles és e között az írásmód között, utóbbi esetben talán inkább mintha jobban hangsúlyoznánk azt, hogy szociológusról van szó, aki mellékesen orvos is. Míg a mellérendelésnél egyformán hangsúlyozzuk mindkét szakmát. Bevallom, meglehetősen bizonytalan vagyok e téren, érdemes lenne még véleményeket kérni.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter):

Kötőjellel írva kétféle végzettségre utal. Az orvos-szociológus az, aki orvos és szociológus is, mindkettőben van végzettsége. Hasonlóan orvos-genetikus (orvos és genetikus is), orvos-pszichológus (orvos és pszichológus), szerkesztő-író (író és szerkesztő is).

Egybeírva (orvosszociológus) a foglalatosságot jelöli. Az a személy, aki orvosszociológiával foglalkozik.

Különírva (orvos szociológus) olyan szociológiával foglalkozó egyén, aki orvos. Nem szociológus, mert nincs végzettsége, mégis foglalkozik szociológiával.

SUBSTRATUM/SZUBSZTRÁTUM, SZUBSZTRÁT METILÁCIÓ, METILEZ, METILÁL, METILÁLT, METILEZETT FOSZFORILÁCIÓ, FOSZFORILEZ, FOSZFORILÁL

Melyik a helyes?

Berényi Mihály

Szubsztrátum. A *szubsztrát* nekem olyan rövidülés, mint a piacon burgonyából lett *burgi*.

Metilez, metilezett, propilez, alkilez, észtereiz, acetilez, foszforilez, foszforilezett. Mint vizez, rezez, cserepez – ezeket érzem magyarosnak, 'vízzel, rézzel, cseréppel csinál valamit'. A *metilál* szerinti magyar igét most nem talállok (Az *-ál* toldalék ugyan igeképző: *ugrál, kószál*, de ez nem az *ugrával* meg a *kószával* csinál valamit.)

A *bevizel* meg *berezel* egészen más.

Ludányi Zsófia

A szótárban: *substratum* → *szubsztrátum*, vagyis az utóbbi a javasolt alak a szótár szerint.

A szótárban: *metilezés*, az igei alak tehát *metilez*.

A szótárban *foszforilezés* szerepel, az igei alak ennek alapján *foszforilez*.

A *szubsztrátmetiláció* jelentését nem ismerem, de eléggé összetett szónak tűnik.

Varga Csaba

A *szubsztrátum/szubsztrát* kérdésében (csak így magyarosan írják a biológusok) magam sem látok tisztán. Egyik tekintélyes hidrobiológust kérdeztek egyszer, mi a különbség az *alzat* és az *aljzat* között? Válasza: az egyik *szubsztrát*, a másik *szubsztrátum*. Én a *szubsztrátot* egyszerűen pongyolának tartom (körülbelül olyan, mintha *effektet* mondanánk *effektus* helyett), de többek szerint van különbség aszerint, hogy melyik biológiai szakterületről van szó. Egy élőlény növekedhet egy *szubsztrátumon* ('aljazaton'), de bonthatja is enzimeivel (akkor *szubsztrátként* hasznosítja). Más a helyzet a biokémiában, ott *enzim-szubsztrát(um)* kapcsolatról beszélünk, mindkettőt használják egy adott szövegtesten belül is. Szerintem egyszerűen nem kellene szabályozni a használatukat.

A *metilezés* (*foszforilezés, halogénezés* stb.) kémiai reakciók, vagyis ebben a kérdésben a kémiai nevezéktan a döntő. Az orvosi szakirodalom például a *metilezés* helyett a *metilációt* (vagy *metilálást*) használja. Nem helyes, de nem hiszem, hogy hatékonyan lehetne ez ellen küzdeni.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter):

A *szubsztrátum* szót magyarosan írjuk – az Idegen szavak szótárában (Tolcsvai Nagy 2007) csak ebben a formában fordul elő. Többjelentésű főnév, egyetlen magyar szóval nem helyettesíthető, de egy-egy jelentésében található magyar megfelelő; ezzel a *szubsztrátum/szubsztrát* kettősség elkerülhető. Jelentése az orvosi-biológiai nyelvben kétféle: 'alapanyag, alapállomány, alapréteg (aljzat), táptalaj', illetőleg az a molekula, amelyet az enzim átalakít; az utóbbit célmolekulának nevezhetjük (enzim-célmolekula kapcsolat).

szubsztrátum szubsztrátumot, szubsztrátummal, | szubsztrátumfajlagos

A *szubsztrát* inkább szóösszetételi tag (*szubsztrátmolekula, szubsztrátspecifikus, szubsztrátspecifitás*). Célszerű ezeket magyar szavakkal helyettesíteni, ha lehet.

A kémiai folyamatok szavai helyesen: *metilez/metilezés; foszforilez/foszforilezés*.